

Kongen som kirkebygger

Kirkebygging i Norge ca. 900-1100

Anders Kristian Ødegaard

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie

UNIVERSITETET I OSLO

Vår 2015

© Anders Kristian Ødegaard

Vår 2015

Kongen som kirkebygger. Kirkebygging i Norge ca. 900-1100.

Masteroppgave i historie

Instituttet for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Veileder: Hans Jacob Orning

FORORD

Det å skrive en masteroppgave er en reise som kan minne om livets reise. Du starter ut nysgjerrig og energisk, men samtidig uviten på hva du kan forvente fremover. Du vokser så i dine oppgaver. Du lærer, du misforstår, du prøver igjen, og slik går dagene. Etter hvert får du mer og mer kunnskap som du prøver å utnytte etter beste evne. Men uansett hvor mye du jobber føler du alltid at det er så mye mer du burde gjort. Plutselig står du der og ser enden der fremme. Da titter du tilbake på din reise og undrer om du klarte å nå de målene du hadde satt deg.

Jeg føler en stor glede når jeg skriver dette forordet. Ikke bare fordi jeg endelig er ferdig, men også fordi jeg oppriktig føler jeg har mange å takke for denne oppgaven. Først og fremst vil jeg takke min veileder Hans Jacob Orning. Han har oppmuntret meg fra dag en, veiledet meg og kommet med faglige innspill som har hjulpet meg veldig langs veien.

Jeg vil også takke mine medstudenter i middelalder-miljøet på UiO for nyttige tilbakemeldinger og gode diskusjoner. I denne sammenhengen vil jeg også trekke fram professor Jon Vidar Sigurdsson som et viktig medlem i dette miljøet, som har gitt mange gode råd og tips.

En takk går også til min far, Svein-Erik Ødegaard. Som historiker og bygdebokforfatter har han kunnet bidra med flere gode faglige samtaler og hjelp med referanser underveis i oppgaven

Sist, men definitivt ikke minst, vil jeg takke min forlovede Julie. Hun har stilt opp både med psykisk støtte og akademisk hjelp. Hun har stått ved min side i tykt og tynt og hjulpet meg så ofte jeg har latt henne. Nå som jeg har brukt all min tid det siste halve året på denne oppgaven, og stjålet av hennes tid også, så er det vel bare rett og rimelig at jeg gir litt tilbake, når vi nå går inn i de siste planleggingsukene før bryllupet.

Oslo, Mai, 2015

Anders Kristian Ødegaard

INNHOLDSFORTEGNELSE

FORORD.....	3
1. INNLEDNING.....	7
1.1 Problemstilling og metode.....	7
1.2 Historiografi.....	9
1.2.1 Politisk Kultur.....	10
1.2.2 To tråder i forskningen på kirkebyggere i Vikingtiden.....	11
1.3 Skriftlige kilder og kildekritikk.....	16
2. VIKINGKONGENE BYGGER KIRKER PÅ VESTLANDET.....	25
2.1 Håkon Adalsteinsfostre på Vestlandet.....	25
2.1.1 Håkon viet noen kirker i Møre og Romsdal.....	27
2.1.2 Ødeleggelse av kirkene.....	30
2.1.3 Angelsaksisk påvirkning på kirkebyggingen.....	31
2.1.4 Kristenretten og Håkon Adalsteinsfostres kirkelover.....	33
2.2 Olav Tryggvason på Vestlandet.....	36
2.2.1 Olav Tryggvason sprer kristendommen på Vestlandet.....	37
2.2.2 Kirken på Moster.....	39
2.2.3 Kirken på Avaldsnes.....	40
2.2.4 Dragseidet og Selja.....	41
2.3 Olav Haraldsson på Vestlandet.....	43
2.3.1 Olav misjonerer og innfører kristenrett på Vestlandet.....	44
2.3.2. Fra Voss til Valdres.....	44
2.3.3 Avaldsnes.....	47
2.3.4 Lygra.....	48
2.3.5 Giske.....	49
2.4 Harald Hardråde på Vestlandet.....	51
2.5 Olav Kyrre på Vestlandet.....	52
2.5.1 Bergen og dens kirker.....	53
2.6 Oppsummering.....	55
3. VIKINGKONGENE BYGGER KIRKER I TRØNDELAG.....	57
3.1 Håkon Adalsteinsfostre i Trøndelag.....	58
3.1.1 Ingen kirker i Trøndelag.....	59
3.1.2 Kirken i en mer aggressiv strategi.....	60
3.2 Olav Tryggvason i Trøndelag.....	62
3.2.1 Olav Tryggvason innførte kristendommen i Trøndelag.....	63
3.2.2 Opprettelse av kongsgård og kirke – Nidaros opprinnelse?.....	63
3.3 Olav Haraldsson i Trøndelag.....	65
3.3.1 Kirkebygging i Nidaros.....	66
3.3.2 Mære – nok en kirke?.....	67
3.4 Fylkeskirkene i Trøndelag.....	69

3.5 Harald Hardråde i Trøndelag.....	70
3.5.1 Motstand mot kongehuset nok en gang i Trøndelag?.....	71
3.5.2 Kirkebygging og «revirmarkering» i Nidaros.....	72
3.5.3 Den Bysantinske teorien.....	74
3.5.4 Harald Hardrådes forhold til erkebispedømmet Hamburg-Bremen.....	75
3.6 Olav Kyrre i Trøndelag.....	77
3.6.1 Kristkirken i Nidaros.....	78
3.6.2 Fokus på bispedømme i Trøndelag.....	79
3.7 Oppsummering.....	80
 4. VIKINGKONGENE BYGGER KIRKER PÅ ØSTLANDET	82
4.1 Håkon Adalsteinsfostre på Østlandet.....	82
4.2 Olav Tryggvason på Østlandet.....	85
4.2.1 Olav Tryggvason i Viken – starten som kirkebygger.....	85
4.2.2 Vingulmork og Alvheim.....	86
4.2.3 Tune- og Eidsberg-komplekset.....	87
4.2.4 Nord i Viken.....	88
4.3 Olav Haraldsson i Viken.....	89
4.3.1 Sarpsborg som maktsenter.....	90
4.3.2 Mariakirken i Sarpsborg.....	91
4.3.3 Tunsberg.....	94
4.4 Fylkeskirkene i Borgartingslagen.....	96
4.5 Olav Haraldssons misjonsreise på Opplandene.....	98
4.6 Hovedkirker og tridjungskirker innen Eidsivatingslagen.....	100
4.6.1 Gudbrandsdalen.....	101
4.6.2 Hedmarken.....	102
4.6.3 Hadafylki.....	103
4.6.4 Romerike.....	104
4.6.5 Oppsummering av hovedkirkene på Opplandene.....	106
4.7 Harald Hardråde på Østlandet.....	107
4.7.1 Oslo – et nytt maktsenter i Viken.....	107
4.7.2 Mariakirken i Oslo.....	109
4.7.3 Klemenskirken i Oslo.....	111
4.7.4 Hamar.....	113
4.8 Olav Kyrre på Østlandet.....	114
4.9 Oppsummering.....	115
 5. KONKLUSJON	117
LITTERATURLISTE.....	126

1. Innledning

«I nordisk historie blir perioden mellom 1050 og 1250 – og då særleg 1100-talet – rekna som den store kyrkjebyggingsperioden»¹ skriver Sigurdsson. Allikevel viser spesielt de kristne gravskikkene og andre kristne spor, samt den skriftlige kildesituasjonen, at kirkebyggingen i Norge må ha startet på 900-tallet og vært ganske utbredt allerede utover 1000-tallet.² Det er til denne eldste perioden av kirkebygging i Norge at jeg ønsker å komme med mitt bidrag, denne masteroppgaven.

1.1 Problemstilling og metode

Fokuset mitt i denne oppgaven skal være på fem norske konger som bygde kirker i perioden 900-tallet til 1100-tallet. Det vil si i vikingtiden, og de følgende fem kongene kan dermed betegnes som vikingkonger. Jeg vil starte med kristenkongen Håkon Adalsteinsfostre, som regnes som den første kongelige byggherren i Norge. Jeg vil videre ta for meg de to andre kristenkongene, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson. Videre skal jeg også ta for meg Harald Hardråde og til sist Haralds sønn Olav Kyrre. Disse fem kongene er utgangspunktet for min undersøkelse.³ Jeg skal se på hvilke kirker kongene skal ha bygd, hvor disse kirkene ble bygd og hvordan gikk kongene fram når de skulle bygge disse kirkene. Disse spørsmålene skal videre føre fram til å gi et svar på det neste sentrale spørsmålet, nemlig hvorfor vikingkongene valgte å bygge kirker.

Utgangspunktet for undersøkelsen er først å ta en grundig gjennomgang av de skriftlige kildene vi har, som stort sett består av et relativt rikt utvalg sagaer. Heimskringla vil stå i hovedfokus. Jeg vil kartlegge alle kirker som knyttes til kongen, både direkte og indirekte. Jeg

¹ Sigurdsson 2003: 50

² Sigurdsson 2003: 50-52; Brendalsmo 2006: 285; Andersen 1977: 301,319-321. «Norge» som betegnelse er ikke helt korrekt da det heller er snakk om Norden med flytende grenser mellom de som kjempet om makt og land. For å gjøre det enkelt og oversiktlig derimot vil jeg bruke betegnelsen Norge slik sagaforfatterne på 1200-tallet brukte den da de skrev sin «Norgeshistorie om de norske kongene».

³ Det finnes flere oversiktsverk som gir en ca. datering av deres regjeringsperiode. Rue et al 1997 og Nyquist 1995 er to bøker som tar for seg Norges konger. Deres regjeringsperiode i parentes: Håkon Adalsteinsfostre (ca. 934-961), Olav Tryggvason (995-1000), Olav Haraldsson (1015-1028), Harald Hardråde (1046-1066) og Olav Kyrre (1067-1093). Tallene kan finnes i Rue et al 1997:12,16, 18, 24, 28; Nyquist 1995: 34-50. Det er ikke store uenigheter om disse tallene og de er uansett kun ment for å gi en pekepinn på ca. hvilke tidsrom disse kongene skal ha bygd kirker. Jeg kommer også innom årstallene i forbindelse med henvisninger til sagaene i Snorre 2000.

vil se på hvilke beskrivelser det er i forbindelse med hvordan kirkene ble bygd, kartlegge hvor kirkene ble bygd, og undersøke hvilken status og funksjon kirkene fikk for sine respektive konger. Ut ifra dette vil jeg peke på hvilke strategier, mønstre og trender som kommer fram når en studerer kongen som kirkebygger.

Hovedproblemstillingen er: *Hvilke kirker skal kongen ha fått bygd i Norge og hvilke mønstre ser vi på kongens kirkebygging i perioden ca.900-1100.* En nesten like viktig underproblemstilling er: *Hvorfor bygde kongene kirker i perioden ca.900-1100.* Svaret på denne underproblemstillingen skal komme som et resultat av drøftingen av hovedproblemstillingen, der mønstrene og trendene kan vise til hvorfor kirkene var så viktige for kongene. Jeg kommer også til å stille flere mindre spørsmål underveis i oppgaven, og bruke hypoteser som formes som en følge av gjennomgangen, for å skape diskusjoner som vil bidra videre til å få svar på problemstillingene.

Undersøkelsen blir inndelt tematisk etter regioner. Regionene jeg har inndelt dem i er landsdelene: Vestlandet, Trøndelag og Østlandet. Innad i hver region vil jeg ta for meg konger kronologisk fra den første til den siste etter når deres regjeringsperiode var. Slik kan jeg få fram om det er forskjellige strategier og mønstre basert på hvor kongene befant seg og hvor de valgte å bygge kirker.

Et viktig metodisk poeng er at Snorre kun nevner kirkebygging når det er spesielt relevant for hans politiske agenda med hendelsen, eller mer generelt når det er i forbindelse med en konflikt. At det ikke står konkret om kirker er ikke det samme som at kirker ikke var viktige for kongen eller at kirker aldri ble bygd, det betyr enkelt og greit bare at Snorre ikke valgte å ta det med. Det vil si at undersøkelsen vil søke lenger inn i kildene enn kun direkte henvendelser til kirkebygging.

Undersøkelsens utgangspunkt er Snorres fortellinger om de norske kongene i Heimskringla. Sagaene vil først og fremst bli brukt som berettende kilder, og kildekritikk tilknyttet denne bruken tar jeg opp i siste del av dette kapittelet. Jeg skal se på alle steder sagaen forteller om kirker og på hvilken tilknytning kongen hadde til disse. Det gjelder altså ikke bare de gangene Snorre rett ut skriver at kongen bygde en kirke, men også mer indirekte der kongen står i en sammenheng med en kirke. Årsaken er å utvide søkelyset på kongen som kirkebygger. Når

Snorres beretninger i Heimskringla er kartlagt, vil de andre skriftlige kildene⁴ supplere dette enten ved å legge til noe ekstra, bekrefte det Snorre har skrevet, eller kanskje settes opp mot det Snorre sier. Dette er for å skape bedre bredde, og for å få et mer helhetlig syn på hva de skriftlige kildene faktisk kan fortelle om vikingkongene som kirkebyggere.

Sammen med de skriftlige kildene så vil nyere forskning tas i bruk for å skape et enda bedre bilde. Arkeologiske undersøkelser vil være viktig. Her vil jeg trekke inn de ulike arkeologenes hypoteser, teorier og slutninger når det kommer til eventuelle kongers tilknytning til kirken. Jeg vil også, så langt det er mulig, trekke egne slutninger eller komme opp med sannsynlige hypoteser eller teorier rundt arkeologiske funn. Det kan være at en arkeolog setter en kirke i sammenheng med en tid, og jeg setter den videre i en sammenheng med en konge i det tidsrommet. Det er viktig når man opererer med slike metoder at man ikke er bastant, men presenterer sine hypoteser og teorier som nettopp dette; hypoteser og teorier, som er åpne for diskusjon og utprøving.

Foruten arkeologien vil det også være nødvendig å ta for seg historisk forskning, både generelt rundt kirkebygging, men også spesifikt på de enkelte kirkene. Tidligere historikere har både forsket mye, prøvd ut mange teorier, og kommet fram til en rekke sannsynlige hypoteser rundt diverse kirker og konger. Det å støtte seg til en annen forskning betyr derimot ikke at man ikke leser den med et kritisk øye, og våger å diskutere påstander og teorier der det virker naturlig. Det handler derimot om det å skape et så helhetlig bilde som mulig. I den sammenhengen er det kombinasjonen av sagatradisjonen, andre skriftlige kilder, arkeologien og den tidligere og samtidige forskningen som kan gi et best mulig bilde av hvordan situasjonen var.

1.2 Historiografi

Oppgaven tar for seg kongen som kirkebygger i den første kristne tiden med utgangspunkt i Snorres beretninger fra Heimskringla. Dette emnet grenser innom flere store områder det har blitt skrevet en del om. Det finnes mange aspekter av kristningsprosessen, og denne oppgaven ønsker så langt det er mulig å kun holde seg til et aspekt, nemlig kongen sitt forhold til de fysiske kirkebyggene. Noen andre aspekter vil derimot bli tatt med når det ses som nødvendig. Først vil jeg ta opp mer generelle syn rundt den politiske kulturen som vil ligge i

⁴ Se hvilke konkrete kilder jeg tenker på fra 1.3. Skriftlige kilder og kildekritikk

bunn som et utgangspunkt når jeg diskuterer kongen som kirkebygger i det politiske og religiøse samfunnet. Så vil jeg ta for meg historiografien rundt kirkebyggingen i Norge som er relevant for min oppgave.

1.2.1 Politisk kultur

Sverre Bagge er sentral når det kommer til norsk middelalder i de senere årene. Han fokuserte på konflikter og sosiale strukturer når han skrev verket *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*.⁵ Bagge trekker fram at hovedtema i Heimskringla ikke er konflikt mellom konge og aristokrati, som tidligere historikere har hevdet. Det er ikke snakk om konstitusjonelle konflikter, men konflikter mellom individer som heller burde ses på som feider. I denne sammenhengen er kongen kun et av flere individer med makt.⁶ Bagge peker også på at den politiske kulturen var styrt av å vinne støtte og følgere, og en politisk aktørs makt og suksess ble målt deretter. Dette førte videre til at samfunnets strukturer ble svake og usikre.⁷

Jon Vidar Sigurdsson er en av flere historikere som i ettertid har tatt tak i disse tankene og spesielt fokusert på at vennskap var en vesentlig term for nettverksbygging og det politiske samfunnet. Denne bruken av termen vennskap kommer spesielt tydelig fram i verket: *Den vennlige vikingen: Vennskapets makt i Norge og på Island 900-1300*.⁸ Her poengterer Sigurdsson at vennskapet vi finner i Norge i perioden ca. 900-1300-tallet kan sammenlignes med en kontrakt basert på gjensidighet.⁹ Vennskapet kunne bli opprettet av mange ulike aktører og i flere varianter. Det var allikevel ledere av hushold, dermed oftest samfunnets toppsjikt som stiftet vennskap.¹⁰ Slike politiske vennskap var bygd rundt støtte og beskyttelse. I motsetning til Bagge mener Sigurdsson at lojaliteten var sterk og svik gikk utover æren, så slike vennskap skapte et sterkt nettverk.¹¹ Når to høvdinger med hvert sitt nettverk stiftet vennskap seg imellom, så ble hele nettverkene inkludert. Stiftelsen skjedde enten ovenfra og ned, eller mellom to likemenn, og opprettelsen ble inngått med en gave som krevde motgave.¹² Slike vennskap var avgjørende faktorer i det norske samfunnet, og jeg kommer til å bruke termen vennskap på denne måten i oppgaven når jeg diskuterer nettverksbygging og

⁵ Bagge 1991

⁶ Bagge 1991: 75

⁷ Bagge 1991: 249-250

⁸ Sigurdsson 2010

⁹ Sigurdsson 2010: 13

¹⁰ Sigurdsson 2010: 147

¹¹ Sigurdsson 2010: 39, 147

¹² Sigurdsson 2010: 147-148

relasjoner.

Per Sveaas Andersen sitt verk: *Samlingen av Norge og kristningen av landet 800-1130*¹³ gir en oversikt over en rekke aspekter ved vikingtidens samfunn, kristningen og kirken. Den er allikevel relativt kortfattet når det kommer til kirken, men den har et kapittel som er spesielt dedikert til kristendommen. I dette kapittelet presenterer han historiografien til kristendommen i Norge, og gir en innføring i kirkens og samfunnets religiøse organisering, også i forhold til det politiske samfunnet.

1.2.2 To tråder i forskningen på kirkebyggere i Vikingtiden

Det er flere som har vært innom spørsmålet om hvem som bygde kirker i vikingtiden og tidlig på middelalderen i Norge. Vi kan følge spesielt to tråder i historiografien. Den ene fokuserer på kongen som kirkebygger, og den andre fokuserer på aristokratiet som kirkebygger. På 1800-tallet var det spesielt kongen som ble vektlagt, men utover på 1900-tallet, og på starten av 2000-tallet, hadde aristokratiet, og i noe grad også bøndene selv, blitt gitt en mer sentral plass som kirkebyggere. Jeg skal videre dra fram de jeg mener er mest sentrale og relevante for min oppgave.¹⁴

Keyser skrev verket: *Den Norske Kirkes Historie under Katholicismen*¹⁵, som ble publisert i år 1856. Keyser mente at kongen var en initiativtaker til oppføringen av de første kirkene, spesielt hovedkirkene som kan spores helt tilbake til Olav Tryggvason.¹⁶ Keyser viser også til en kultkontinuitets-tanke der Olav Haraldsson skal ha erstattet hov og hedendom med kirke og kristendom, og brukt en førkristen tempelorganisasjon som modell.¹⁷ Han utformet så videre kirkeklasser basert på kristenrettene som han delte i fylkeskirker/hovedkirker, heredskirker og høgendekirker. Kongene Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson stod bak hovedkirkeordningen. Herredkirkene ble bygd av herredallmuen, og høgendeskirkene ble bygd av enkeltmenn eller av en samlet bygd som ønsket gudstjeneste i hjembygda.¹⁸ Keyser la totalt sett mest vekt på kongen i den første tiden, og at det etter hvert ble mer av de to andre typene kirker.

¹³ Andersen 1977

¹⁴ Deler av min historiografi er bygd på Lars Olav Lyngstad Muren sin historiografiske undersøkelse rundt nettopp kirkebyggerne i Norge i periode 900-1100 (se Muren 2010). Jeg har bl.a. brukt Murens referanser i mitt arbeid med historiografien, og referer derfor også til Muren selv sammen med den litteraturen jeg har lest.

¹⁵ Keyser 1856

¹⁶ Keyser 1856: 91

¹⁷ Keyser 1856: 91, 172; Muren 2010: 18

¹⁸ Keyser 1856: 172-174

Taranger kom spesielt innom spørsmålet om kirkens byggherrer både i sin avhandling: *Den angelsaksiske kirkes inflydelse paa den norske* og i en undersøkelse om Heradkirken.¹⁹ Han mente som Keyser at den tidligste kirkebyggingen var det kongen som stod bak. Han så for seg at Olav Tryggvason begynte og at Olav Haraldsson fortsatte byggingen av fylkeskirker rundt om i landet. Taranger mente også at kongene stod bak flere kirker enn bare fylkeskirkene.²⁰ Taranger skal også ha pekt på likhetene mellom kirkeorganiseringen i Norge med kirken i England. Det vil si at han samtidig gikk imot kultkontinuitets-teoriens argument om en videreføring av tempelorganisasjon.²¹ Dette forandret derimot ikke noe på at kongene var viktige kirkebyggere. Forskjellen ble heller hvor kongene hentet ideen til kirkeorganiseringen fra.

Første halvdel av 1900-tallet med marxismen førte til at nye kilder som stedsnavns materialet og arkeologi ble prioritert, mens den kritiske holdningen til de skriftlige kildene ble styrket. Dette fikk påvirkning på Kohts forskning rundt byggherrespørsmålet. Kohts bidrag til byggherrespørsmålet ble først og fremst kapittelet «Medførte kristendommens innførsel et makttap for det gamle norske aristokrati?» i publiseringen: *Innhogg og utsyn i norsk historie i 1921*.²² Koht virker å gå imot Sars teori om at religionsskiftet førte til et maktskifte mellom kongen og aristokratiet.²³ Koht viser til at de som bygde kirkene hadde selv råderett og kallsrett over kirkene, men han poengterer at det var storbøndene som eide kirkene. Ikke bare høgendekirker, men også heradskirker og hovedkirker var eid av bønder, og ikke kongen.²⁴ Koht viser videre til at sagalitteratur og pavebrev som nevnte at kongen oppgav sin råderett til kirken utover på 1100-tallet, kun omhandlet kongelige privatkirker.²⁵ Når Koht snakker om bøndene som har råderett og styrer kirkene, så mener han at de som styrte var bygdearistokratiet. Kongen som kirkebygger blir veldig nedgradert av Koht.²⁶

Arne Odd Johnsen så den norske historien som en del av den europeiske, og følgelig ville den dominerende utviklingen som kristendommen og kirken hadde i Europa få påvirkninger på

¹⁹ Taranger 1888; Taranger 1890; Muren 2010: 28, 31

²⁰ Taranger 1888: 377-379

²¹ Taranger 1890: 253-267

²² Koht 1921

²³ Muren 2010: 42; Andersen 1977: 303, Koht 1921: 142-143

²⁴ Koht 1921: 149-151

²⁵ Koht 1921: 152-153

²⁶ Koht 1921: 153-155

utviklingen i Norge. Johnsen mente at kirkene var bygd av konger, stormenn og/eller bønder i egenkirkesystemet, der den som bygde kirken hadde rettigheter over den, som inkluderte innsettelsen av prester. Denne rettigheten gikk over til episkopatet, som var en utvikling som skjedde over hele Nord- og Vest-Europa.²⁷ Han nedtonet kongens rolle som kirkebygger og mente at aristokratiet hadde den mest sentrale rollen. Han stod allikevel for at kongen var sentral for innføringen av kristendommen og valg av biskoper, noe som førte til motstand fra aristokratiet, spesielt i Trøndelag og Gudbrandsdalen.²⁸

Erik Gunnes gikk derimot litt tilbake til 1800-tallets tanker og viste til at kongene var de første kirkebyggerne i landet. Spesielt gjaldt dette misjonskongene Olav Tryggvason og Olav Haraldsson som bygde de første fylkeskirkene. Gulatingsloven viste at Olav Haraldsson gav biskopen råderett over kirken alt på starten av 1000-tallet, men Gunnes tror at dette aldri skjedde i praksis og derfor står det ikke noe om det i de andre kristenrettene heller.²⁹ Det var trolig en egenkirkeordning i Norge også der bøndene sammen satte inn prester og eide kirker, men det var små kirker. En så også storbøndene som bygde høgendekirker på sine gårder.³⁰

Gunnar Smedberg fokuserte på kristenretten, og viste til at kirkens inndeling var basert på en geografisk tilhørighet. Det var særnorsk, og Taranger måtte derfor ha feil i at kirkeorganiseringen var hentet fra angelsaksiske mønster.³¹ Han betegnet organiseringen som et: «områderangsystem».³² Kongen var en viktig kirkebygger, og fylkeskirkene må ha vært på plass i Olav Haraldssons tid grunnet den tidlige kristningen i Norge.³³ Høgendeskirkene derimot kunne ha blitt bygd av lekmenn som var jordeiere i samme tidsrom som kongene bygde fylkeskirkene.³⁴

Vi har sett forskere vært innom kultbygningskontinuitet, det vil si at de tidlige kirkene kan ha vært omgjorte hedenske templer, og kultstedskontinuitet, at kirkene blir bygd på steder der hedensk kult hadde blitt praktisert. John McNicol³⁵ har i sin hovedoppgave gitt en

²⁷ Johnsen 1945: 198-199; Muren 2010: 52

²⁸ Johnsen 1948: 70

²⁹ Gunnes 1971: 199-200; Muren 2010: 58

³⁰ Gunnes 1971: 199

³¹ Smedberg 1973: 61-63; Muren 2010: 62

³² Smedberg 1973: 61 «system av kyrkor av olika rang, avsedda för, eller åtminstone med manm efter minst två områdan innom den civila inndelingen, av vilket det ena utgör en underavdelning av det andra», ref hentet fra Muren 2010: 62 hans fotnote 210.

³³ Smedberg 1973: 127-128

³⁴ Smedberg 1973: 128

³⁵ McNicol 1997

historiografisk fremstilling av denne debatten. En av de mest sentrale verkene var Olaf Olsens doktoravhandling: *Hørg, hov og kirke*.³⁶ I denne avhandlingen tok Olsen et oppgjør med en rekke teorier om kultkontinuitet. Som et resultat av arbeidet endte han med å delvis avvise teorien om en generell kultkontinuitet fra hedenske kultplasser til kirkesteder. Det gjaldt spesielt tanken om at det fantes et særskilt sakralbygg i hedensk tid som kirken direkte erstattet. McNicol selv oppsummerte med at etter Olav Olsens avhandling i år 1966 så ble spesielt to retninger tydelige. Den første retningen var de som hevdet at det fantes et særskilt sakralbygg i hedendommen. Den andre var de som støttet Olsen og søkte forståelse av religionsskiftet andre steder.³⁷

I Dagfinn Skres avhandling: *Gård og Kirke, Bygd og Sogn*³⁸ søkte Skre særlig kirkens plassering i forhold til bebyggelse i området, der avstandsmålinger ville være en av metodene.³⁹ Han lokaliserte kirke, gård og de økonomiske forholdene i bygda ved å studere bosetningsmønster.⁴⁰ Hans retrospektive metode var hentet fra agrarhistorikerne, der han brukte skattematrikler fra 16-1700 - tallet for å si noe om situasjonen flere hundre år tidligere.⁴¹ Ebbe Nyborg hadde i forkant utformet sin teori om at enkeltmenn, spesielt store jordeiere, tok initiativ og stod bak kirkebyggingen. Dette gjaldt ikke bare stormenn og geistlige, men også klostre. I noen tilfeller kunne det også være snakk om flere mindre jordeiere som gikk sammen.⁴²

Skre støttet seg noe på Ebbe Nyborg da han selv utformet to modeller for kirkebygging i Gudbrandsdalen. Den ene blir kalt «enkeltmannsbyggeriet»⁴³ og viser til at storbønder med mye ressurser til reising og underhold av kirken var byggherre, og det kunne spores på enkeltgårder store nok til disse kravene. Skre forventet at de største gårdene i Gudbrandsdalen også hadde spor etter kirker. Slik kunne gårdens beliggenhet bestemme kirkens beliggenhet.⁴⁴ Den andre modellen gikk på fellesbygging og blir kalt «andelsorganisering»⁴⁵, som var basert

³⁶ Olsen 1966; McNicol 1997:194-195

³⁷ McNicol 1997: 193-197

³⁸ Skre 1988: Arbeidet ble opprinnelig innlevert februar 1984, for så blitt publisert med noen justeringer i 1988 som er den versjonen jeg har sett på, se forordet til Skre 1988; Muren 2010: 74

³⁹ Skre 1988: 19-21

⁴⁰ Skre 1988: 17

⁴¹ Skre 1988: 18- 19; Muren 2010: 76

⁴² Nyborg 1979: 57; Muren 2010: 77

⁴³ Skre 1988: 9

⁴⁴ Skre 1988: 9

⁴⁵ Skre 1988: 9

på Ebbe Nyborgs tanker⁴⁶ og viste til at flere ressurssterke bønder kunne gå sammen om en kirke. I Skres avhandling spilte kongen en liten rolle og blir knapt nevnt som byggherre. I Skre sin senere doktoravhandling basert på Romerike la han noe mer vekt på kongen sammen med aristokratiet. Han mente derimot fortsatt at aristokratiet skilte seg ut som byggherre.⁴⁷

Jan Brendalsmo skrev doktoravhandlingen: *Kirkebygg og kirkebyggere: Byggherrer i Trøndelag ca. 1000-1600*.⁴⁸ Han fulgte Skre med bruk av geografisk nærhet mellom kirke og gårdstun. Samtidig brukte Brendalsmo en ny metode der han så på opptegnelser over kjente donasjoner av kirke-inventar og trakk slutninger bakover ved at de som stod bak donasjoner tilhørte samme samfunnsgruppe som stod bak kirkebyggingen.⁴⁹ Han tok blant annet utgangspunkt i Thorsteins Veblens teori om påfallende forbruk og tidsbruk som en kvalitet ved «den arbeidsfrie klassen».⁵⁰ Ved hjelp av denne teorien kan man anta at denne arbeidsfrie klassen demonstrerte sin status, rikdom og makt ved å bygge bestemte kirker, enten det var i stein eller tre, som skulle overgå sine konkurrenter. Kirkebyggingen skjedde blant annet som en følge av konkurranse innad i samfunnet.⁵¹ Samtlige kirker i Trøndelag som ble bygd fram mot 1200-tallet kom fra samfunnseliten, de aller fleste fra haulden og aristokratiet, men når det gjelder de 12 fylkeskirker var det trolig kongen som var byggherren.⁵² Fylkeskirkene skal ha vært kongens og kirkens brohode inn i det hedenske landskapet, men dette gjaldt for kongen på 1100-tallet. Dette er allikevel en tanke jeg har tenkt å dra med inn i oppgaven for å se om ikke kongens kirker på 1000-tallet også kunne fungere som kontrollpunkter og støttepunkter for kongen.

Synet står altså ganske delt mellom kongen på den ene siden, og storbønder og aristokrati på den andre siden over hvem som var viktige kirkebyggere i den første kristne tiden. Spesielt de som framhever aristokratiet har i de senere årene gjort kongen til en nesten perifer aktør. Hvorfor kirkene ble bygd har en prøvd å forklare ved å se på prestisjen og statusen⁵³ en kirke kunne gi eller ved å se på sentralisering og plassering⁵⁴ av kirkene. Det har også blitt diskutert

⁴⁶ Nyborg 1979: 57

⁴⁷ Skre 1998: 181-182

⁴⁸ Brendalsmo 2006; Muren 2010: 89

⁴⁹ Brendalsmo 2006: 273-276

⁵⁰ Brendalsmo 2006: 26

⁵¹ Brendalsmo 2006: 24-28, spesielt 26-28

⁵² Brendalsmo 2006: 285

⁵³ Brendalsmo 2006

⁵⁴ Smedberg 1973

impulser fra Europa som en forklaring på hvordan og hvorfor kongen bygde kirker.⁵⁵

Byggherrespørsmålet har hatt en overvekt på historiske studier basert på kristenretten og arkeologi. Det har derimot vært et mindre forsøk på å gå grundig igjennom *Heimskringla* som utgangspunkt, for å se om man kan komme til andre vinklinger på kongen som kirkebygger. Spesielt siden mange av de som har brukt sagaene samtidig låser seg til ideen om kirkene kun fulgte en tredeling med hver sin byggherre etter mønster fra kristenretten. Kirker kan ha blitt bygd før hierarkiet var på plass, og ikke alle kirker bygd på kongsgårder må nødvendigvis ha vært hovedkirker. Det er interessant at mange historikere peker på at kongene i den første kristne tiden stod bak fylkeskirkene, samtidig som at fylkeskirkene og hovedkirkene som står i dag stort sett er steinkirker fra 1100-tallet. Det har altså blitt lagt mindre vekt på om fylkeskirkene og hovedkirkene fra 1100-tallet er kirkesteder som kan spores tilbake til starten av 1000-tallet. Dette vil være noe jeg vil dra med inn i oppgaven, spesielt når Snorre skriver om kongens misjonering på områder der vi vet at det senere stod en fylkeskirke/hovedkirke.⁵⁶

Som nevnt i innledningen var den store kirkebyggeperioden spesielt 1100-tallet mens undersøkelser viser at selv om arkeologien ikke kan støtte mange kirker før 1100-tallet, så viser gravskikkene at det må ha vært mange kirker spredt rundt allerede på 1000-tallet. Jeg ønsker å sette lys på hvilke kirker som kan ha blitt bygd på 1000-tallet ved å se på kongen som kirkebygger i denne perioden. Undersøkelsen vil ikke sette seg inn i den eksisterende debatten om kultkontinuitet eller legge for stor vekt på europeiske impulser. Den vil heller prøve å stå på egne bein og se på i hvilken grad kongen var kirkebygger og hvorfor kongen var kirkebygger uten for mye påvirkning av eksisterende teorier.

1.3 Skriftlige kilder og kildekritikk

I Vikingtiden i Norge er det skriftlige landskapet mangelfullt sammenlignet med den senere middelalderen. Det finnes allikevel en ganske rik sagalitteratur, og for min oppgave er det *Heimskringla* som blir hovedkilden. *Heimskringla* har opp igjennom blitt diskutert mye, både når det kommer til opprinnelse, innhold og mening, og rundt kildens historiske troverdighet.

⁵⁵ Taranger 1890; Løyte 2010

⁵⁶ Kristenrettene er ikke samstemte i å kalle kirkene fylkeskirker eller hovedkirker. For Trøndelag er det snakk om fylkeskirker, samme med Borgartingsloven, men i tilfelle Eidsivatingslagen så er kirkene betegnet som tridjungskirker og hovedkirker, med kun en henvisning til ordet fylkeskirke. Ordene blir dermed brukt noe om hverandre i denne oppgaven basert på hvor kirken står. Primært vil kirkene på Vestlandet og Opplandene bli betegnet som hovedkirker, mens i Trøndelag og Viken er de fylkeskirker. Se også Andersen 1977: 319-323

Jeg skal nå først ta for meg de sentrale skriftlige kildene og deres opphav, og så se på kildekritikken spesielt rettet mot *Heimskringla*.

Heimskringla er en av de mest sentrale verkene i sagalitteraturen. Den ble skrevet av den islandske historikeren Snorre Sturlason en gang mellom år 1220 og 1230.⁵⁷ Verket hans skulle først kun dreie seg om Olav Haraldsson, som er forklaringen på at denne sagaen er betydelig lenger enn alle de andre sagaene i *Heimskringla*. Så la han til sitt verk ved å skrive om kongene i tiden før og etter Olav Haraldsson.⁵⁸ Det vil si at verket i sin helhet begynner med Ynglingesaga rundt år 872 og avslutter med slaget ved Re i 1177.⁵⁹ Når det kommer til kildematerialet Snorre brukte, så skal det ha vært tidligere, tapte historieverk, andre sagaer og skaldekvad. Kvadene regnes som troverdige, mens den eneste navngitte kilde Snorre oppgir er Are Frode.⁶⁰ Dette verket er det lengste og mest detaljerte når det kommer til våre norske konger, og derfor vil den egne seg godt som et utgangspunkt når jeg skal se på kongen som kirkebygger.

Historia Norvegiæ skal være det første verket som ble skrevet om Norges historie på latin.⁶¹ Forfatteren må ha vært knyttet til eliten, og kunne ikke være en del av en skole eller stamme fra et isolert klostermiljø.⁶² Verket har vært ukjent i kretsene i Trondheim, men kan stamme fra Viken eller kanskje Danmark, men det forblir hypotetisk.⁶³ Når det kommer til datering så er den skrevet en gang mellom år 1150 og år 1200, mest sannsynlig i tidsrommet 1150-1175.⁶⁴ Dette gjør verket til det eldste bevarte verket om Norges Historie.⁶⁵ Verket går fra Ynglingesagakongene og fram til sagaen om Olav Haraldsson. Det vil si at verket stopper midt i min periode, og at de senere kongene; Harald Hardråde og Olav Kyrre ikke er med i denne. Verket skal være bygd på muntlige tradisjoner og skriftlige kilder.⁶⁶

Theodricus Munk (Monachus) sitt verk kalles «Historien om de gamle norske kongene», men hvem denne munken var er man ikke sikker på. En tror det enten må ha vært Tore av Nidaros

⁵⁷ Holm-Olsen 1982: 178

⁵⁸ Holm-Olsen 1982: 180

⁵⁹ Holm-Olsen 1982: 180-182; Andersen 1977: 25-27

⁶⁰ Andersen 1977: 25-27; Holm-Olsen 1982: 93

⁶¹ Holm-Olsen 1982: 83

⁶² Mortensen 2006: 15 i (*Historia Norvegiæ* 2006)

⁶³ Mortensen 2006: 23 i (*Historia Norvegiæ* 2006)

⁶⁴ Mortensen 2006: 15, 18, 23 i (*Historia Norvegiæ* 2006)

⁶⁵ Holm-Olsen 1982: 83; Fidjestøl 1973: 9 i (Ågrip 1973)

⁶⁶ Holm-Olsen 1982: 83-86

(1206-1214 e. Kr) eller biskop Tore av Hamar (1189/90- 1196 e. Kr), siden begge gikk under navnet Theodricus ved St. Victorklosteret i Paris. Også her skriver forfatteren at han er den første som skrev om Norges historie. Det vil si at ikke alle sagaene var kjente for de ulike forfatterne på denne tiden. Hans saga starter med Harald Hårfagre og slutter med Sigurd Jorsalfare i år 1130 e.Kr.⁶⁷

Ågrip skal ha blitt skrevet ned rundt år 1190 på norrønt, men forfatteren er ukjent. Kilden kalles *Ågrip* («utdrag») siden den er såpass kort og virker som et utdrag av et større verk en ikke vet navnet på. Verket begynner med Harald Hårfagre og slutter med året 1177.⁶⁸ Man tror forfatteren var en nordmann fra Trøndelag. Verket ligner på *Historia Norvegiæ* og en tror de har brukt felles kilder.⁶⁹ Sagaen skal også ha brukt *Theodricus Munk* sitt verk som kilde.⁷⁰ Selv skal *Ågrip* trolig ha vært kilde for blant annet *Fagerskinna* og *Heimskringla*.⁷¹

Fagerskinna er kanskje den som minner mest om *Heimskringla*. Det er en kongesaga som fokuserer på kongenes liv og politikk fra Halvdan Svarte til Magnus Erlingsson i år 1177. Forfatteren er ukjent. Verket kan ha vært skrevet i Norge, kanskje i Trøndelag, men andre mener det også her er snakk om en islandsk forfatter.⁷² Dateringen blir lagt til tidlig på 1220-årene, og har trolig vært en av kildene til Snorres *Heimskringla*. Alternativt brukte Snorre de samme kildene som forfatteren av *Fagerskinna* hadde brukt før han.⁷³

Morkinskinna er skrevet av en ukjent islending mellom 1217 og 1222. Den går fra Magnus den gode (konge 1035-1047 e Kr) til rundt 1177 e. Kr, altså slutter den ca. samtidig som *Fagerskinna* og *Theodricus Munk* bl. a. Bruken av skaldedikt er sentral i *Morkinskinna*, og skal ha vært et viktig steg i historieforskningen som *Fagerskinna* og *Heimskringla* utnyttet.⁷⁴

Kristenretten, de nedskrevne kristne lovene, kommer i tillegg til sagamaterialet. Disse kan peke på bestemmelser rundt kirken som hvordan kirken skulle bygges, retningslinjer for

⁶⁷ Holm-Olsen 1982: 87-88

⁶⁸ Fidjestøl 1973: 8 i (Ågrip 1973)

⁶⁹ Holm-Olsen 1982: 83-86

⁷⁰ Holm-Olsen 1982: 108-109

⁷¹ Fidjestøl 1973: 8-9 i (Ågrip 1973)

⁷² Finlay 2004: 15-16 i (Fagerskinna 2004)

⁷³ Finlay 2004: 17, 19-20 i (Fagerskinna 2004); Holm-Olsen 1982: 128-130

⁷⁴ Andersson and Gade 2000: 67, 77, 82 i (Morkinskinna 2000); Holm-Olsen 1982: 123

kirkegården, prester og biskoper.⁷⁵ For min del er det spesielt hvem som stod bak disse lovene og hvor fra de fikk inspirasjon til lovene fra som kan fortelle noe om betydningen kirkebyggingen hadde for kongene. Det kan også si noe om kongene var påvirket fra kontinentet i deres arbeid som kirkebyggere. Kristenrettens bestemmelser når det kom til hovedkirkene vil også ha betydning i forbindelse med teoriene vi så i historiografi-gjennomgangen, om at kongen stod bak fylkeskirke/hovedkirke ordningen som kom utover på 1000-tallet. Det vil dermed være naturlig å se på flere av disse hovedkirkene, og se om de kan knyttes til kongen.

Arkeologiske kilder vil være spesielt viktig for å kunne skape et mer helhetlig bilde av kongene som kirkebyggere. Først og fremst vil jeg ta i bruk arkeologiske undersøkelser som kan knyttes til de konkrete kirkene de skriftlige kildene setter kongen i forbindelse med. Et eksempel ville vært når Snorre skriver at Olav Haraldsson bygde en Klemenskirke i Nidaros. Da vil undersøkelser knyttet til nettopp denne kirken være av stor relevans. Jeg vil også ta i bruk arkeologiske undersøkelser som er knyttet til generelle maktsentre som kongen skal ha stått bak. Både der sagaen setter sentrene i tilknytning til en kirke og ikke. Arkeologien er i utgangspunktet tiltenkt som et viktig ledd i å sannsynliggjøre de skriftlige kildenes beretninger. Arkeologien skal også få ha sin egen stemme i oppgaven. Det vil si at arkeologenes egne slutninger basert på deres funn blir tatt med i diskusjonen rundt kirkene. Jeg vil også ta med arkeologiske undersøkelser som kan knytte kirker til konger som de skriftlige kildene enten helt eller delvis selv ikke snakker noe om.

Det vil først og fremst være de arkeologiske diskusjonene som knyttes til datering og plassering som vil stå i fokus. De vitenskapelige metodene arkeologene bruker i sitt arbeid for å komme fram til sine slutninger vil altså få mindre omtale. Funnene som leder opp til arkeologenes konklusjoner vil dermed kun i enkelte tilfeller nevnes for å vise til hvorfor arkeologene sier det de sier.

Kildekritikk og det å være kildekritisk er viktig når en skal bruke tidligere skrevne tekster i sitt arbeid. Dette gjelder like mye for primær- og sekundærkilder, som for forskningsarbeid, avhandlinger og artikler. Det å gjøre en kildekritisk vurdering av det materialet en har foran seg er derimot ikke det samme som at en skal ha en forutinntatt holdning av skepsis, eller på

⁷⁵ Rindal 2004: 113

annen måte ha en negativ tilnærming til stoffet. Det handler om å gjøre en vurdering rundt materialets troverdighet og sannsynlighet. Heimskringla som kilde har i historiefaget både blitt sett på som helt historisk korrekt, og blitt forkastet som berettende kilde. Dette vil jeg betegne som to grøfter, og i tråd med de fleste historikere i nyere tid finner en sannheten nærmere et sted i mellom disse grøftene.

Kildekritikken rundt Heimskringla startet på mange måter med Gustav Storm sitt verk: *Snorre Sturlassøns historieskriving: En kritisk undersøgelse 1873*.⁷⁶ Her tok han for seg Snorres verk og vurderte den kildekritisk. Han betegnet Snorre som historieskriver, som tok et utvalg av sine kilder og brukte dem for å lage en oversiktlig og troverdig framstilling.⁷⁷ Snorre skaper ikke sin egen historie, han jobber med kilder og fremstiller den mest troverdige historien. Dette ble en vanlig holdning rundt Snorre ut mot 1900-tallet.

Utover på 1900 tallet kom en mer radikal sagakritikk best kjent under Halvdan Koht. Han hevdet at Snorre i stor grad var påvirket av sin egen samtid, og at saga-tradisjonen dermed ikke var bygd på historiske fakta. Det fantes historiske fakta i sagaene, men disse var satt sammen med så mye diktning fra Snorres fantasi at en ikke kunne klare å skille fakta fra fiksjon.⁷⁸

Sverre Bagge er nok en av de mest kjente i nyere tid med sitt verk: *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* fra år 1991. Her mener han at det er mer riktig å se på Snorres arbeid som et forsøk på historisk gjenfortelling enn diktning.⁷⁹ Snorre ønsker å skape en logisk konstruksjon av hendelsene i fortiden som gir mening og sammenheng. Dette gjør han til en historiker, men hans krav til kildene skiller seg derimot fra moderne historikere.⁸⁰ Han kan i større grad tillate seg diktning i sitt arbeid, og hans egne tolkninger styrer i større grad hendelsene, som fører til at sagaene som historisk kilde må brukes med forsiktighet.⁸¹

Claus Krag sitt verk fra år 1995 fører seg inn i den mer radikale rekken igjen når det kommer

⁷⁶ Storm 1873. Den kildekritiske historiografien og referanser når det kommer til Gustav Storm, Halvdan Koht, delvis Sverre Bagge og Claus Krag, alle på side 20-21 i denne masteroppgaven, er bygd på Thomas Eriksen kildekritikk i hans masteroppgave, se Eriksen 2010: 16-18

⁷⁷ Storm 1873: 69-71

⁷⁸ Koht 1938: 122-123

⁷⁹ Bagge 1991: 58-59

⁸⁰ Bagge 1991: 59

⁸¹ Bagge 1991: 59

til kildekritikk. Han er veldig avvisende til historisk sannhet i Snorres sagaer.⁸² Han mener Snorre er en dikter og dramatiker, som skal få historiene til å passe inn i ideologien på 1200-tallet. Ikke kan en være sikre på sagaforfatternes kilder, og deres agendaer overskygget fokus på historisk sannhet, slik at en må helst se bort ifra sagaenes beretninger når en skrev historie.

Min mening er at den radikale tolkningen virker lite trolig. Det handler om å prøve og se en historisk kjerne i sagaen og prøve ut hypoteser som kan bekrefte eller avkrefte beretningene. Historikere ønsker å stå for historisk sannhet, men i deres arbeid må de ofte velge ut og tolke de kildene de velger, som skaper deres rekonstruksjon av en faktisk hendelse. Snorre var en historiker som etterstrebet å arbeide som en historiker. I hans fortale kan vi lese at han har en kildekritisk tilnærming til sine kilder, og argumenterer for hvorfor disse kildene kan si noe om fortiden. Spesielt vektlegger Snorre kvad, og argumenterer for at de som var skald ikke kunne ljuge om en mans handlinger når alle som hørte på visste det var løgn.⁸³ Dette er en kildekritisk tilnærming som det absolutt er verdt å trekke fram når en skal vurdere Snorre som historiker.

Koht mente at Snorres verk er basert på hans egne erfaringer med avslutningen av borgerkrigen i Norge rundt starten av 1200-tallet. Dette er videre basert på ideen om at Snorre skrev om konflikten mellom kongen og aristokratiet, som ikke er tilfelle.⁸⁴ Bagge mener det er lite som tilsier at Snorres syn på vikingtiden i Norge var basert på hans egne erfaringer med samtidens Norge.⁸⁵ Derimot viser undersøkelser at det politiske samfunnet som levde på 900- og 1000-tallet ikke skilte seg spesielt ut fra det politiske samfunnet på 1100 - tallet og fram til Snorres tid på 1200-tallet. Flere av de sentrale trekkene ved konflikter, feider, nettverk og strukturer fortsatte å eksistere gjennom århundrer. Snorre konstruerte dermed sin historie i en tid som ikke var så fundamentalt forskjellig fra tiden han skrev om, Dette gjør hans fortellinger om spesielt det generelle synet på samfunnet mer troverdig enn mange kritikere har vært åpne for.⁸⁶

Snorre er ikke videre interessert i ideologiske temaer.⁸⁷ Han fremstod som en mer moderne

⁸² Krag 1995: 72-74, 87-88

⁸³ Snorres fortale finnes i Snorre 2000: 3-4

⁸⁴ Bagge 1991: 237

⁸⁵ Bagge 1991: 238

⁸⁶ Bagge 1991: 240

⁸⁷ Bagge 1991: 238

historiker enn mange av hans likemenn. Dette er først og fremst grunnet hans fokus på politisk spill, organisering av hendelser i en større fortelling, og med forklaringen på det han skrev. Han ville ikke blande inn det overnaturlige eller moral slik de geistlige skribentene ofte gjorde.⁸⁸ Snorre levde også i et sekulært intellektuelt miljø der medlemmene var godt utdannet selv i Europeisk målestokk.⁸⁹ Miljøet hadde en rekke kunnskaper og meninger om forhistorien.⁹⁰ Hvis Snorre hadde diktet fritt etter eget hode ville nok samtiden gitt han mindre annerkjennelse som historiker. Dette var ikke ønskelig fra hans side. Han måtte også forholde seg til sitt lærde miljø som hadde tradisjoner for historieskriving etter egne normer og regler. Snorre argumenterte jo selv for dette i hans bruk for kvad som blir ansett som relativt historisk pålitelige.⁹¹

Snorre baserte sin historie på fortellinger han selv ikke hadde diktet. Dette var både skriftlige og muntlige kilder Snorre hadde fått tak i, og Bagge hevder at det ikke virker usannsynlig at flere av dem kan ha vært gjenfortalt omtrentlig slik de faktisk skjedde.⁹² Det er allikevel så mye usikkerhet rundt de faktiske opplysningene i enkelthendelsene til at de er til å kunne stoles på, men det er langt mer trolig at de inneholder noen generelle trekk som stemmer, om samfunnet hendelsene er fra. Spesielt hvis de samme trekkene som danner bakgrunnen går igjen i flere historier, så er det trolig at disse trekkene har en rot i virkeligheten.⁹³ Når det gjelder kirkebygging kan gjentatte fortellinger om en konge som reiste rundt, innførte kristendom og bygde kirker i det minste fortelle oss at dette var noe kongen gjorde. Så blir det heller spesielt detaljene rundt en må være ekstra kildekritiske til.

Brendalsmo peker også på flere grunner for at man burde ta muntlig tradisjon om kirker i betraktning når en skal diskutere norsk kirkehistorie.⁹⁴ For det første er det identiske navnetyper på både sikre kirkestedet og sagnkirkesteder. For det andre er den dokumenterte kirketettheten på Island høyere enn i Norge, og sammenligner en befolkningen burde det tilsi at vi burde kjent til minst dobbelt så mange kirker i Norge i middelalderen, enn det vi gjør. For det tredje viser han sammenhengen mellom hvor det var bygder og hvor det var kjente

⁸⁸ Bagge 1991: 241

⁸⁹ Bagge 1991: 245-247

⁹⁰ Verk som Historie Norvegiæ, Ågrip, Theodricus Munk og andre kilder som er tapt i dag var alt ute i sirkulasjon når Snorre skrev Heimskringla, noe som alt lagde historiske rammer han måtte forholde seg til.

⁹¹ Andersen 1977: 26-27; Solberg 2000: 216-217

⁹² Bagge 1991: 239

⁹³ Bagge 1991: 239

⁹⁴ Brendalsmo 2008: 35

kirker, og at her vises mange bygder og gårder uten kirker. Sist nevner han at de skriftlige kildene vi har fram til ca. 1600 umulig kan være dekkende om en tar hensyn til hvor mange kirker det var i middelalderen.

Selv om Snorre brukte et stort kildemateriale til sitt arbeid med Heimskringla, så har ofte kritikken gått på om hans fortellinger er i overkant detaljerte, og at mange steder er krydret med tale og tanker som det er tvilsomt at Snorre satt med kilder på. I vårt tilfelle med kirker kan blant annet arkeologi og tidligere forskning rundt kirker, byer og steder avdekke opplysninger rundt kirkene og deres datering, som kan kontrolleres opp mot Snorres beretninger. Når det gjelder taler og tanker vil det være detaljer en bør vise større skepsis til enn andre opplysninger. Samtidig må en anerkjenne at en ikke alltid kan skille fakta fra fiksjon. Dette fører til ideen fra Hans Jacob Orning om å snakke om historisk sannsynlighet.⁹⁵ Å avfeie en kilde fordi en ikke kan være helt sikre på dens historiske sannhet er en vanskelig, om enn umulig vei å gå for en historiker. Å benytte seg av historisk sannsynlighet derimot, åpner opp for ideen om å sannsynliggjøre beretninger en ikke kan få undersøkt nærmere. Dette kan blant annet gjøres ved å vise til mønstre og strukturer, og snakke om at det virker sannsynlig at Snorres beretning om dette stemmer, fordi det stemmer inn med hvordan samfunnet var, hvordan trendene var, og hva mønstrene viste.

Dette fører til en overbevisning fra undertegnende om at det er mulig å kunne snakke om en historisk kjerne i Heimskringla. Dette tar derimot ikke bort varslene om at verket burde benyttes med forsiktighet. Alle historikere er vel derimot enige i at alle kilder til alle tider alltid burde benyttes med en form for forsiktighet. Min tanke med denne oppgaven blir dermed at den noe tverrvitenskapelige metoden der kilder, arkeologi og tidligere forskning settes sammen, kan skape et sannsynlig og troverdig helhetsbilde som kan si noe om vår fortid. Oppgaven ønskes å ses som et bidrag i forskningen og diskusjonen om hvordan en kan se på kongen som kirkebygger i vikingtiden før kirken selv ble en egen, selvstendig institusjon i landet utover på 1100-tallet. Den regionale inndelingen med vekt på strategier, mønstre og sammenligning blir altså et forsøk på å skape et lite vindu inn i fortiden, i den grad noe slikt faktisk er mulig.

Nå videre i denne oppgaven skal jeg ta for meg landsdelene: Vestlandet, Trøndelag og

⁹⁵ Orning 2004: 17

Østlandet i hvert sitt kapittel, i den rekkefølgen. Jeg skal starte med Håkon Adalsteinsfostre på Vestlandet, og så videre ta for meg de nevnte kongene kronologisk etter deres regjeringsperiode. Den mest brukte inndelingen vil være å starte med henvisninger fra sagamaterialet tilknyttet mer generelt kongen og kirkebygging i regionen, før jeg så går mer detaljert inn og ser på konkrete kirkor og områder. Det vil derimot også trekkes fram relevante diskusjoner knyttet til europeisk påvirkning på kongen som ikke nødvendigvis er tatt som utgangspunkt fra sagamaterialet. Til slutt vil kapittelet avsluttes med en oppsummering. Det samme skal gjøres i Trøndelag og på Østlandet. I konklusjonskapittelet vil jeg etter beste evne nøste sammen alle trådene fra oppgaven og presentere dette med hensyn på de problemstillingene jeg har stilt til denne oppgaven.

2. Vikingkongene bygger kirker på Vestlandet

I dette kapitlet setter jeg fokus på Vestlandet. Jeg skal ta for kirkebyggingen til de fem nevnte kongene jeg skriver om, se på hvordan de gikk fram og hvordan de brukte kirken. Her vil mønstre være sentralt, og sammenligninger mellom kongene vil være en del av dette. Hvilke konger kan vi knytte til de første kirkene og hvilke kjennetegn og mønstre ved disse stedene er spørsmål som er viktig å stille. Opplever Vestlandet en gradvis, kontinuerlig vekst av kirkebygg fra konge til konge, eller svinger byggingen av kirker mer fra konge til konge? Det er mange sider av kristningen, men min oppgave fokuserer rundt kongens bruk av kirkebyggene.

Vestlandet hadde, med sin kontakt til de britiske øyer og det europeiske kontinentet, fått merke kristne impulser lenge før kristendommen skal ha blitt såkalt offisielt innført på Moster i 1020-årene av Olav Haraldsson og Biskop Grimkjell.⁹⁶ Vikinger på reise i Europa kom ofte over kristne byer, bygder og ikke minst rike kirker som de plyndret og tok med seg goder hjem fra. Det kan også tenkes at engelske misjonærer har vært på Vestlandet en god stund før kristendommen ble innført av kongene. Et av landets eldste stående kirker er Mosters gamle kirke på Vestlandet. Den er bygd en gang utover 1100-tallet.⁹⁷ Spor fra gravfunn og gravskikker på Vestlandet viser derimot en kristen påvirkning tilbake til 900-tallet.⁹⁸ Det er også sannsynlig at det har vært kirkebygging i Norge og spesielt her på Vestlandet sammen med gravskikkene utover 900-tallet.⁹⁹ Det er dermed naturlig å starte med Håkon Adalsteinsfostre som skal ha vært konge rundt midten av 900-tallet, og se om han kan ha stått for kanskje den første kirkebyggingen i denne regionen.

2.1 Håkon Adalsteinsfostre på Vestlandet

Håkon ble sendt til England som veldig ung, og var i oppfostring under Kong Adalstein og

⁹⁶ Sigurdsson 2003: 5; Helle 2001: 177; Rindal 2008: xxiv

⁹⁷ Ekroll 1994: 14

⁹⁸ Sigurdsson 2012: 106-108; Birkeli 1973: 34

⁹⁹ Sigurdsson 2003: 50-52; Andersen 1977: 301

hans beskyttelse. Her ble han opplært til kristendommen og hvordan det engelske riket ble holdt sammen og styrt. Kongemakten stod sterkt og var godt organisert i forsvar, administrasjon og lovgivning, i motsetning til Norge som manglet den klare strukturen i landet.¹⁰⁰ Som Sigurdsson skriver var kristendommen grunnlaget som samfunnet bygget på. Kirken skulle støtte kongemakten både administrativt og ideologisk ved at kongen var Guds styringsform. Kongen på sin side skulle bidra med økonomisk støtte og beskyttelse. Adalstein ble kjent som en konge til etterfølge for sine gaver til kirken og kristen lovgivning. Håkon lærte hvordan kristenrettene kunne innføres med kirken og styre folket, samle det og skape et solid rike.¹⁰¹ Dette hadde garantert en innvirkning på Håkon, hans syn på kirken og hvordan en konge skulle styre sitt land. Det har blitt spekulert om Harald Hårfagre hadde dette i tankene når han sendte Håkon til England. At Harald ønsket at sønnen skulle få en oppdragelse hos den kristne engelske kongen slik at han ble best mulig utdannet for å styre kongerike Norge.¹⁰²

Håkon Adalsteinsfostre kom til Norge ca. år 934, da var han rundt 15 år gammel. Sagaen går ikke i detalj på hvordan han ble vedtatt som konge på Vestlandet, fordi ifølge sagaen var det en selvfølge at Vestlandet ville støtte han. Hans far Harald Hårfagre hadde vært vestlandskonge mens hans morslekt skal ha vært Horda-Kåre familien, som var en stor slekt på Vestlandet. Håkon skal ha hatt en rekke kongsgårder her og andre kilder, som *Historia Norvegiæ*¹⁰³, forteller at Håkon ble tatt til konge av kystfolket, og det er generelt ingen uenighet om at Håkon var vestlandskonge mer enn noe annet.¹⁰⁴ Snorre fremstiller Håkon Adalsteinsfostre som en konge som tar styring over det riket hans far Harald skal ha styrt. Det skulle derimot vise seg at det ikke var like enkelt å faktisk holde på et så stort rike, og det er usikkert i hvor stor grad også Håkon var konge ut over Vestlandet. Vi skal i dette kapittelet fokusere mest på hans kirkebygging på Vestlandet, også kommer vi tilbake til Håkon i resten av riket i de andre kapitlene.

Kong Håkon Adalsteinsfostre var nå en kristen konge over et hedensk Norge. Dette ønsket Håkon å gjøre noe med i tråd med hvordan hans fosterfar hadde gjort det. Men for å kunne gjennomføre sin strategi så trengte han «hjelp og vennskap hos folket, og derfor valgte han å

¹⁰⁰ Sigurdsson 2012: 22

¹⁰¹ Sigurdsson 2012: 24-26

¹⁰² Sigurdsson 2012: 25

¹⁰³ *Historia Norvegiæ* 2006: 83, kapittel XIII

¹⁰⁴ Andersen 1977: 93

la det være hemmelig med kristendommen, men holdt da søndager og fredagsfaste».¹⁰⁵ Planen til Håkon var at «han tenkte seg at når han hadde fått fast fot i landet og hadde lagt hele landet trygt under seg, så ville han komme fram med budet om kristendom».¹⁰⁶ Håkon skaffet seg mange venner blant mektige høvdinger i landet. Ågrip sier dette: «I hans dagar vende mykje folk seg til den kristne tru av vensæla hans, og sume heldt upp med å blota, um dei so ikkje vart kristne».¹⁰⁷ Dette var eneste vei å gå for kristningens skyld. Selv venner som ikke betegnet seg som kristne sluttet med å blote for vennskapets skyld. Vi ser her umiddelbart betydningen vennskapet hadde for Håkon. Vennsкаpsinngåelse var måten å bygge politiske nettverk i vikingtiden.¹⁰⁸ Hvis du inngikk vennskap så ble du bundet inn i et nettverk du ikke bare kunne bryte når du ville. Nettverkene krevde også støtte fra alle aktørene i strid. Dette gjorde nettverkene sterke, og det er nettopp derfor dette blir poengtert med en gang i sagaen om Håkon. Han trengte hjelp av folket for å bygge sitt rike, og denne hjelpen kom fra vennskap. Vennskap som skapte så solide nettverk at høvdingene gikk fra sine gamle skikker utelukkende på bakgrunn av vennskapet. Nettverkets natur var, som tidligere nevnt, slik at hvis kongen inngikk vennskap med høvdinger, så ble alle høvdingers menn også kongens menn. Derfor blir det poengtert av både Snorre og Ågrip at Håkon var vennsæl og skaffet seg mange venner kun ved å inngå vennskap med høvdinger.

2.1.1 Håkon viet noen kirker i Møre og Romsdal

Håkon Adalsteinsfostre gjorde en del viktige grunnleggende ting for at kristendommen skulle få fotfeste i landet. I forkant av da Håkon stevnte Frostatinget i Trondheimen for å offisielt innføre kristendommen, så ba Håkon etter en biskop og andre prester fra England. Adalstein skulle sende prestene til han på Vestlandet. Så står det at han fikk viet noen kirker og satte prestene til å styre der over møringene og romsdølene.¹⁰⁹ Hvor mange kirker det er snakk om er uklart, men videre i sagaen får vi vite at trønderne som ikke vil gi slipp på blotingen sin, dro til Møre og brente ned tre kirker og drepte tre prester. Altså kan det virke som om antallet det er snakk om er tre eller i hvert fall minst tre. Vi blir altså her presentert for den første handlingen Snorre velger å legge vekt på etter at han skal ha samlet seg et stort nettverk, og det er opprettelsen av kirker. Allerede fra første stund blir vi utfordret på tanken om at

¹⁰⁵ Håkon den gode saga, kapittel 13 (Snorre 2000: 83)

¹⁰⁶ Håkon den godes saga, kapittel 13 (Snorre 2000: 84)

¹⁰⁷ Ågrip 1973: 23, kapittel 5

¹⁰⁸ Sigurdsson 2010; se ellers gjennomgangen i historiografi-delen under 1.2.1 Politisk Kultur

¹⁰⁹ Håkon den godes saga, kapittel 13 (Snorre 2000: 84)

kirkebygging hadde en sentral plass i kongenes strategi.

Håkon Adalsteinsfostre, den første kristne kongen, viet altså noen kirker. Det står faktisk ikke at han nødvendigvis bygget dem. Så hva kan det bety? Vel det kan bety at Håkon sørget for at kirker ble bygget og at han så viet de. I de senere sagaene om Olav Tryggvason og Olav Haraldsson så skriver Snorre at kongene fikk kirker først reist og så viet. Så denne vielsen var noe som var tett knyttet til reising av kirker. Dette er altså det mest sannsynlige. Vielsen er derimot handlingen som «kristner» bygget, så det kan også bety at Håkon kun godkjente allerede eksisterende kirker. Det er i så fall en kanskje langt mer spennende tanke. Den er også langt mer komplisert. Det neste spørsmålet en da må stille er: om Snorre mener faktiske kirkebygg som alt stod der, eller om det er snakk om en bygning som har vært brukt til kristne aktiviteter? Det kan også være et tidligere kultsted. Sagaene er derimot flinke på å påpeke når kirker blir bygd på tidligere kultsteder. I tilfellet Håkon står det ikke noe om at stedet har vært et tidligere kultsted. Det svekker den muligheten. Skal man gå tilbake til teorien om at det alt stod en form for en kirke her, så er ikke det usannsynlig.

Kristendommen var kjent i Norge før Håkon Adalsteinsfostres tid. Vestlandet kan ha møtt på misjonærer tidligere og en teori kunne være at dette medførte en tidlig kirke. Arkeologiske undersøkelser av gravskikker viser at kristne skikker vokste på Vestlandet fra midten av 900-tallet, da Håkon var konge.¹¹⁰ Det har også blitt funnet ca. 60 steinkors langs kysten, hele 51 av dem skal være funnet i kjerneområdet til Håkon. Dette er en skikk som trolig stammer fra England og Irland.¹¹¹ Det virker altså å være veldig tydelig at kristendommen fikk et sterkt feste på Vestlandet. Selve ødeleggelsen av kirkene forandret ikke Vestlandet, som er med på å underbygge muligheten om at det fantes flere kirker enn kun disse tre på Møre. Det vil også støtte opp under hvorfor Vestlandet var så mye mer positiv til kristendommen enn resten av landet.

Ser vi på det mer kritisk var kirker fremmed for nordmenn flest før Håkons tid. Å bygge en kirke er ikke en enkel sak, ikke minst fordi det følger en hel rekke regler på hvordan de skal bygges. Å tenke seg til hvem som skal ha stått bak dette i tiden før Håkon er vanskelig. Håkon med sin bakgrunn, ønsket om å innføre kristendommen og tilsendingen av engelske prester fører dermed til at han var den mest sannsynlige byggherren av disse kirkene. Interessant er

¹¹⁰ Sigurdsson 2012: 106

¹¹¹ Sigurdsson 2012: 106-108; Birkeli 1973: 34

det også at Håkon henter prester og styrer med kirke før han har gjennomgått prosessen med å offisielt få innført kristendommen i landet på Frostating. Det kan være at han følte seg sikker på et godt utfall og bare forberedte seg. Mer trolig derimot så forstod han betydningen av prest og kirke for å holde Vestlandet kristent og under kontroll. Han følte Vestlandet var klare, og fikk han gjennomført reformen på Frostating så ville også trønderne være klare. Ville ikke trønderne bøye seg så hadde han alltid Vestlandet å vende tilbake til. Det var i hvert fall ingen tilfeldig handling fra hans side.

Vi kan se tanken til Håkons framgangsmåte for å få bygd kirkene. Han hentet prester fra England til de stedene han hadde fått innført kristendommen, og her reiste han kirker for å kunne opprette den kristne kontrollen. Sigurdsson henviser til engelske kilder som bekrefter at Håkon hentet prester fra England til Møre.¹¹² Vestlandet var mest lojale via nettverk, og ble derfor de første som fikk kirker. Kirkene ble reist som markører for hans kristne rike, og deres plassering var garantert ikke tilfeldig. De kirkene vi vet om at han fikk viet lå nemlig helt på grensen av det kristne Vestlandet mot Trøndelag som holdt seg til bloting. De lå også på et viktig knutepunkt langs sjøveien mellom Trøndelag og Håkons kongsgårder langs vestkysten.

Når vi bruker kilder som Snorre, er det viktig å få fram et metodisk poeng. Veldig ofte når et kirkebygg blir referert til, så er det fordi kirken har en spesiell plass i kongens historie. Det kan ofte være når det oppstår problemer i forbindelse med denne kirken. Eller når noe mer spektakulært skjer, som at kongen oppretter egen kongsgård og bygger en kirke på denne kongsgården. Det kan også være at kirken er sentral for den situasjonen kongen stod oppi eller at kirken var viktig for kongens formål. Motsatt betyr dette at når kirkebygg ikke blir referert til, så betyr ikke det nødvendigvis at det ikke ble bygd kirker på de områdene, men rett og slett at kirkene ikke var verdt å nevne.¹¹³

Det er derfor videre mulig å tenke seg at flere kirker ble bygget på Vestlandet. Kirkene på Møre ble nettopp lagt på grensen av det kristne Vestlandet, og selv om dette var et knutepunkt så var det ikke Håkons kjerneområdet. Det er naturlig at Håkon Adalsteinsfostres sterke nettverksbygging og opprettelse av kongsgårder på Vestlandet, som skapte hans maktsentre, også var de første som fikk kirker i sentrum av det kristne Vestlandet. Så ville Håkon videre

¹¹² Sigurdsson 2012: 109

¹¹³ Dette er også tatt opp i kapittel 1 under 1.1 Problemstilling og metode

utbre styret sitt gradvis, og grenseområdet Møre ble neste punkt.¹¹⁴ Etter kirkebyggingen ved Møre møtte som nevnt Håkon trønderne på Frostating og hvis alt gikk etter planen her ville Trøndelag være neste området som fikk kirke. Hvorfor det kun er kirkene på Møre som blir nevnt får vi indirekte svar på når vi leser videre om hva som skjedde i kjølevannet av Frostatinget.

2.1.2. Ødeleggelse av kirkene

At kirken stod sentralt for Håkon i hans arbeid om å sikre kontroll og skape en sterk kongemakt var han ikke alene om å forstå. For da trønderne ble enige om at de skulle fjerne kristendommen så var løsningen å dra for å brenne ned kirkene Håkon hadde reist på Møre, og samtidig drepe prestene som befant seg der. Dette er altså trolig en av hovedgrunnene for at Snorre bruker litt ekstra tid på disse kirkene i forkant av hendelsen i sagaen. Disse kirkene Håkon viet skulle bli sentrum for senere hendelser og ble derfor viktige å nevne. Trøndernes konklusjon var at for å fjerne kristendommen til Håkon så måtte kirkene bort. Men kunne ikke Møre bare bygge nye kirker? Svaret ligger trolig i kirkebyggets betydning.

Å ødelegge kirken ble sett på som en konkret ødeleggelse av kristendommen. Kongen følte seg maktesløs og gav mer eller mindre opp den kristne utvidelsen i sitt rike. Å bygge kirker kan virke som var en handling som ble plassert midt i sentrum allerede fra første stund. Dette forstod Håkons fiender og dermed ble kirkene ødelagt. Ingen kirke, ingen prester, ingen kristenrett. Håkons kristne plan, der han først skulle sikre seg sentrum av Vestlandet, så grenseområdene før det hele skulle krones med Trøndelag, gikk ikke som han hadde håpet.

Kirken representerte Håkon sin tro og hans prester var hans venner som fortalte folket hva de skulle tro og hva de skulle gjøre. Å velge kirken var altså å velge Håkon som øverste religiøse leder, eller motsatt å gå imot kirken var som å gå imot Håkon selv. Kirken kan trolig helt fra begynnelsen av i Norge ses på som et symbol knyttet til kongens og hans makt, som kongen kunne ta i bruk for å samle og skape kontroll i samfunnet. Når kirken falt derimot, og prestene ble drept, så forsvant også den kontrollen som hindret de fra å gå tilbake til sine gamle skikker.

¹¹⁴ Lignende tanker finnes i Sigurdsson 2012: 109

2.1.3 Angelsaksiske påvirkning på kirkebyggingen

Det har blitt henvist til kong Adalstein og England ved flere anledninger allerede i dette kapittelet. Den angelsaksiske påvirkningen på Norge og kongen som kirkebygger kan vi spore langt tilbake i historiografien. Keyser mente at de norske kongene var de mest sentrale bak kristendommens inntog til Norge, og at de kristne lærerne (geistlige) måtte ses som kongens tjenere.¹¹⁵ I Keyser sin kirkehistorie kommer han fram til at kristninga fra tysk-dansk side var ubetydelig, mens den engelske påvirkningen på de norske kongene var sentral.¹¹⁶ Munch støttet Keyser i at den norske kirke måtte knyttes til England ved at de norske kongene var påvirket herfra i sitt kristne arbeid.¹¹⁷ Munch peker derimot også på en tysk-dansk påvirkning i Viken, med forklaringen at Viken ikke lå under de norske kongene, men under den danske på 900-tallet. Et av hovedverkene rundt spørsmålet om i hvilken grad kongemakten som kirkebygger var påvirket av en engelsk modell, kom med Absalon Taranger og hans avhandling *Den angelsaksiske kirkes indflydelse på den norske* i 1890.¹¹⁸ Myking har tatt en grundig gjennomgang av dette verket.¹¹⁹ Tarangers avhandling kommer fram til mye av det samme. Kirken og kristendommen kom med kongene og deres angelsaksiske geistlige. Olav Haraldsson innførte en kristenrett etter angelsaksisk mønster, der kirkeordning, kirkespråket og bruken av morsmålet hadde klare paralleller mellom det norske og det angelsaksiske.¹²⁰ Avhandlingen fikk god mottagelse i sin samtid men opplevde også kritikk. Spesielt har det gått mot de metodiske grepene Taranger utførte.¹²¹

Myking viser så til en rekke nye forskere utover 1900-tallet som stort sett forholder seg til de eldre tankene om en klar angelsaksisk påvirkning. Fokus på hvor kristninga kom fra har derimot fått mindre og mindre plass i forhold til diskusjonen om hvor lang kristningsprosessen var.¹²² Myking kommer så med sin endelige konklusjon for oppgaven «Usemla mellom Keyser og Munch om kor viktig dansk og tysk misjon var, fins framleis i dagens forskning. Men når det gjeld sjølve kyrkjegrunnlegginga, er det Keyser – og Taranger

¹¹⁵ Myking 2001: 16, se fotnote 7 med henvisning til Andersen 1977: 322 om Rudolf Keyser

¹¹⁶ Keyser 1856: 33, se ellers Myking 2001: 14-26 for en helhetlig gjennomgang.

¹¹⁷ Munch 1855: 274; Myking 2001: 32, se hele hennes gjennomgang av Munch s26-35

¹¹⁸ Taranger 1890

¹¹⁹ Myking 2001: hele hennes bok er bygd rundt denne avhandlingen, inndelt tredelt i tiden før Taranger, Taranger og tiden etter Taranger s11, med fokus på hans arbeid s 59-131

¹²⁰ Myking 2001: 67-68

¹²¹ Myking 2001: Hun viser til kritikk fra Konrad Mauer s 129-131, Ellen Jørgensen s 134-136 og Edvard Bull s 148-149

¹²² Myking 2001: 136-185, hun viser blant annet til Erik Gunnes s173, Per Sveeas Andersen s175 og Claus Krag s 181

– som har fått gjennomslag: Kyrkja vart grunnlagt etter angelsaksisk mønster.»¹²³

For min oppgave er det viktig å presisere at jeg ikke sikter meg inn på selve kristningsspørsmålet, men på kongene som kirkebyggere. I hvilken grad kristendommen kom fra England, Danmark, Tyskland osv., og i hvilken grad folket kan ha blitt påvirket fra egne oversjøiske turer og dermed bygd egne kapeller kommer mer i bakgrunnen. I denne sammenhengen derimot vil diskusjonen rundt angelsaksisk påvirkning være viktig for å gi et mer helhetlig bilde rund kongene som kirkebygger, og enda mer relevant hvilken praktisk betydning denne påvirkningen kan ha hatt på kongene som kirkebyggere. En av teoriene har fått navnet «den engelske modellen» og er med på å få fram betydningen kirken kan ha hatt for de første kristne vikingkongene.

Håkon Adalsteinsfostre fikk i gang leidangen og han fikk omlagt lagene Gulatinget og Frostatinget til hva Sigurdsson kaller representasjonsting, hvor et bestemt antall bønder ble utnevnt for å møtes på tinget. Området tinget gjaldt for ble også utvidet.¹²⁴ Dette ville sikre han og blant annet hans venn Sigurd jarl større kontroll over de mer lokale høvdingene og storbøndene. Videre skal Håkon ha organisert lover, og vi ser skritt i å innføre kristendommen med fokus på kirker. Alt skulle skje på bakgrunn av vennskapsinngåelse. Dette har blitt kalt den engelske modellen.¹²⁵ Håkon ble opplært både direkte og indirekte i hvordan en sterk europeisk stat skulle styres. Denne opplæringen dro han med seg inn i Norge.

I denne modellen stod kristendommen og kirkene sterkt. Adalstein kom fra en sterk tradisjon av kristne konger, og kongens tilknytning til kirken var tydelig. Dette gjør at vi kan føle oss ganske sikre på at å reise kirker var en del av Håkons strategi og at det er trolig at han bygget noen av de første kirkene i landet, om ikke de aller første. Vi må ikke glemme at Håkons oppdragelse og utdanning skjedde i Wessex sine kirker, så det virker sannsynlig at sammen med kristendommen ønsket han fysiske kirker i Norge.

I den engelske modellen var kirken viktig for å drive opplysning av den riktige tro og alle de bud og regler som det medfører. Siden Norge var hedensk fantes det ikke vigsla prester i Norge. Det fantes det derimot i England, og Håkons tilknytning til Adalstein gjorde det

¹²³ Myking 2001: 186

¹²⁴ Sigurdsson 2012: 82

¹²⁵ Sigurdsson 2012: 146-150

naturlig at han søkte etter prester herfra. I England hadde kong Alfred, Adalsteins far, jobbet mye for den kristne utdanningen. Han skal ha stått i spissen for at kirkene fikk nye bøker og at kristne verker ble oversatt til engelsk. Videre ble det fokus på at prester og munkar ble boklig utdannet så de kunne videreføre sin lærdom i kirkene og klostrene.¹²⁶ Kirkene ble dermed teologiske skoler drevet av boklærde prester. Dette ble i hvert fall idealet og noe England lyktes med til en viss grad. Det vil si også noe Håkon ønsket å få til i sitt eget rike, ved å dermed hente boklærde prester fra England til Norge. Dette sier noe om kirkenes betydning og styrker Håkons strategi om at å bygge kirker var en viktig del av det å være konge og for å ha et samlet og sterkt rike.

2.1.4 Kristenretten og Håkon Adalsteinsfostres kirkelover

Håkon viste en kjærlighet for lover. Det å få reist kirker og satt inn prester ville derfor også være en plattform for hans mål om å utbre kirkelover i landet. Lover som først måtte vedtas og godkjennes av folket på tinget. Dermed dukker spørsmålet opp om hva man vet om Håkons kirkelover. Den eldste lovboka vi har i Norge er: Gulatingsloven. Lovene ble overlevert muntlig før skriftlig og man regner dermed med at de eldste lovene i lovboken kan spores tilbake til 800-tallet. Håkon levde på midten av 900-tallet og i Fagerskinna står det at «han satte lov i hele Norge med råd fra Torleiv den spake og andre kloke menn, og av de lovene brukte Hellige-Olav de fleste».¹²⁷ Det var nevnte Olav Haraldsson som fikk vedtatt kristenretten og dermed ble kristendommen offisielt innført for første gang i 1020-årene. Moster-programmet skal ha blitt lagt fram for Gulatinget etterpå og dette førte til den eldste kristenretten for Gulatingslag. Dette skal også ha vært framgangsmåten i Frostatingslag skriver Helle.¹²⁸ Helle tror dateringen til nedskrivningen av lovene kan være andre halvdel av 1000-tallet, altså mest trolig til Olav Kyrres tid.¹²⁹ Han er allikevel klar på at *Olavsteksten* som er den eldste lovdelen i Gulatingloven opprinnelig henviser til Olav den hellige.¹³⁰ Helle skriver at «Vi skal seinare sjå at mykje tyder på at Olav Haraldsson i levande live verkeleg stod bak nye lovføresegner på visse område»¹³¹.

Selv om Helle nevner tanken om at disse lovene kan ha «vere førte i pennen i Heilag-Olavs dagar, slik at det var ei viss dekning for det erkebiskop Øystein og munken Theodricus seinare

¹²⁶ Sigurdsson 2012: 39

¹²⁷ Fagerskinna 2007: 63, Kapittel 9

¹²⁸ Helle 2001: 177

¹²⁹ Helle 2001: 21

¹³⁰ Helle 2001: 18

¹³¹ Helle 2001: 18

hevda om Olavs skrivne lover»¹³², så mener han det meste heller tyder på at det er snakk om en muntlig tradisjon.¹³³ Olav sammen med biskop Grimkjell kom med muntlige lover som ble overlevert, det samme skjedde under Magnus som skapte *Magnusteksten*. Så ble begge «tekstene» skrevet ned under Olav Kyrres tid. Selv om det her er tatt utgangspunkt i *Olavteksten* i Gulatingsloven, poengterer Helle at både Gulatingslag og Frostatingslag har henvisning til Moster og at også de østnorske lovverkene Eidsivatingslag og Borgartingslag, til tross for mangel på moster-henvisning, samsvarer så mye med Olavsteksten at Moster også lå til grunn for dem.¹³⁴ Altså er det generelt snakk om hvordan Olavsteksten og Olav Haraldsson påvirket lovverkene i hele Norge.

Siden i hvert fall deler av Olavsteksten kan føres tilbake til Olav Haraldsson, blir spørsmålet om den tidligste kristenretten, som *Olavsteksten* er, kan føres tilbake til Håkon Adalsteinsfostres tid slik vi så det stod i Fagerskinna.¹³⁵ Helle legger vekt på at det fantes en sterk påvirkning av England og engelsk kristenrett i Gulatingslagen. Han vinkler det mot hvordan Grimkjell, biskop hentet fra England av Olav Haraldsson, kan ha vært påvirket av den engelske kristenretten. Måten man gikk fra mer spredte lover av verdslig og religiøs karakter om hverandre, til å samle de religiøse for seg og verdslige for seg, var en trend i England på 900-tallet. Denne trenden finner vi likheter av i de norske landskapslovene.¹³⁶ En trend man ikke finner i de andre nabo-områdene til Norge på denne tiden.¹³⁷ En annen likhet mellom de engelske og norske lovene er forbudet om å arbeide på søndager. Dette forbudet skapte problemer for Håkon Adalsteinsfostre. Det kan spores helt tilbake til 600-tallet i England og engelske lover. At slaver ikke kunne arbeide på søndager finner vi i engelske lover på starten av 700-tallet, mens bestemmelsene vi kan lese om i de norske lovene om hva en søndagshelg er, kommer fra engelske bestemmelser på midten av 900-tallet.¹³⁸ Helle viser videre til flere eksempler på lover utover 900- og 1000-tallet fra England som samsvarer med Norges kristenrett. Helle trekker konklusjonen på at «det knapt vere tvil om at den eldste kristenretten for Gulatingslag var påverka fra England»¹³⁹, og dette er jeg enig med han i. Han konkluderer også videre med at denne påvirkningen er kun takket være Grimkjell, fordi han

¹³² Helle 2001: 23

¹³³ Helle 2001: 23

¹³⁴ Helle 2001: 177

¹³⁵ Se fotnote 123, Fagerskinna 2007: 63, Kapittel 9

¹³⁶ Helle 2001: 181

¹³⁷ Helle 2001: 180

¹³⁸ Helle 2001: 181

¹³⁹ Helle 2001: 182

hjalp Olav Haraldsson med lovene på Moster. De senere lovene virker det trolig at Grimkjell har benyttet seg av. Et fellestrekk for de eksemplene jeg har gjengitt fra argumentasjonen til Helle derimot, er at de fra før 1000-tallet også fantes i England på Håkon Adalsteinsfostres tid. Helle virker ikke åpen for at det ikke bare var fra Grimkjell at den engelske påvirkningen kom, men også fra de lovene Olav Haraldsson alt hadde foran seg. Lover som kan ha stammet fra Håkon og England på Håkons tid.

Snorre skriver om Håkon Adalsteinsfostre: «Han satte Gulatingsloven i samråd med Torleiv Spake, og han satte Frostatingsloven i samråd med Sigurd jarl og andre av de klokeste blant trønderne». ¹⁴⁰ Vi har alt vært inne på at dette dreier seg om en omgjøring av selve lagtinget. Det viser derimot Håkons rolle i Gulatinget og Frostatinget. Sagaen forteller også at de første lovene Håkon skal ha fulgt og prøvd å få innført i Norge var å holde søndagen og sette jula til samme tid som de kristne. ¹⁴¹ Dette er nøyaktig de samme lovene som Adalstein stod for i England og som man finner igjen i de norske lovbøkene. Dette viser at Håkon kan ha fått rådgivning fra Adalstein i forbindelse med å bli konge. Det virker altså trolig at Håkons første lover i Norge samstemmer med de lovene vi finner fra Adalsteins regjeringstid i England. Det er derfor en mulighet for at likhetene mellom Gulatingsloven og England også kom fra Håkon, og ikke bare via Grimkjell. Det vil i så fall styrke tanken om at Håkons strategi var hentet fra England, og hvor sentralt reisingen av kirker var for hans styre. Reising av kirker betydde prester, innføring av kirkelover, og utbredelse og utdanning til folket.

Kildeutvalget om Håkon Adalsteinsfostre er ikke stort, hverken i form av sagaer, arkeologi eller annet. Allikevel kan vi se en rekke tendenser mellom kongen og kirkebygging. Først og fremst er kirkebygging dreid rundt tanken om vennskap og nettverksbygging. Det virker vanskelig å få bygget kirker uten at vennskapene i området først er på plass. Å bygge kirker er en av de første handlingene Håkon skal ha gjort som konge etter at nettverket var på plass, og kirken blir umiddelbart sentrum for kampen om makt. Håkon skapte fotfeste og makt på Vestlandet med sine kirker. Hans motstandere anser å angripe hans kirker som en svekkelse av hans makt.

Vi ser også tendenser om en angelsaksisk påvirkning som preger kongen både strategisk, politisk og religiøst. Han bygde sin stat rundt kirken slik de engelske kongene hadde gjort

¹⁴⁰ Håkon den godes saga, kapittel 11 (Snorre 2000: 82)

¹⁴¹ Håkon den godes saga, kapittel 13-15 (Snorre 2000: 83-86)

tidligere. Han hentet lærde prester og biskoper fra England som støttespillere, og biskopene var også de som kunne utnevne lokale prester der kirker ble reist. Han innførte også kristne lover med tydelig angelsaksisk påvirkning. Det kan dermed se ut som at Håkon konsoliderte sin makt på Vestlandet ved aktiv bruk av kristendommen og ikke minst ved bruk av kirken.

2.2. Olav Tryggvason på Vestlandet

I sagaen om Olav Tryggvason blir vi presentert for en konge som var mye på flyttefot fra dagen han ble født. Siden hans far, Kong Tryggve var blitt drept av hans onkel, så måtte Olav som nyfødt flykte sammen med sin mor. Etter opphold i Svitjod og Gerdariket, endte han opp på Syllingene rett utenfor sørspissen av England. Skal vi tro Snorre er det også her han tar imot den kristne troen som stod sterkt i England.¹⁴²

Olav Tryggvason skal ha fått høre om muligheten om å bli konge i Norge fordi folket der ikke likte Håkon jarl som hadde makten. Han tok med seg sin hær og dro til Norges kyst, året var 995. Her skriver Snorre «Olav seilte øst over havet, og kom seilende av hav ytterst på Moster, der gikk han først i land i Norge, og der lot han synge messer i teltene på land. Og siden ble det bygd en kirke på samme sted».¹⁴³

Dette var første gang i sagaen at ordet kirke ble nevnt. Når det da først var nevnt så nentes det også i sammenheng med at Olav Tryggvason bygde kirken. Når man leser videre sagaen om Olav Tryggvason så vil man komme over et interessant fenomen. Olav fartet over hele landet, forkynte kristendommen, truet dem til å døpe høvdinge, mektige menn og deres menn, og innførte kristne bud og regler. Det står derimot ikke konkret at han bygde kirker. Gjennom hele sagaen er ordet kirke kun blitt skrevet en gang, i forbindelse med nevnte Moster. Det skal derimot ikke mangle på kristen aktivitet. Vi kan lese om prester, biskoper, dåp, forkynnelse og messer, men aldri kirker.

Det er allikevel stor sannsynlighet for at Olav Tryggvason bygde flere kirker enn på Moster i lys av hans kristne aktiviteter. Så da må vi se i andre kilder som kan bekrefte og utfylle

¹⁴² Olav Tryggvasons saga, kapittel 31 (Snorre 2000: 131). Svitjod deler av dagens Sverige, Gerdariket blir dagens Russland og Ukraina, mens Syllingene er Scilløylene

¹⁴³ Olav Tryggvasons saga, kapittel 47 (Snorre 2000: 146)

Heimskringla sine tilsynelatende mangler når det kommer til kirkebygging. Munken Odd Snorresson har også skrevet en saga om Olav Tryggvason rundt 1190. Altså 40 år tidligere enn Snorre Sturlason sin saga. Magnus Rindal skriver at Snorre har brukt Odd Snorresson sin saga som en av sine hovedkilder.¹⁴⁴ I forbindelse med Tryggvasons misjonsarbeid der han dro fra ting til ting og kristnet folket, så betegnet Odd munk denne aktiviteten med ”og no voks Guds kyrkjelyd mykje”. Odd tok det som en selvfølge at sammen med Tryggvasons misjonsarbeid så ble kirker bygd og brukt. Odd viste videre til hvordan Olav måtte hente prester og biskoper fra England for at de skulle bygge opp kristendommen, og at under misjonsreisene fra bygd til bygd så reiste også Olav kirker i hver bygd han kristnet.¹⁴⁵

Ved å dermed kombinere forskjellige beretninger om Olav Tryggvason, så får vi bekreftet at sammen med Olavs misjonsarbeid så bygde han også mest sannsynlig kirker. Når vi leser Snorre og Heimskringla må vi derfor se etter hvordan Olav kristnet områdene, og hva som står om bruk av prester og messer, for å indirekte kunne lese om kirkene og deres grunnleggelse. Bruken av andre kilder og arkeologi i kombinasjon med Heimskringla vil kunne bekrefte og utfylle der det trengs.

2.2.1 Olav Tryggvason sprer kristendommen på Vestlandet

Etter å ha bygd opp nettverket sitt, bygd kirker, storgarder, samlet seg hær og støtte i Viken, som vi skal ta for oss nærmere i kapittelet om Østlandet, så dro Olav Tryggvason videre til Vestlandet. Her møtte Olav storbøndene på tinget, hvor han ønsket å kristne bygdene. Bøndene hadde samlet en hær og Olav var truende i talen sin. Snorre presenterer så en noe mytisk fortelling om tre høvdingar som alle slet med stemmen i det de skulle tale Olav imot. Slik skal Olav ha overbeviste folket på tinget, de lot seg døpe, og slik ble Rogaland kristnet uten større problemer.¹⁴⁶ At tingmøte foregikk på denne måten er heller tvilsomt. At derimot Olav stevnet ting og konsekvensen av det ble at høvdingene la seg under han kan det ligge noe i. Videre skal Olav ha dratt nordover til Gulatinget hvor flere stormenn hadde ønsket å snakke med han. I samtale med høvdingene kom de fram til at høvdingene ville bli kongens menn. De ville inngå vennskap med han og la seg døpe hvis kongen giftet bort sin søster Astrid til deres frende Erling Skjalgsson.¹⁴⁷ Dette skjedde og slik skal Olav ha fått kristnet Hordaland. Det var vanlig i vikingtiden å skape relasjoner og bygge nettverk ved giftemål.

¹⁴⁴ Rindal 1977: 8 i (Oddr Snorrason 1977)

¹⁴⁵ Oddr Snorrason 1977: kapittel 37

¹⁴⁶ Olav Tryggvasons saga, kapittel 55 (Snorre 2000: 153)

¹⁴⁷ Olav Tryggvasons saga, kapittel 56-57 (Snorre 2000: 154)

Enten ved at man selv giftet seg inn i en annen god slekt, eller at man giftet bort familiemedlemmer til gode slekter for å skape vennskap slektene imellom. Det øker sannsynligheten til Snorre om at Olav skal ha fått feste på Vestlandet grunnet nettverksbygging.

Erling skal ha ført Olavs sak ned til Lindesnes, helt sør i Norge.¹⁴⁸ Det kan bety en potensiell grunnleggelse av en kirke på Norges grense helt sør i landet også. Vi ser altså at vennskapsinngåelse var den foretrukne strategien til Olav, og at slik som ved viken bar det også fram her på Vestlandet. Dette var som vi vet ikke bare Olav Tryggvasons foretrukne strategi. Hele den kristne strategien til Håkon Adalsteinsfostre var også bygd på at vennskap måtte ligge til grunn. Olav Tryggvason sin umiddelbare handling når han kom inn til Vestlandet var å stevne til ting og få høvdingene døpt så resten fulgte etter. I sagaen om Håkon Adalsteinsfostre stod det at da Håkon inngikk vennskap med høvdingene så lot de fleste seg døpe som en følge av dette. Vi kan forstå at med Olav Tryggvason handlet det også om nettverksbygging hvor tinget ble brukt som en offentlig møteplass for å få på plass disse nettverkene. Når han gikk videre fra Rogaland til Hordaland får vi høre at høvdingene på dette stedet hadde en klar formening om hvordan nettverksbyggingen skulle foregå for at Olav kunne få utføre sitt misjonsarbeid i deres bygder. Dette viser til den felles forståelsen for hvordan kulturen var. Olav Tryggvason ønsket å spre kristendommen og bygge kirker. Høvdingene ønsket giftemål, en type nettverksbygging, for at Tryggvason skulle få lov til det.

Vestlandet var et viktig området for Norges konger og spesielt for Olav Tryggvason. Vestlandet var knutepunktet for alle sjøfarere i Nordsjøen. Om du kom fra England, Skottland, eller noen av de andre øygruppene i området så ville du lande på Vestlands-kysten. Det samme gjaldt alle som kom fra Island, Grønland eller noen av de andre øyene som var en del av det norske riket. Det ble trolig reist en rekke kirker på Vestlandet som en følge av Olav Tryggvasons aktiviteter, både direkte og indirekte. Kirker uten spesiell betydning ble som nevnt tidligere ikke nevnt konkret av Snorre i sagaene, men som Odd Snorrason skrev så bygde Olav Tryggvason kirker i alle bygdene han kristnet. Det er trolig en overdrivelse. I mange tilfeller er det heller trolig at storbøndene eller høvdingene bygde sine egne kirker for bygda i ettertid, men at også Olav Tryggvason bygde flere kirker enn de som er nedskrevet, virker trolig. I det følgende skal jeg gå fra de mer generelle misjonshistoriene til Olav

¹⁴⁸ Fagerskinna 2007: 134; Olav den helliges saga, kapittel 58 (Snorre 2000: 154) står at han fikk land, blant annet øst til Lindesnes.

Tryggvason der kirkebygging trolig var en del av handlingen, til å gå mer konkret inn på bestemte kirker som han kan ha stått bak. Dette for å skape historisk sannsynlighet rundt Snorres beretninger om Olav Tryggvason på Vestlandet.

2.2.2 Kirken på Moster

Kirken i Moster, som vi alt har nevnt ovenfor, skal ha vært den første kirken Olav Tryggvason grunnla¹⁴⁹, eller det er ofte slik Snorre blir tolket. Det som står er at Olav Tryggvason lot synge messer i teltene på Moster, og at det senere ble bygd en kirke på samme sted. Det virker logisk at Olav Tryggvason ikke hadde muligheten til å bygge en kirke med en gang han kom i land fra Orknøyene. Det er derimot logisk at han valgte ut dette stedet når han kom tilbake til Vestlandet etter å ha bygget nettverk og samlet en hær fra Viken.¹⁵⁰ Det står fortsatt en kirke på Moster den dag i dag. Moster gamle kirke er en av våre aller eldste kirker som forstått står stående. Kirken som står der i dag derimot er en steinkirke datert til 1100-tallet.¹⁵¹ Det gikk lenge fortellinger om at steinkirken var den kirken Olav Tryggvason skal ha organisert. Dette har blitt avvist som helt usannsynlig, da Olav hverken hadde tid eller ressurser til å gjennomføre en steinkirke. Ekroll mener derimot at den første kirke på Moster kan ha vært en trekirke av Olav Tryggvason slik han bygde en trekirke i Nidaros.¹⁵²

Det er ikke blitt gjort arkeologiske utgravinger her som har kunnet bekrefte at Olav bygde en trekirke her.¹⁵³ Havnen ved kirken derimot, Mosterhamn, har vært i bruk siden tidenes morgen. Moster har alltid vært et naturlig sted å søke ly for sjøfarende som kom over Nordsjøen vestfra, noe som også forklarer hvorfor man ønsket å bygge en steinkirke her på 1100 tallet.¹⁵⁴ Vi får også høre i Olav Haraldssons saga at Olav Haraldsson holdt et ting på Moster i 1020-årene hvor den eldste kristenretten i Norge ble innført. Det virker rart om Olav valgte et sted hvor de ikke hadde en kirke når han skulle innføre kristenretten. Det er også en mengde eksempler på steinkirker i middelalderen som ble bygd over eksisterende trekirker. Bare i Oslo kan man vise til at steinkirkene Mariakirken og Klemenskirken ble bygd over eksisterende trekirker reist rundt starten av 1000-tallet. I alt viser Øystein Ekroll til at det er rundt 10-12 trekirker under stående steinkirker i Norge.¹⁵⁵ Kirka må ha vært en av de første i

¹⁴⁹ Olav Tryggvasons saga, kapittel 47 (Snorre 2000: 146), se innledning 2.2 Olav Tryggvason på Vestlandet for sitat, fotnote 143

¹⁵⁰ Se kapittel 4. for utlegning om disse aktivitetene, spesielt 4.2.1 Olav Tryggvason i Viken

¹⁵¹ Ekroll 1994: 14

¹⁵² Ekroll 1994: 14

¹⁵³ Ekroll 1994: 18

¹⁵⁴ Ekroll 2000: 156

¹⁵⁵ Ekroll 1994: 14

Hordaland på starten av 1000-tallet, men ble etter hvert en av mange. Oppgraderingen til en steinkirke må ha skjedd av en veldig rik stormannssætt som ønsket å markere sin status på dette sentrale kystområdet.¹⁵⁶ Likhetene med Fritjar kyrkje, nabogården, som også var en steinkirke på 1100-tallet kan ikke ha vært tilfeldig. Denne kirken stod også på en kongsgård trolig konfiskert under rikssamlingen, som viser nok en sammenheng mellom kongen og møster.¹⁵⁷ At det opprinnelig stod en trekirke her er sannsynlig og det er gode muligheter for at den ble reist av Olav Tryggvason. Dette er en hypotese Ekroll støtter.¹⁵⁸

2.2.3 Kirken på Avaldsnes

Avaldsnes var et annet sentralt punkt langs Vestlandet som Olav Tryggvason ønsket kontroll over. I Heimskringla står dette om Avaldsnes: ”Da det lei ut i langfasta, tok han nord til Rogaland og kom til Avaldsnes på Karmøy påskeaften. Der var det laget påskegjestedbud for ham, han hadde nesten tre hundre mann.”¹⁵⁹ Odd Snorresson skriver også om påskeaften på Avaldsnes: ”Dei gjekk fra skipa sine og opp på øya, og til den kyrkja der kongen, bispem og alle dei kristne var.”¹⁶⁰ I Heimskringla står det altså ikke spesifikt nevnt en kirke, men det fortelles om påskeaften og biskopen på Avaldsnes i kapittel 15. Påske er en av kristendommens viktigste høytider, så det ville vært rart om Olav Tryggvason valgte å feire denne høytiden på et sted uten en kirke. Biskopen trengte også et sted å holde messe. Når vi da leser at Odd Snorresson skrev om samme hendelse, men tok med kirken, så er det stor sannsynlighet for at dette stemmer.

Avaldsnes er også et annet naturlig møtested for sjøfarende som lå i Karmsundet. Det er samtidig et viktig landemerke for de norske kongene. Norges første konge, Harald Hårfagre skal blant annet ha blitt gravlagt på dette området.¹⁶¹ Arkeologiske utgravinger har funnet spor til at det foregikk mye handel her gjennom hele middelalderen. Flaghaugen på Karmøy hadde en grav rik på gull og prestisjevarer som ble datert helt tilbake til 300-tallet.¹⁶² Avaldsnes var altså et maktsenter over et høvdingdømme på Vestlandet, og et veldig sentralt sted for kongene både før, under og etter Olav Tryggvasons tid.¹⁶³ Avaldsnes lå litt sårbart til inne i karmsundet. Dermed har det blitt lagt vekt på at kongsgården Landanes, vest for Avaldsnes,

¹⁵⁶ Ekroll 1994: 14-15

¹⁵⁷ Ekroll 1994: 17

¹⁵⁸ Ekroll 1994: 14

¹⁵⁹ Olav Tryggvason saga, kapittel 63 (Snorre 2000: 157)

¹⁶⁰ Oddr Snorrason 1977: kapittel 46, I denne sammenheng er øya: Avaldsnes

¹⁶¹ Bjørkvik 1999: 39

¹⁶² Bjørkvik 1999: 19-21

¹⁶³ Bjørkvik 1999: 9, 19-21, 31-32, 45; Lillehammer 1994: 190

kan ha fungert som en kongsgård under Avaldsnes med den hensikt å fungere som en innkvarteringsleir for vikinghærer under kongen.¹⁶⁴ Denne utformingen av området er med på å vise hvilke ressurser og hvilken status området hadde for vikingkongene.

Gården på Avaldsnes var naturlig nok en kongsgård fra Harald Hårfagres tid, og slik Snorre beskrev fungerte den også som Olav Tryggvasons veitselegård. Det er også muligheter for at Avaldsnes skal ha hatt tinget liggende her med status som fjordungsting i nordre Rygjafylke (Rogaland).¹⁶⁵ Det er naturlig at Olav Tryggvason dermed valgte å bygge en kirke her i arbeidet om å sette sitt avtrykk på stedet og konsolidere makten på denne delen av Vestlandet.

Bjørkvik viser til Olav Haraldssons saga om historien rundt Avaldsnes kirke, og selv om denne dramatiske hendelsen kan ha vært en konstruksjon, så skriver han at man ikke skal tvile på at det lå en kirke på Avaldsnes i Olav Haraldssons tid. Denne kirken ble reist av enten Olav Tryggvason eller Olav Haraldsson.¹⁶⁶ Det har riktignok ikke blitt utført arkeologiske utgravninger som kan bekrefte dette, men det virker allikevel svært trolig at Snorre har rett i at det lå en kirke her. Blant annet viser beliggenheten av steinkirken at den trolig er bygd over en, kanskje to tidligere trekirker.¹⁶⁷ Det er naturlig at Avaldsnes kjente til kristendommen også før Olav Tryggvason, som vil bl.a. passe godt med beskrivelsen av det kristne landskapet på Vestlandet som Håkon Adalsteinsfostre skapte. Han skriver videre at funn av kristne gravgods selv før våre vikingkongers tid støtter en tanke om at dette var et egnet sted for å bygge en av de første kirkene.¹⁶⁸ Vi ser altså starten på et mønster der kirker ble bygd på maktsentrene i kongens sitt rike. Maktsentre som ikke bare hadde tilknytning til kongen og kongsgårder, men som også hadde blitt sentrale områder fordi de var sosiale møteplasser og knutepunkter. Med herredømme over Karmsundet så kunne kongene kontrollere den viktigste ferdselsvegen både sørover og nordover.¹⁶⁹

2.2.4 Dragseidet og Selja

Etter kristningsarbeidet på Rogaland og Hordaland så skal Olav Tryggvason ha reist nordover

¹⁶⁴ Bjørkvik 1999: 19, 31; Steinnes 1955: 209-221

¹⁶⁵ Bjørkvik 1999: 42; Steinnes 1974: 67-116; mens Andersen 1977: 247-262 viser til at Avaldsnes aldri er omtalt som overordna ting s256

¹⁶⁶ Bjørkvik 1999: 44-45

¹⁶⁷ Lidén 1999: 104, 112. Han viser blant annet til at steinkirken ligger svært nære den bratte skrenten på østsiden av kirkegården, og at denne utbyggelsen tyder på at den er bygd over en tidligere kirke. Hadde dette vært første kirke ville den trolig blitt lagt lenger vest inne på øya, bort fra skrenten.

¹⁶⁸ Bjørkvik 1999: 45

¹⁶⁹ Bjørkvik 1999: 18

for å møte sogninger, fjordinger, sunnmøringer og romsdøler i firefylkesting. Hans hær hadde vokst med nye menn fra Rogaland og Hordaland, og bare synet av hæren førte til at alle på tinget lot seg døpe og deres fylker med dem.¹⁷⁰

Odd Snorresson skriver i forbindelse med dette at ”Dei ble verande nokre dagar kongen og bispen. Der styrkte dei i den heilage trua og lærte dei Guds lov, og bad dei reise kyrkjer i kvar bygd”¹⁷¹ Tinget skal ha vært holdt på området Dragseidet. Dragseidet ligger i nærheten av et tredje sentralt området langs vestkysten, nemlig Selje og øya Selja. Gro Steinsland viser til at øya trolig var et sentralt punkt allerede mot slutten av førhistorisk tid. I en tid hvor båten var det foretrukne framkomstmiddelet, ble mange øyer langs vestkysten naturlige knutepunkter med kontroll over ferdsel og handel langs kysten.¹⁷² Selja kan til og med ha vært et hedensk kultsted grunnet hulen man finner på øya, men det påpeker Steinsland at kun blir en teori.¹⁷³

Odd Snorresson skrev i sin saga om Olav Tryggvason om en selja-legende der to menn skal ha kommet med lysende menneskehode til Olav Tryggvason, funnet på Selja, da han satt på Lade. Det skal så etterpå ha blitt bygd en kirke der etter ordre fra Olav selv.¹⁷⁴ Omtrent samme historie finnes i flere skrifter. Noe uenighet om detaljer er det, som om det skjedde i 996 eller 997.¹⁷⁵ Videre skal også den ene versjonen sette historien om Selja til etter tinget på Dragseid i 997. Selv om denne kilden, skrevet på 1300 tallet, trolig henviser til kirken som stod der på 1300 tallet, så tyder mye på at det er sant at Olav Tryggvason bygde en kirke der i sin tid. Arkeologiske utgravninger har vist til en førhistorisk boplass som trolig er opphav til relikviene som skal være funnet på øya.¹⁷⁶ Noe arkeologisk funn av en kirke ved helgenanlegget fra Olav Tryggvasons tid er ikke funnet, kun den som stod der på 1300-tallet. Dette var allikevel i tiden før helgenanlegget stod der, og dermed er det ingen grunn for at kirken måtte bygges på nøyaktig det stedet.

Hommedal skriver at Tryggvason like gjerne kan ha reist en kirkre på gården Bø på Selja, der

¹⁷⁰ Olav Tryggvasons saga, kapittel 59 (Snorre 2000: 155)

¹⁷¹ Oddr Snorrason 1977: kapittel 46

¹⁷² Steinsland 1997: 14

¹⁷³ Steinsland 1997: 30-32

¹⁷⁴ Hommedal 1997: 57

¹⁷⁵ Hommedal 1997: 57, viser til Acta sanctorum in Selio og Flateyrbók om den yngste versjonen om saga om Olav Tryggvason, samt Adam av Bremen «Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden.

¹⁷⁶ Hommedal 1997: 59, 61, 63, 71

den senere soknekirken og hovedkirken ble lagt.¹⁷⁷ Plassen hadde trolig sentralfunksjoner siden yngre jernalder. Det gir også mening at en gård konfiskert av kongen med en kirke etter kongen senere endte opp som hovedkirke og sognekirke. Et mønster med hovedkirkene som vi skal se gjennom denne oppgaven, er at flertallet kan knyttes tilbake til kongemakten og de første kristne kongene. Vi vet også at Biskopen satt i Selja på andre halvdel av 1000-tallet, og at stedet fungerte som et bispesete for Vestlandet. Det vil si at den første kirken må ha blitt bygd i tiden før dette. En slutning om at Olav Tryggvason bygde den første kirken på Selja virker logisk og sannsynlig.¹⁷⁸

Når reisende la til ved Mosterhamn, Avaldsnes eller Selja så var noe av det første de ble møtt med en kirke reist av Olav Tryggvason. Kirkene kunne symbolisere kongen og hans kontroll over området. Kirken ble også reisendes møte med kristendommen. Her kunne de besøke kirken og få kristen påvirkning. Kirken fikk altså både en politisk og religiøs betydning bare ved å være reist på sentrale steder. Dette var noe Vestlandet fikk oppleve allerede med Håkon Adalsteinsfostre. Hans kirker ble plassert på et viktig knutepunkt for reisende mellom Trondheimen og de ulike havnene nedover på Vestlandet. Det var også et møtepunkt for reisende vestfra. Kirkene fungerte som symbolet på kongens makt, både politisk og religiøst, så vel for Håkon Adalsteinsfostre i den første tiden, som for Olav Tryggvason.

2.3 Olav Haraldsson på Vestlandet

Olav Haraldsson er en av Norges mest kjente konger gjennom historien. Han ble konge i Norge i 1015 og han døde under det berømte slaget på Stiklestad i 1030. Olav Haraldsson ble i ettertid mer kjent under navnet Olav Den Hellige eller bare St Olav. Olav ble nemlig æret som helgen alt ett år etter sin død og ble til slutt Norges egen rikshelgen. Han ble gravlagt i Klemenskirken i Nidaros som han selv hadde fått bygget. I forbindelse med kirken er det ikke bare i ettertid i kraft av å ha blitt helgen at Olav var sentral. Det var på mange måter han som skal ha innført kristendommen da han vedtok kristenretten på Mostertinget i starten av 1020-årene.¹⁷⁹ Her ble kirken og kirkebygging sentralt for hans misjonerende arbeid, og han ble kirkens overhode.

¹⁷⁷ Hommedal 1997: 66

¹⁷⁸ Hommedal virker å støtte dette, se Hommedal 1997: 66, 69, 71

¹⁷⁹ Sigurdsson 2003: 5; Helle 2001: 177; Rindal 2008: xxiv

2.3.1 Olav misjonerer og innfører kristenrett på Vestlandet

Olav Haraldsson skal ha innført kristendommen offisielt på Mostertinget en gang på starten av 1020-tallet. Dette er kjent blant annet fra eldre Gulatingslov og eldre Frostatingslov.¹⁸⁰ Snorre nevner også hendelser i sagaen om Olav Haraldsson, men her blir ikke hendelsen satt i sammenheng med Moster.¹⁸¹ Etter denne hendelsen skal i hvert fall Olav Haraldsson ha reist sørover langs landet og stanset i hvert fylke for å holde ting. Her leste han opp kristenloven som nå hadde blitt innført. Han skal samtidig ha gjort slutt på de hedenske skikkene som fortsatt var aktive blant bøndene. Det er allikevel ikke snakk om omvendelsesarbeid her, for blant sjøbygdene skal folket allerede ha vært døpt de fleste steder.¹⁸² Dette vil være i sammenheng med tanken om at spesielt Håkon Adalsteinsfostre og Olav Tryggvason alt hadde drevet misjonsarbeid langs Vestlandet. Det står derimot også at ved fjellbygder og områder innover i landet på Vestlandet så var kristendommen mindre kjent.¹⁸³ Der vi så at et mønster hos Olav Tryggvason om å fokusere på kirkebyggingen langs kysten av Norge, så skal vi se at Olav Haraldsson i langt større grad fokusere på folket innover i landet. Det er logisk hvis man legger til grunn for at Håkon Adalsteinsfostre og Olav Tryggvason sitt arbeid faktisk var såpass omfattende langs kysten som jeg har framstilt det.

2.3.2 Fra Voss til Valdres

Olav Haraldsson dro til Voss i Hordaland. Her skal folket ha vært mindre troende og trengte omvendelse. De skapte også stor motstand og det ble kamp, men voss-hæren turte ikke slåss og Olav Haraldsson vant. Konsekvensen var som alltid at folket tok imot kristendommen.¹⁸⁴ Han skal også ha dratt innover i landet mot Valdres hvor han også møtte motstand. Her svarte han motstanden ved å brenne bygder til de omvendte seg. Her skal han også ha bygd kirker og innsatt prester før han ville dra videre.

I forbindelse med misjonsturen fra Voss til Valdres skriver Snorre noe ekstra interessant. Etter at bondehæren var oppløst takket være strategisk krigføring av Olav Haraldsson, så skal han ha blitt igjen i bygdene. I den sammenhengen skriver Snorre «Kongen gikk ikke mye opp fra sjøen, for han trodde lite på bøndene. Han lot bygge kirker der og vigde dem og satte prester

¹⁸⁰ Sigurdsson 2003: 5; Helle 2001: 177; Rindal 2008: xxiv

¹⁸¹ Olav den helliges saga, kapittel 58 (Snorre 2000: 222-223)

¹⁸² Olav den helliges saga, kapittel 60 (Snorre 2000: 225-226)

¹⁸³ Olav den helliges saga, kapittel 60 (Snorre 2000: 225-226)

¹⁸⁴ Olav den helliges saga, kapittel 121 (Snorre 2000: 306-309)

til dem»¹⁸⁵. Først etter dette dro han videre til Toten. Det kan tolkes som at kongens kirke og prester hadde en direkte kobling med at Olav ikke stolte på bøndene. Snorre nevner ikke kirker men kun kristendom i Voss, men langs bygdene fra Voss til Valdres er plutselig ikke bare kirker nevnt, de er veldig viktige. Snorre legger nemlig ekstra trykk på at Olav ? brukte kirkene aktivt i sitt arbeid fordi han ikke kunne stole på bøndene. Stole på hva? Jo om de kom til å forholde seg trofast til kristendommen og kongen selv, som kirken symboliserte makten til. Som nevnt ved Håkon Adalsteinsfostre og Olav Tryggvason, så ble kirkene brukt aktivt i den politiske strategien. Voss kirke er en langkirke i stein som er dokumentert bygd i 1271 via et brev av Magnus Lagabøter.¹⁸⁶ Kirken står på Vossevangen og er kjent under navnet Vangkyrkja.¹⁸⁷

Steinkirken er altså fra slutten av 1200-tallet, men Berg skriver at «det er ikkje tvil om at her må ha vore kyrkje eller andre samlingshus lenge før dette».¹⁸⁸ Han viser til trenden på at arkeologiske utgravninger under en rekke steinkirker og stavkirker har vist forgjengere i tre, stolpekirker. Som vi skal se utover i denne oppgaven vil også jeg vise til denne trenden med stolpekirker som forgjengere. Det har ikke vært utført undersøkelser under denne kirken, og dermed kan man ikke vite sikkert om denne kirken har spor etter en forgjenger i tre under seg eller ikke, selv om Berg og Milzow virker sikre på dette.¹⁸⁹ Navnet Vangkyrkja kommer av at den mest sentrale gården på dette stedet må ha vært Vangen, og Berg leker med tanken om at navnet også kan peke på et kultsted.¹⁹⁰

Et interessant funn ved Vangkyrkja er et steinkors som fortsatt står i bakken. Dette korset har fått navnet «Olavskrossen» grunnet nettopp sagaens beretning om Olav Haraldsson som skal ha kristnet området. Lars Kindem viser til et sagn som sier at steinen stammer fra Olav Haraldsson.¹⁹¹ Slike steinkors finnes det flere av i Norge. I England ble slike kors regnet som «preaching crosses» som skulle samle folk til gudstjeneste fram til en kirke ble bygd i området. Det kan tenkes at korset på Voss hadde en lignende funksjon. Når i så fall korset ble erstattet av en stein vet man som nevnt ikke det. Berg nevner at Milzow skal ha gjetnet på at den eldste Vangkyrkja var en trekirke fra rundt 1130 under Sigurd Jorsalfars styre. Gjetningen

¹⁸⁵ Olav den helliges saga, kapittel 121 (Snorre 2000: 308)

¹⁸⁶ Ekroll 2000: 150, man vet at kirken ble bygget da, men ikke når den stod helt ferdig.

¹⁸⁷ Ekroll 2000: 150; Berg 1977: 9

¹⁸⁸ Berg 1977: 9

¹⁸⁹ Berg 1977: 9-11

¹⁹⁰ Berg 1977: 9

¹⁹¹ Berg 1977: 9-10; Lars 1926: 5

blir derimot ikke begrunnet.¹⁹² Berg selv tror heller at kirken må være eldre da 1130 virker for sent for en første kirke. Han skriver også at om steinkorset var et «misjons-kross» så kan den ikke ha stått lenge før en kirke ble bygd. Det setter oss i så fall i tiden mellom Olav Haraldsson og Olav Kyrre. Berg tror også at kirken stod på samme sted som dagens steinkirke. I forbindelse med byggingen av steinkirken skal et sagn gå på at de måtte holde messe på et loft i mellomtiden.¹⁹³ Berg poengterer at det vil si at den tidligere kirken må ha stått der den nye ble reist, for hvis ikke kunne de bare brukt den i mellomtiden.

Vangen kirkesogn skal ha omfattet hele 255 matrikelgarder som er 3 ganger så mye som de største grannekirkene i området rundt. Det viser til en bygdekirke som skal ha hatt en veldig dominerende stilling. Beliggenheten til kirken er også sentral der den ligger i møtepunktet av alle sidedalene. Dette sammen med at presten på Voss også skal ha blitt betegnet som hovedprest fører til en konklusjon på at Vangskyrkja var hovedkirke i sitt område.¹⁹⁴

Hovedkirkeordningen kom først inn med Olav Haraldsson og kristenretten. Teoriene går på at hovedkirkene opprinnelig var kongskirker som kongen brukte for å skape et hierarkisk system over alle kirkene og samtidig sette kongen øverst. Som Berg selv skriver blir det bare med gjetninger, men det virker ikke utenkelig at Snorres kilder kan ha rett i at Olav Haraldsson drev misjon her. Det var enten kun i forbindelse med et steinkors, eller mer trolig også begynnelsen på den første stolpekirken på stedet.

Siden reisen gikk fra Voss til Valdres, så vil det være naturlig å se om Olav kan ha bygd noen kirker på Valdres også. Valdres ligger i Oppland på Østlandet, men siden Snorre forteller om misjonsturen i forbindelse med Voss og Valdres senere ble en del av Stavanger bispedømme, så velger jeg å ta denne gjennomgangen i dette kapittelet. Jahn Børe Jahnsen har diskutert Snorres beretning om Olav Haraldsson i Valdres.¹⁹⁵ Han avfeier Snorre som pålitelig kilde, og peker til at kvadet som skal støtte Snorres beretning kun omtaler Oppland og dermed kan man ikke konkludere noe om Olav Haraldsson og Valdres i 1023 ut ifra de skriftlige kildene. Når det kommer til undersøkelser gjort på de første kirkene i Valdres, så skriver Jahnsen at arkeologiske utgravninger har påvist tidligere stolpekirker og gravplasser som kan dateres til første del av 1000-tallet.¹⁹⁶ Dette sammen med en kultkontinuitetsundersøkelse åpner for

¹⁹² Berg 1977: 9, Se Milzow 1977 i samme bok s 177

¹⁹³ Berg 1977: 11-12, se Milzow 1977 i samme bok s 177-180

¹⁹⁴ Berg 1977: 11

¹⁹⁵ Jahnsen 1983: 17-18

¹⁹⁶ Jahnsen 1983: 19-20. Jahnsen viser til gravplass ved Høre Stavkirke datert rundt 1000-tallet mens i Øde

muligheten til at den eldste kirkebyggingen kan stamme fra Olavs misjonsreise i 1023, men det er svært usikkert og kan i fastslås som noe sikkert.¹⁹⁷

Det er ikke så mye mer konkret vi får høre om Olav Haraldssons arbeid på Vestlandet. Han jobbet for å sikre seg nettverk på Vestlandet, opprettet noen nye kirker der det manglet, men virker ellers å ha anerkjent kirker som alt stod der. Min hypotese er at kongene brukte kirkene i sine politiske strategier for å konsolidere sin makt. På steder der kirker allerede stod, var det nok for kongen å kun sikre seg et nettverk, som ved Avaldsnes som vi skal se på etterpå. Mens på andre steder der kirker ikke stod, som på Voss og i bygdene innover mot Valdres, hjalp det ikke at Olav kun fikk nettverk, kirkene måtte også på plass for å skape ro og orden. Videre skal jeg ta for meg tre hendelser fra Olav Haraldssons saga. Den første hendelsen setter Olav i direkte kobling med kirken på Avaldsnes. I de to andre hendelsene settes andre aktører først og fremst i situasjoner med geistlige i henholdsvis Lygra og Giske kommune. Poenget er å vise hvordan de ulike hendelsene fra Heimskringla kan kaste lys over kirkesituasjonen på Vestlandet selv om de i utgangspunktet ikke kobles til kirkebygging direkte.

2.3.3 Avaldsnes

I Heimskringla kan vi lese om Asbjørn som reiste til Avaldsnes og så videre til Sola på jakt etter korn. Her fikk han høre om kongens lover som var innført og hvilken makt Olav Haraldsson hadde over området. Ingen mann på Vestlandet ville gå imot kongen. Selv den mektigste høvdingen: Erling, ville ikke gå imot sitt vennskap med Olav Haraldsson og det til tross for at Asbjørn var hans nevø.¹⁹⁸ Igjen står vennskap sentralt i den politiske strategien. Dette er med på å skape et bilde over at Olav hadde en sterkere posisjon langs sjøveien på Vestlandet enn han hadde mer innover i landet. Det virker å være en kombinasjonen av nettverk på områder med kirker at Olav står sterkest. De andre områdene Snorre tidvis betegner som «hedenske» skaper på den andre siden større trøbbel. Det til tross for at Olav Haraldsson ble valgt til konge og hadde nettverk som strakk seg lenger enn kun på Vestlandet. Det viser også hvorfor Olav brukte mer tid enn tidligere konger og høvdingen på reiser innover, motstanden virker sterkere der kirkene er færre.

Historien viser videre hvordan Asbjørn skal ha drept årmannen ved en av kongsgårdene på

Stavkirke ble det ved en c-14-datering i brannlaget under kirken vist + - år 1050. Ved Reinli stavkirke ble det påvist tidligere brente kirker og gravplasser som kan føre kirkestedet tilbake mot hedensk tid.

¹⁹⁷ Jahnsen 1983: 20-22

¹⁹⁸ Olav den helliges saga, kapittel 117: (Snorre 2000: 298-301)

Avaldsnes. Her skal Olav Haraldsson ha vært vitne og dermed tatt han til fange. I denne sekvensen så kommer det fram hvor viktig messene og kirkene var for Olav.¹⁹⁹ Dette kommer blant annet fram ved at Olav viste respekt for messen ved å ikke forlate den før den var ferdig, til tross for bråk og trusler rett utenfor.²⁰⁰ Like viktig kommer det også fram indirekte at det står en kirke på kongsgården i Avaldsnes og at det alt er innsatt prester her som styrte. Dette må være den samme kirken som jeg drøftet i forbindelse med Olav Tryggvason. Der ble kirken sett på som enten bygd av Olav Tryggvason eller Olav Haraldsson, der det meste pekte på Olav Tryggvason. Denne kirken ble viktig for Olav Haraldsson, også sammen med Avaldsnes som fortsatt var et av Vestlandets største og viktigste maktsentre. Denne kirken er også nevnt som en av hovedkirkene på Vestlandet.²⁰¹

2.3.3 Lygra

Snorre skriver om et tingmøte som fant sted på Lygra. Lygra er en øy i Hordaland. Kongen hadde bedt om at en av hirdmennene hans fra Færøyene skulle komme til han og fortelle om dødsfallet til kongens sendemenn, som hadde skjedd tidligere på Færøyene. En av hirdmennene, Toralv fra Dimun, dro, men han ble drept da han kom til Norge. En av hans følgesmenn, brorsønnen Sigurd Torlaksson ble beskyldt for å ha drept Toralv.²⁰² I denne sammenhengen måtte Sigurd gjennom en renselse i Lygra som biskopen skulle stå for. Biskopen var mest sannsynlig hirdbiskopen til Olav Haraldsson. Det er ikke før senere at biskoper fikk faste sete over bestemte regioner. Allikevel trekker jeg denne historien fram fordi Lygra var et tingsted i middelalderen. Det var ikke uvanlig at kongens tingsted, spesielt når den lå ved en kongsgård, også fikk en kirke i tidlig kristen tid.²⁰³ Lygra ble konfiskert som kongsgård under rikssamlingen og forble krongods helt fram til 1500-tallet.²⁰⁴ Lygra kirke skal ha vært blant Nordhordlands rikeste kirker i utgangen av middelalderen. Den har blitt sett på som en kirke med stor makt i middelalderen, og Bergfjord åpner derfor for at når kirken først blir nevnt i 1321, så kan den være en gammel kirke. Kanskje helt tilbake til tidlig kristen tid.²⁰⁵ Mer enn det er det vanskelig å si om Lygra kirkes opprinnelse. Kombinasjonen av at Lygra var et sentralt tingsted, at det lå en sentral kongsgård her, og at biskopen utførte

¹⁹⁹ Olav den helliges saga, kapittel 119 (Snorre 2000: 303-304)

²⁰⁰ Olav den helliges saga, kapittel 120 (Snorre 2000: 304-305)

²⁰¹ Andersen 1977: 322; Bjørkvik: 46

²⁰² Olav den helliges saga, kapittel 135 (Snorre 2000: 326-328)

²⁰³ Bergfjord 1975: 111. På Vestlandet har vi sett eksempler som Moster og Avaldsnes, og selv Selja-området har blitt satt i sammenheng med firefylkestinget. På Østlandet er blant annet Eid knyttet til kirke og Olav Haraldsson, som jeg kommer tilbake til, i 4.6.4 Romerike

²⁰⁴ Bergfjord 1975: 111

²⁰⁵ Bergfjord 1975: 111- 112

renselse på stedet og at kirken skal hatt makt i middelalderen fører til at man ikke kan utelukke at kongen, og da spesielt Olav Haraldsson, fikk reist en kirke her på kongsgården. Det forblir hypotetisk, men tas med som et eksempel på hvordan Heimskringla kan fortelle om kongens kirkelandskap.

2.3.5 Giske

I sagaen om Olav Haraldsson kan vi lese en historie om misjonærpresten på Giske. Giske kommune er en øy på Sunnmøre i Møre og Romsdal. Giske skal ha vært et vanlig stoppested for sjøfarere fra Island. Datter til Erling Skjalgsson var Ragnhild, og hun skulle føde på Giske. Det var fare for liv så de trengte en prest for å døpe barnet og sikre dens plass i himmelen. Det var derimot ingen prester på øya eller i nærheten, så løsningen var å gå ned til havna for å spørre om det fantes noen prest om bord på en av handelsskipene. Der skal det ha vært en prest om bord og historien endte med at presten fikk møtt Ragnhild og døpt barnet.²⁰⁶ Går vi mer inn i detalj i hele historien inneholder den flere trekk det er verdt å legge merke til.

Det første var at det hverken var noen kirke på øya Giske eller i nærheten. Det vil si at selv om man får inntrykk av at kirkene var ganske utbredt etter nå tre kristne konger som bygget kirker på Vestlandet, så var det fortsatt ikke sann at kirkene lå enkelt til for alle. Kirkene ble bygget på utvalgte steder. Når vi vet hvor viktig knutepunkter var for reising av en kirke, og sagaen spesielt uttrykker betydningen Giske hadde for sjøfarere, virker det rart at det ikke var noen kirke i nærheten. Erling skal ha hatt et vennskap med de kristne kongene helt tilbake med Olav Tryggvason.²⁰⁷ Erling skal derimot ha endt opp som fiende til Olav Haraldsson.²⁰⁸ Det var derimot svigersønn og mann til Ragnhild, Torberg Arnesson som hadde tatt over etter sin far på Giske og var lendmann for Olav Haraldsson.²⁰⁹ En skulle dermed kanskje tro at dette ville føre til en kirke på Giske, om enn ikke direkte bygd av Olav Haraldsson selv.

Sunnmøre som distrikt lå under Selja og senere Bjørgvin bispedømme fram til Nidaros bispedømme tok over utover 1100-tallet.²¹⁰ Den tradisjonelle inndelingen med fjordung som vi så Voss ble en del av, gjaldt ikke her utover middelalderen og det kan virke som om Sunnmøre ble organisert av kirka selv og ikke Gulatingslagen.²¹¹ Alt dette skjedde derimot

²⁰⁶ Olav den helliges saga, kapittel 138 (Snorre 2000: 330-335)

²⁰⁷ Olav Tryggvasons saga, kapittel 56-58 (Snorre 2000: 154)

²⁰⁸ Kvamme 1994: 190

²⁰⁹ Kvamme 1994: 190, Larsen 1994: 209

²¹⁰ Ørstavik 1994: 94

²¹¹ Ørstavik 1994: 94

først under Olav Kyrre i forbindelse med bestemmelser rundt Selja og Bjørgvin, og videre etter vår tid i denne oppgaven. Så hva med de aller første kirkene? Hadde Snorre rett i at det ikke var kirker i nærheten?

Lars Ørstavik skriver at den aller første kirken man vet om på Sunnmøre ble reist av vikinghøvdingen Arnljot Gaddabein på garden Opsvik på Stranda allerede rundt år 1000.²¹² Dette skal ha vært en av hans personlige kapell/høgendekirke, men man vet ikke om denne kirken fikk noe spesiell status utover i vikingtiden. Arnljot skal ha blitt kristen etter en ferd i utlandet.²¹³ Opsvik fikk en ny kirke etter Arnljots dager og Stranda fikk også en ny kirke til på Sløgstad. Begge er nevnt først i Aslak Bolts jordbok fra rundt 1430, men kirkene må regnes som en del eldre enn det.²¹⁴ Stranda lå såpass langt innover i Sunnmøre at for den fødende Ragnhild kan ikke den ha blitt regnet som i nærheten. Ikke er det sikkert den var kjent for Giske-familien heller. Giske skal derimot ha hatt en kirke de også. Et kapell fra 1100-tallet som fungerte som høgendekirke for Giske-slekta.²¹⁵ Denne kirken ble senere en slags sentralhelligdom for Sunnmøre. Man vet også om en kristkirke i Borgund oppført på samme tid. Begge var i stein, og begge var veldig like stilmessig. Slik tror man at Giske-slekta stod for begge to.²¹⁶ Dette visste en stor og sterk slekt på Sunnmøre.²¹⁷ Det er allikevel ingen spor av en kirke her før på 1100 – tallet, slik Snorre hevdet. Det viser kanskje at for kongen personlig var ikke Giske så sentral for makten på Vestlandet. Nettverket med Torberg skal ha vært ordnet, og det kan tenkes at kongen lot det være opp til høvdingene selv på de mindre sentrale stedene å ordne med kirkebygging.

For å gå videre med historien så forteller den oss for det andre om mobile prester. Det var trolig vanlig at prester ble med kjøpmenn på reiser, siden Ragnhilds forslag var se etter en prest på havna. De visste ikke at det var en prest der, de antok bare at det var en god mulighet for det. Dette kan si noe om at prester ikke alltid ble vigslet og tilknyttet en kirke. Prester på reisefot kunne misjonere og nettopp steppe inn i situasjoner som med Ragnhilds fødsel. Denne presten må ha blitt utnevnt som prest av en biskop, trolig fra Island siden det ble insinuert at kjøpmennene kom herfra. At en biskop utvalgte en ung mann og vigslet han, var

²¹² Ørstavik 1994: 94; Berge 1988: 23

²¹³ Berge 1988: 23

²¹⁴ Ørstavik 1994: 94, han skriver jordbok fra 1430 men Berge 1988: 23 skriver jordbok fra 1432

²¹⁵ Ørstavik 1994: 95

²¹⁶ Ørstavik 1994: 95

²¹⁷ Kvamme 1994: 189-190

nok for å bli prest, men med denne historien kommer det fram et interessant poeng til.

Da mennene til Ragnhild spurte presten om å komme og døpe det kommende, nyfødte barnet, så står det: «han syntes dette var en svært vanskelig sak, og visste hvor lite han kunne, derfor ville han ikke gå».²¹⁸ Presten ønsket rett og slett ikke å utføre sin jobb, til tross for hvilken skjebne han visste barnet ville møte, og ikke minst til tross for posisjonen Ragnhilds familie hadde. Grunnen var enkel, det handlet ikke om vilje, men om kunnskap. Presten visste ikke hva han skulle gjøre, eller i hvert fall hadde han for lite kunnskap. Da steppet Stein inn i situasjonen. Han var ikke prest, men en eldre, erfaren mann med mye kunnskap. Det skjønner vi når presten plutselig snur helt og vil dra hvis han kunne få med Stein til å rådspørre. I den første tiden handlet det nemlig først og fremst om ritualene. Disse var: dåp, bryllup, begravelse og messer. I den første tiden var kongene først og fremst opptatt av at deres hirdbiskoper var lærde. Det var først med Harald Hardråde at man får høre om prester som dro ut i Europa for å få riktig utdanning. Stein kunne dåpsritualet, og presten hadde myndigheten til å utføre det. Sammen reddet de barnet, og historien kan vise oss noen aspekter rundt kirken og prestens betydning i samfunnet.

2.4 Harald Hardråde på Vestlandet

Harald Hardråde skal ha inngått et sterkere vennskap med Jarisleiv og hans menn ved å gifte seg med Jarisleivs datter, Ellisiv. En del av Haralds nye nettverk ble da sveakongen Olav Svenske, siden han var Ellisivs morfar.²¹⁹ Sveakongens nevø, Svein Ulvsson skal også ha inngått vennskap med Harald Hardråde. «Alle svearne var Sveins venner, for han hadde den gjæveste ætt der i landet»²²⁰ sier Snorre, og dermed forstår man at denne alliansen Harald inngikk ikke var tilfeldig. Svein og Harald Hardråde dro over til Danmark og herjet der, og det utgjorde en trussel for kong Magnus av Norge. Kong Mangus var Haralds nevø, og valgte derfor å sende sendebud om forlik istedenfor strid. Harald Hardråde endte med å godta dette, noe som førte til en krangel mellom Harald og Svein. Harald flyktet med sine menn over til Magnus. Forliket innebar at Harald skulle få halve Norge og stå likt som konge sammen med

²¹⁸ Olav den helliges saga, kapittel 138 (Snorre 2000: 331)

²¹⁹ Harald Hardrådes saga, kapittel 18 (Snorre 2000: 470)

²²⁰ Harald Hardrådes saga, kapittel 18 (Snorre 2000: 470)

Magnus.²²¹ Slik endte Harald opp som norsk konge etter å ha vært militær-offiser rundt Middelhavet rundt år 1046. Så dør kong Magnus. Harald ble enekonge i Norge men Magnus gav Danmark til Svein Ulvsson like før hans død.

Det som er interessant med Harald Hardråde er at Harald ikke blir koblet til noen kirker på Vestlandet. Faktisk er sagalitteraturen ganske stille når det kommer til Haralds aktiviteter på Vestlandet generelt. Vi får et inntrykk av at regionen er litt glemt under Haralds styre. Det er vanskelig å kunne peke på en god forklaring på dette. Vi skal se i de senere kapitlene at også Harald Hardråde var en kirkebygger. Det er nærliggende å sette spørsmålstegn ved om fraværet av Haralds kirker på Vestlandet var en av to grunner. Enten at han ikke hadde noe fotfeste overhode i denne regionen, eller om han hadde såpass sterkt feste at han ikke trengte å oppholde seg der, eller bygge kirker der. Det virker mest sannsynlig at han stod sterkt. Jeg har pekt på at kirken var et symbol makt og bygning ble brukt til å konsolidere makt i et område. Dette er noe kongene gjorde før Harald Hardråde på Vestlandet, og dette er noe Harald gjør selv i de andre regionene. Forklaringen på hans fravær er trolig sammensatt, men ligger trolig i hva som var viktig for Harald som konge. Jeg skal prøve å gi en forklaring på dette etter at man har sett hvordan han gikk fram i Trøndelag og på Østlandet. For nå lar vi det ligge med at Harald Hardrådes fravær på Vestlandet burde ses i sammenheng med hvilke områder som interesserte kongen, og hvilke område kongen trengte kontroll over. Spesielt i kampen mot Danmark.

2.5 Olav Kyrre på Vestlandet

Når vi skal lese om Olav Kyrre i Heimskringla, så oppdager vi at den sagaen ikke er spesielt stor. Totalt består hans saga av kun 8 kapitler, og ingen av dem står fram som spesielt lange heller. Det betyr at man umiddelbart står i en situasjon der det blir vanskelig å få en god oversikt over mønstrene, og oversikten over Olav Kyrres bygging av kirker var. Noe derimot kan man finne ut av.

Olav Kyrre var sønn av Harald Hardråde. Han ble med faren til Stamford Bridge i 1066, og var blant dem som klarte å komme seg unna da slaget var tapt. I mellomtiden hadde hans bror Magnus tatt over som konge i Norge, og når Olav Kyrre kom tilbake styrte de begge som

²²¹ Harald Hardrådes saga, kapittel 21 (Snorre 2000: 472)

konger. Magnus døde derimot veldig tidlig etter dette, og dermed ble Olav Kyrre enekonge i Norge resten av sitt liv.

2.5.1 Bergen og dens kirker

I kapittel to kommer det godt fram det nye fokuset på eget rike. «I kong Olavs dager vokste kjøpstedene sterkt i Norge, og noen ble grunnlagt da»²²². Sentrale kjøpsteder vokste altså, sentrale kjøpsteder som de tidligere kongene allerede hadde grunnlagt og utrustet med kirker. Olav Kyrre skal selv ha grunnlagt kjøpstaden Bergen.²²³ Det første sagaen trekker fram når han grunnla byen Bergen, var at han la grunnvollen til Kristkirken som senere skulle bli en stor steinkirke i byen. Siden prosessen derimot tok så lang tid, så sørget Olav Kyrre for at de først reiste en trekirke på stedet.²²⁴ Det viser altså at også hos denne kongen var fokuset på å bygge kirker stort, og nok en gang står kirken fram som noe av det viktigste man må ha på plass på et maktsenter. Så blir spørsmålet om Snorre hadde rett i at Olav Kyrre grunnla Bergen og bygde den første kirken der.

Første gang vi får høre om Bergen omtalt som en by, er fra et skrift av munken Ordericus Vitalis datert til år 1135. Han nevnte Norges første byer, og Bergen ble nevnt som en av disse.²²⁵ For å finne ut mer om Bergens byhistorie fra skriftlige kilder må man til senere skrifter, det meste i sagaer som Heimskringla, samt også Fagerskinna og Morkinskinna.²²⁶ Av arkeologi er det heller ikke mye man har funnet ut om Bergens tidligste byutvikling. Alrekstad har stått fram som en betydningsfull gård i området bebodd og brukt av en rekke konger. Det er videre trolig at denne kongsgården skapte en viss bebyggelse, samt administrativ og økonomisk sentrumsdannelse i Bergensområdet.²²⁷ Alrekstad har blitt satt i sammenheng med havnen Vågen som kongene trolig brukte som havn for sine større skip.²²⁸ Siden mye av jorden på Vestlandet lå under odelsrett ville bybebyggelse som omfattet slik jord by på problemer. Men hvis jorden kom i hendene på kongen stod han langt friere. Dermed kan vi snakke om en forutsetning at Bergen hadde en kongsgård som nabo i Alrekstad, og at kongen disponerte grunnen rundt Vågen som byen ble grunnlagt på.²²⁹

²²² Olav Kyrres saga, kapittel 2 (Snorre 2000: 529)

²²³ Olav Kyrres saga, kapittel 2 (Snorre 2000: 259)

²²⁴ Olav Kyrres saga, kapittel 2 (Snorre 2000: 529)

²²⁵ Helle 1982: 3

²²⁶ Helle 1982: 13

²²⁷ Helle 1982: 72,74-75

²²⁸ Helle 1982: 75-75,

²²⁹ Helle 1982: 76-79, se Helles fotnoter 18 og 19 s77 for referanse til ulike historikere som har diskutert dette.

Det meste peker mot at kongen faktisk eide byområdet da Bergen ble by. Helle forklarer hvordan man ut ifra blant annet navnetypologi kan vise til at det må ha stått en gård her, Bjørgvin, som var mer eller mindre likeverdig med Alrekstad, som også var eid av kongen. Det var denne gården som videre gav navnet til byen, Bergen.²³⁰ En samlet vurdering av sagaene viser at de mente grunnleggende bestemmelser ble satt for byen Bergen i Olav Kyrres dager.²³¹ Videre er det sannsynlig at Olav Kyrre utførte byggevirksomhet på Holmen som Kristkirken. Spor etter Olav Kyrres Kristkirke i Nidaros, som jeg skal komme tilbake til i kapittelet om Trøndelag, støtter også muligheten for at Olav bygde en kristkirke i Bergen.²³²

Kristkirken viser også Olav Kyrres planer om å gjøre Bergen til bispesete på Vestlandet. Kristkirken var domkirke da den ble fullført, og navnet tilsier også at dette var planen. I England var det vanlig at kristkirkene fungerte som bispekirker, og det samme kunne vi se i Norge.²³³ Fra før av hadde Olav Kyrre plassert biskop Bjarnhard på helgen-øya Selja som første faste biskop over Vestlandet. Han skal senere ha flyttet til Bergen som biskop som underbygger at det stod en Kristkirke der som han kunne være biskop i.²³⁴ Selja var, som tidligere nevnt, spesielt kjent for helgentradisjonen knyttet til den hellige Sunniva. Hennes levninger skal ha blitt flyttet fra Selja og inn i Kristkirken i Bergen rundt år 1170.²³⁵ Det viser også til at den angelsaksiske påvirkningen «var tilbake». Vi så hvordan både Håkon Adalsteinsfostre, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson virket påvirket av den engelske modellen og den angelsaksiske kirken, mens Harald Hardråde ble heller tilknyttet Bysants. Her virker det som om det angelsaksiske er på vei tilbake igjen med Olav Kyrre.

Det at Bergen ble et viktig kirkested i løpet av Olav Kyrres regjeringstid hadde trolig en stor innvirkning på byen. Geistlige ble bosatt i byen, og de trengte varer for underhold til seg og kirken. Utbyggingen av kristkirken og andre hus krevde også håndverkere. Dette førte meg seg økt handel i Bergen, også med utlandet. Dette er i så fall med på å forklare sagaens beskrivelse av at byene vokste i Olav Kyrres dager, og dette viser også hva sagaforfatterne kan ha ment med at Olav Kyrre stod bak opprettelsen av Bergen. Det at han bygde opp

²³⁰ Helle 1982: 80-85

²³¹ Helle 1982: Diskuterer sagalitteraturen s86-90, med konklusjonen på s90

²³² Helle 1982: 90

²³³ Helle 1982: 90,92; Taranger 1890: 219-220; Blom 1956: 78-82; Lidén 1970: 20-24; Blom 1997: 57-58

²³⁴ Helle 1982: 92

²³⁵ Helle 1982: 92

området og gjorde det til bispesete førte med seg en utvikling mot Bergen som by. Det har videre vært en lang diskusjon rundt hvor stor rolle Olav Kyrre faktisk skal ha hatt.²³⁶

Tradisjonelt sier man at by-grunnleggelsen skjedde av Olav Kyrre i år 1070, og selv om det er sannsynlig at Olav Kyrre startet byggingen av kirker i sine første regjeringsår, så er ikke år 1070 mer enn et ca. år, valgt fordi det er rundt. Videre kan man si at kongemakten sin innsats i Bjørgvin var sentral fra tiden med Alrekstad til Olav Kyrres regjerings, men at også konger etter Kyrre var viktig for å utvikle byen vider. Bergen har dermed blitt betegnet av Knut Helle som en *fremvokst* by mer enn en *nygrunlagt* by.²³⁷

Olav Kyrre var uansett sentral for områdets vekst og byen ble formet til et lite maktsenter på hans tid. Her skal han ha bygd en kristkirke i tre og påbegynt en til i stein. Han fikk satt sitt personlige avtrykk på Bergen og det å bygge egne kirker på sentrale plasser skapte trolig en større tilknytning mellom sted og konge.

2.6 Oppsummering

Kirkebyggingen varierte altså veldig fra konge til konge, og både plasseringen og betydningen til kirken gikk hånd i hånd med kongen selv som person. Spørsmål som har blitt stilt underveis er om kirken fungerer som et maktmiddel og som en revirmarkering. Det har også blitt pekt på sammenhengen mellom hvor kongene bygger kirker og hvor de ønsker kontrollsentre og støttepunkter i sitt rike. Dette fører til hypotesen om at kirken ble brukt for å konsolidere makt for kongen der han ønsket kontroll. Danne vennskap og nettverk kommer også fram som sentralt for kongen der han bygde kirker.

Vestlandet står fram som kjerneområdet for Håkon Adalsteinsfostre, hvor han bygget vennskap, men det er kun Heimskringla som peker på konkrete kirker Håkon kan ha stått bak. Slik situasjonen var rundt Håkon derimot på en tid hvor kongen skal ha hentet engelske geistlige, prøvd å få innført kristendommen og kristne lover, så er det sannsynlig at Snorre har rett i at Håkon var en kirkebygger. Olav Tryggvason skal ha ført «arven» videre ved å bygge nettverk på Vestlandet med hjelp av sin hær. En aggressiv framtoning i forhold til Håkon, men allikevel ikke så voldelig som historikere gjerne liker å beskrive kongens misjonering. I hvert

²³⁶ Helle 1982: Se helle legger ut denne diskusjonen fra s 94 til 112 med henvisninger til en flere historikere med ulike syn

²³⁷ Helle 1982: 112-113

fall ikke i denne landsdelen. De konkrete kirkene jeg har trukket fram i forbindelse med denne kristne aktiviteten er kirker på maktsentre og sentrale knutepunkter for Olav Tryggvason langs sjøveien, nemlig spesielt Avaldsnes, Moster og Selja. Alle områdene stod med kirker i middelalderen, og forskning rundt disse områdene og kirkene skaper en historisk sannsynlighet når de settes i sammenheng med Snorre. Det virker sannsynlig at Olav Tryggvason var en kirkebygger, og mine konkrete eksempler står fram som de sannsynlige målene for dette arbeidet.

Der vi ser at kirkebyggingen, i hvert fall basert på kildene, øker når vi går fra Håkon Adalsteinsfostre til Olav Tryggvason, så virker det som om den ikke kontinuerlig øker med Olav Haraldsson. Snorre peker på flere hendelser knyttet til kristen aktivitet på Vestlandet, men i tilfelle kongen som kirkebygger er det først og fremst misjonsturen fra Voss til Valdres som det settes fokus på. Til gjengjeld er også Voss et sentralt knutepunkt som skal ha fått sin hovedkirke på samme området, og således går dette inn i mønsteret til kongene som bygde kirker på sentrale områder i sitt rike. Det at Snorre poengterer at kirkene til Olav Haraldsson ble brukt for å skape kontroll føyer seg videre inn i mitt poeng om at kongene bygde kirker på sentrale områder knyttet til makt fordi kirkene kunne hjelpe til med konsolideringen av makt i de forskjellige områdene.

Dette fører oss videre til Harald Hardråde som virker fraværende på Vestlandet. Hvis kirken blant annet fungerte som et maktmiddel for å skape kontroll og gi konger fotfeste, så virker det videre trolig at Harald enten ikke hadde behov for dette, eller aldri fikk til dette på Vestlandet. Jeg har nevnt at jeg tror det gjelder det første. Harald Hardråde var en krigerkonge som var veldig opptatt av kampen mot Svein Ulvsson og Danmark. Endelig ser vi at Olav Kyrre er en kirkebygger som opprettet sitt maktsenter Bjørgvin som ble hans hovedsete på Vestlandet. Ikke bare ble kirken bygd som en del av opprettelsen, det kommer fram at kirken var i sentrum for opprettelsen av maktsentre, og at det forelå tidspress på kirken. De ville heller få opp en trekirke fort, enn å bruke lang tid på en steinkirke. Til det var kirken for sentral for maktsentre.

3. Vikingkongene bygger kirker i Trøndelag

Lovsamfunnet som ble til Trøndelag vokste trolig fram en gang mellom år 500-800e.kr hevder Jørn Sandnes.²³⁸ Det er vanskelig å nøyaktig sette årstall på en prosess som har foregått over en lengre periode. Makten lå ikke på denne tiden ved enden av Nidelva der Nidaros skulle vokse fram. Den markedsplassen som kan ha ligget her før byen vokste fram var trolig av mindre betydning.²³⁹ Det var i Inntrøndelag med steder som Egge, Sparbu, Verdal m.m. at makten lå fra gammelt av.²⁴⁰ Det var altså ikke et spesielt maktsentrum som skilte seg ut. Derimot like før 900-tallet, kom det en Jarle ætt fra Hålogaland som etablerte seg på Lade. Ætten blir omtalt som ladejarlene, og de vokste seg store utover 900-tallet.²⁴¹ Gården man finner på Lade «blir forvandlet til et politisk maktsentrum, forbundet med hedensk kulthus»²⁴². På denne tiden var det ingen markert forskjell på termene konge og jarl, som gir et bilde på den høvdingstatusen jarlene hadde i Trøndelag før rikssamlingen. Dette forteller også en hel del om den politiske og religiøse bakgrunnen i Trøndelag som de norske kongene måtte ta hensyn til. Forskjellen fra Vestlandet blir derfor stor ved at man på Vestlandet var mer påvirket av kristendommen fra før. Fiendtligheten var dermed mindre til den «nye» religionen, og makten lå ikke under en bestemt ætt som den gjorde i Trøndelag. Harald Hårfagre sin regjeringstid hadde også samlet Vestlandet mer under ideen om en konge, og som vi så fra første stund med Håkon Adalsteinsfostre så ble han også fort regnet som vestlandskongen.

Landets styrker skal ha ligget i Trøndelag. Lade vokste fram som et maktsenter som nærmest en opposisjon til den kristne kongen. Skulle kongen ha noe ønske om å nettopp være konge over mer enn bare Vestlandet var Trøndelag neste steg på veien. Men kongen måtte gjøre noe for å konsolidere sin makt i Trøndelag. Vi skal nå ta for oss kronologisk de fem kongene jeg har valgt å fokusere på i denne oppgaven, og se hvilke handlinger de gjorde og hvilke mønstre vi kan finne når vi ser på dem som kirkebyggere. Min hypotese er at kongene brukte kirkene i vikingtiden som et maktsymbol både politisk og religiøst. Nettverksbygging var sentralt, men Kongene bygde også kirker bevisst på de områdene de ville konsolidere makten fordi

²³⁸ Blom 1997: 20

²³⁹ Blom 1997: 20

²⁴⁰ Blom 1997: 20

²⁴¹ Blom 1997: 24

²⁴² Blom 1997: 24

nettverksbygging alene ville ikke være nok for å opprettholde kontrollen. Siden det var betydelige forskjeller både religiøst og politisk i Trøndelag i forhold til Vestlandet, vil min hypotese videre være at kongene møtte sterkere motstand som kirkebyggere og at dette synes på hvor de velger å bygge kirker.

3.1 Håkon Adalsteinsfostre i Trøndelag

Etter Harald Hårfagres død dro Håkon Adalsteinsfostre til Norge, 15 år gammel. Her møtte han Sigurd Ladejarl i Trondheimen. Snorre betegner han som den klokeste mannen i hele Norge.²⁴³ Det var han trolig ikke, men poenget til Snorre er å vise til det omdømme og statusen denne ladejarlen skal ha hatt på Håkons tid. De inngikk vennskap, der Sigurd ville få større makt om han hjalp Håkon til kongetronen. Håkons bror, Eirik Blodøks, var konge på denne tiden, men han hadde ikke folkets støtte og fryktet Håkon. Han endte opp i flukt til England, og da åpnet hele veien seg for Håkon. Håkon stevnte ting hvor han ble valgt til konge over Norge av trønderne, mye takket være Sigurd.²⁴⁴ Det er nok ikke trolig at hverken dette tingmøte, eller trønderne hadde «myndighet» til å utnevne Håkon til konge over hele landet på dette tidspunktet. Det er nok her heller snakk om at Håkon ble valgt som konge over Trondheimen.

Snorre forteller at da Håkon Adalsteinsfostre følte han nå hadde fått nok venner og nok støtte til å innføre kristendommen, så stevnte han ting i Trondheimen.²⁴⁵ Alle trønderne gikk så sammen under Frostating for å ta stilling til denne saken. Trønderne gikk imot Håkons forslag om kristendom og noen av hans kristne lovforslag. Spesielt loven om å hvile fra arbeid på søndagene får Snorre fram at felte Håkon. Håkon skal allikevel ikke ha gitt opp umiddelbart. Han hadde lært at nettverksbygging kunne løse de fleste uoverensstemmelser. For å inngå forlik, og så bygge et sterkere vennskap med trønderne derimot ble kravet at han måtte blote. Heimskringla beskriver at Håkon i utgangspunktet ikke ville gå med på det, men i samtale og råd med Sigurd jarl endte han opp med forlik med trønderne. I Ågrip beskrives dette som at «(...)so at han lest gjera deim til viljes i eitt eller anna, til å vinna venskapen deira»²⁴⁶ i

²⁴³ Håkon den godes saga, kapittel 1 (Snorre 2000: 76)

²⁴⁴ Håkon den godes saga, kapittel 1 (Snorre 2000: 76)

²⁴⁵ Håkon den godes saga, kapittel 13 (Snorre 2000:83-84)

²⁴⁶ Ågrip 1973: 23, kapittel 5

sammenheng med forliket til trønderne. Det skulle virke på mer generelt grunnlag, for trønderne støttet han noe, senere i hans regjeringstid. Det skulle derimot ikke hjelpe når det kom til forsøket på å kristne Trøndelag og bygge kirker.

Det kommer altså frem at Håkon Adalsteinsfostre ønsket å innføre kristne lovforslag, noe som representerer Håkons vilje på tinget til at folket skulle vende seg til den kristne tro og hjelpe han i oppbyggingen av et kristent kongerike. En av grunnene for at kirken kunne fungere som et religiøst maktsymbol var grunnet dens sterke tilknytning til de kristne lovene. Interessant i denne sammenheng er det at i Fagerskinna står det at «han satte lov i hele Norge med råd fra Torleiv den spake og andre kloke menn, og av de lovene brukte Hellige-Olav de fleste».²⁴⁷ Dette samstemmer godt med at Snorre trekker fram lovforslagene til Håkon i Trøndelag, men det viser samtidig at Fagerskinna trolig tar feil i at hele Norge fikk lov, i hvert fall kristenretten. Formuleringen «hele Norge» er generelt problematisk for denne tiden, men det er bare et resultat av samtiden til Fagerskinna. Fagerskinna har trolig overdrevet lovtradisjonen knyttet til Håkon, men tradisjonen i seg selv er historisk sannsynlig. Jeg har ellers alt drøftet Håkons lovforslag i sammenheng med den angelsaksiske påvirkningen og nøyer meg dermed med å kun henvise til den diskusjonen på Vestlandet og konkludere med at Håkons aktiviteter på tinget i Trøndelag trolig stemmer.

3.1.1 Ingen kirker i Trøndelag

Kirkelovene var altså noe Håkon Adalsteinsfostre i hvert fall prøvde å få gjennomslag på i Trøndelag, men hva med de faktiske kirkene? Håkon fikk aldri bygd noen kirker i Trøndelag. I hvert fall er det ingen av våre kilder som forteller noe om dette. Det nærmeste Håkon kom var historien nevnt i kapittelet om Vestlandet. Håkon fikk bygd kirker i Møre helt mot grensen til Trøndelag. Det kunne nesten virke som om Håkon revirmarkerte sitt kristne Vestlandsrike mot det hedenske Trøndelag. Sannsynlig var dette, som tidligere nevnt, et ledd i en noe offensiv strategisk plan for å vinne Norge med kristendommen. Vestlandets kjerne var bundet til Håkon med nettverk og kirker. Håkon utvidet seg videre oppover Vestlandet mot Trøndelag, og ville ha fotfeste i Møre. Under tingmøtet med Trønderne, var planen at vennskapet med spesielt Sigurd Jarl ville holde for å få med resten av høvdingene til å gå over til kristendommen. Hadde det fungert kunne han ha fortsatt kirkeutbyggingen fra Møre og videre inn i Trøndelag, og fått mer makt og kontroll over det området der rikets største styrker

²⁴⁷ Fagerskinna 2007: 63, kapittel 9

lå. Dette skjedde altså ikke. Trønderne svarte derimot ved å heller ønske at Håkon skulle vende tilbake til de gamle skikker, og blote. Trønderne gikk, som vi har sett, også et skritt lenger ved at de ville drive kristendommen enda lenger bort fra Trøndelag. De angrep kirkene som lå mot deres grenser i Møre, brant de ned, og drepte prestene. Handlingen var veldig sterk symbolsk, og representerte deres holdninger ovenfor Håkon gjennom hele hans styre.

Hovedtrenden på Vestlandet var at kongene skapte sterke nettverk og bygde kirker samtidig som de skulle virke som et kontrollsenter for området. Kirken som et fysisk maktsymbol representerte kongen, hans makt og hans religion. Det ble en påminner om det vennskapet de hadde med kongen. En skulle tro at denne trenden ville fortsette inn i Trøndelag med Håkon Adalsteinsfostre, siden vi så at han fulgte dette mønsteret på Vestlandet. Håkon inngikk tross alt vennskap med Trøndernes mektigste mann, Sigurd Jarl, og ved å gi odelen tilbake til bøndene, skulle en tro han hadde bygd et sterkt nettverk til de mindre høvdingene også. På Vestlandet derimot, så kom det fram at i vennskapsinngåelse med høvdingene så gikk de samtidig over til kristendommen for kongens skyld. I Trøndelag skjedde aldri dette. Sigurd Jarl var på mange måter den øverste religiøse lederen, og hadde ingen interesser av å si ifra seg denne tittelen til Håkon. De skulle støtte hverandre, men for Sigurds del handlet det aldri samtidig om å skifte religion. Den mer fredelige framgangsmåten, der kirken i samhandling med vennskap kunne konsolidere makten i området virket ikke fordi Håkon Adalsteinsfostre hadde ikke samme maktposisjon som på Vestlandet, og motstanden var samtidig større i Trøndelag.

3.1.2 Kirken i en mer aggressiv strategi

Håkon Adalsteinsfostre oppnådde makt og kontroll på Vestlandet, og ble *vestlandskonge* grunnet mer fredelige nettverk inngått med høvdingene som frivillig gikk over til kristendommen, og hjalp Håkon med utbyggelsen av kirker. Det virker i hvert fall sann. Denne strategien var nok den mest ønskelige for alle kongene, men som vi så på Vestlandet, så måtte senere konger som Olav Tryggvason, og Olav Haraldsson også tidvis ty til aggressive metoder. I de tilfellene ble kirken like mye brukt som en spydspiss i konsolideringen av makten, rett og slett fordi nettverksbyggingen ikke foregikk helt fredelig. Grunnet den politiske og religiøse situasjonen i Trøndelag, kan det virke som om Håkon også skiftet strategien noe fra Vestlandet til Trøndelag.

Hvis nettverkene ikke ble inngått fredelig, og høvdingene døpt med en gang, har vi sett at

kirken kunne brukes mer aktivt, ved at kongen truet høvdinger til omvendelse og bygget kirker for å holde styr på dem i ettertid. I sitatet fra Ågrip²⁴⁸ står det at Håkon måtte vinne Trøndernes vennskap på selve tinget. Det tyder dermed på at Håkon egentlig ikke gikk til tinget med et sterkt trøndersk nettverk. Når vi i Heimskringla da ser at Håkon følte han hadde et sterkt nettverk som kunne innføre kristendommen i Trøndelag, så må dette være hans Vestlandske nettverk først og fremst. Men hvordan kunne Håkon tro at et sterkt nettverk på Vestlandet kunne føre til kristning og kirkebygging i Trøndelag? Det er ikke utenkelig at Håkon bevisst bygde kirker helt på grensen til Trøndelag for å symbolisere hans makt og kontroll på Vestlandet. Dette sammen med hans støtte og hær fra Vestlandet skulle så skremme trønderne til å ta imot kristendommen på tinget. Vi vet jo hvordan senere konger som Olav Tryggvason og Olav Haraldsson bygde opp sine nettverk og samlet sine hærer inn i Vestlandet. Der ble høvdingene skremt og inngikk vennskap, slik at kongene fikk bygd sine kirker og dermed konsolidert makten. Håkon tenkte kanskje på noe av det samme. Det passer også godt med hvorfor trønderne var så opptatt av å brenne nettopp kirkene som stod mot deres grenser.

Trønderne ble derimot ikke skremt. Faktisk var det de trønderske høvdingene som heller begynte å gi Håkon ordre om bloting. Når i tillegg kirkene Håkon reiste ble brent forstod Håkon at her falt hans politisk strategiske planer igjennom. Håkon fikk som nevnt noe støtte fra trønderne senere som en følge av hans forlik og forhold til Sigurd Jarl, men uten nettverkene eller kirkene ser vi tydelig at det heller ikke ble noen konsolidering av makt i Trøndelag slik han opplevde på Vestlandet. Blom skriver selv at «Reell kontroll hadde han neppe utover Vestlandets sentrale fylker; Sigurd Jarl tør ha vært den virkelige makthaveren i Trøndelag»²⁴⁹.

Hadde trønderne gått med på å omvende seg så ville garantert kirker blitt reist i sammenheng med innføringen av kirkelovene. Hvis først Vestlandet og så Trøndelag tok imot kristendommen og de kristne lovene, så ville det gitt en sterk plattform for Håkon når han gikk inn i opplandene. Dette blir hypotetisk, men det virker ganske klart at dette var hans plan videre.

²⁴⁸ Se fotnote 241, Ågrip 1973: 23, kapittel 5

²⁴⁹ Blom 1997: 26

3.2 Olav Tryggvason i Trøndelag

Trøndelag var en viktig landsdel for kongen under Håkon Adalsteinsfostres tid, og dette hadde ikke forandret seg da Olav Tryggvason ble konge. Derfor var dette området også sentralt for han. Blom poengterer at Lade var utvilsomt et maktsentrum som det var av betydning for kongedømmet å få herredømme over hvis rikssamlingsprosessen skulle gå bedre enn under Håkon.²⁵⁰ Her ble det, som på de andre stedene, viktig å få etablert en maktbase og grunnlegge kirker som kunne hjelpe til med konsolideringen av dette landområdet.

I Trondheim var Olav Tryggvason langt mer aggressiv i sin framgangsmåte enn på Vestlandet. Han skal blant annet ha ødelagt to kultsteder ifølge Heimskringla. Disse to stedene var et Høv²⁵¹ på Lade og et sentralt Høv på Mære til ære for Odin.²⁵² Det tyder på at strategien med vennskapsinngåelse trolig ikke fungerte like godt som på Vestlandet, Sagaen setter dette i sammenheng med områdets sterke hedenske tilknytning. Høvdingene elsket sine forfedres religion og bloting. Trøndelag har vært spesielt kjent for sin tilknytning til de gamle gudene og blote skikkene. Dette er blant annet de eneste Høvene som Olav Tryggvasons saga bruker tid på, og begge ligger i nettopp Trondheimen. En kan stille spørsmål ved om Snorre med Heimskringla prøvde å tegne et noe overdrevet bilde over den hedenske kulturen i Trøndelag. Grethe Blom har sett litt på dette spørsmålet. Hun skriver at Ladejarlene på Lade skapte et nytt kultsentrum samtidig som kristendommen begynte å spre seg på spesielt Vestlandet. Ladejarlene hadde også slektninger i nord som stod i forbindelse med de hedenske samene. Trøndelag hadde samtidig sterke forbindelser med Uppland i Svitjod som var det området som var lengst hedensk i Sveriges historie. Alt dette kan ha vært sentrale elementer som førte til hvorfor Trøndelag blir beskrevet så hedensk i den kristne begynnelsen i sagaene.²⁵³ Samtidig som at Snorre selvsagt kan ha hatt en agenda med å skape en hedensk motsetning til de kristne kongene, eller at han brukte hedendommen for å forklare motstanden Trøndelag viste mot kongen. Det virker uansett som et noe overdrevet bilde av den hedenske kulturen.

²⁵⁰ Blom, 1997: 32

²⁵¹ Høv er kultsteder for norrøn religion

²⁵² Olav Tryggvasons saga, kapittel 59(Snorre 2000: 155) for Lade og kapittel 68 (Snorre 2000:160-161) for Mære.

²⁵³ Blom 1997: 33

3.2.1 Olav Tryggvason innførte kristendommen i Trøndelag

Olav Tryggvason skal ha møtt høvdinger på tinget, men her ønsket en ikke kristendom. De hadde også samlet en stor hær som Olav ikke ønsket å gå til krig mot.²⁵⁴ Dette minner veldig om situasjonen rundt Håkon Adalsteinsfostre. Olav måtte også vise en strategi som kanskje var hakke mer aggressivt enn på Vestlandet. Han møtte samme motstand, og det var de gamle skikkene som kom i sentrum for denne motstanden. Olav måtte dermed komme opp med en strategi for å forhindre et stort slag.

Olav Tryggvason skal ha arrangert gjestebud for høvdingene som bodde i området rundt Lade. Det virker som om de tolket det som et forsøk på forlik. Historien forteller derimot at Olav skal ha sørget for at alle ble veldig fulle, for så å samle en hær mot de morgenen etter, slik at de måtte la seg døpe for å komme levende hjem. Høvdingene valgte da å la seg døpe.²⁵⁵ Det fantes fortsatt høvdinger i Trondheimen som ikke hadde møtt opp på gjestebudet. Blant dem var den mektigste av dem alle, Jernskjegge. Olav skal ha møtt han på blotestedet på Mære. Trønderne trodde han skulle blote der med dem, men Olav hadde med hæren sin og fikk Jernskjegge drept. Da turte ikke resten å stå imot lenger, og de lot Olav få makten i Trondheimen.²⁵⁶

3.2.2 Opprettelse av kongsgård og kirke – Nidaros opprinnelse?

Høvdingene gikk altså med på å døpe seg, det som Håkon Adalsteinsfostre manglet i sitt nettverk. Olav Tryggvason måtte riktignok true Høvdingene med på dette, så hans framgangsmåte var mer aggressiv igjen enn hva Håkon hadde gjort. Som en følge av dette så kunne derimot Olav Tryggvason gjøre det Håkon aldri fikk gjort. Han skal ha bygd kirke og satt inn en biskop i Nidaros for å styre. Det er mer trolig at han satt inn en prest enn en biskop, siden biskopene i den første tiden var hirdbiskoper som dro rundt med kongen. Ifølge Fagerskinna stod det kun en gård her fra før.²⁵⁷ Dette området bygget altså Olav ut med en kirke og en kongsgård. Snorre betegner det som at han bygget kjøpstad, som var starten på byen Nidaros.²⁵⁸ Min hypotese er at siden Lade hadde utviklet seg til å bli et hedensk maktsentrum, som nærmest stod i opposisjon til den kristne kongen, så ble det spesielt viktig at Olav Tryggvason valgte dette området da han skulle etablere seg. For hvis han ønsket å

²⁵⁴ Olav Tryggvasons saga, kapittel 65 (Snorre 2000:159)

²⁵⁵ Olav Tryggvasons saga, kapittel 67 (Snorre 2000: 160)

²⁵⁶ Olav Tryggvasons saga, kapittel 69 (Snorre 2000: 161)

²⁵⁷ Fagerskinna 2007: 134

²⁵⁸ Olav Tryggvasons saga, kapittel 70 (Snorre 2000: 161); Fagerskinna 2007: 134

konsolidere makten sin i Trøndelag måtte ladejarlene omvendes eller utkonkurreres. Det topografiske bildet av Nidaros på Olav Tryggvasons tid tilsier at det ville vært svært strategisk politisk sett å bygge opp sitt området der.²⁵⁹ Det lave høydedraget langs elvemunningen ville øke sjansen for at truende skip ville sette seg fast, samt at oversikten for kommende skip var god.²⁶⁰ Det kan forklare Olav sin avgjørelse om å legge sin kongsgård og kirke ved vestre del av Nidelven ved Lade og ikke enda nærmere Lade. Arkeologiske undersøkelser har sannsynliggjort bebyggelse i Olav Tryggvasons dager som virker styrt av en plan.²⁶¹ Det støtter opp under Heimskringlas påstand om at han bygget en kjøpstad der.

«Vi observerer at etableringen av kaupanger/kaupsteder er en handling kongene systematisk griper til der de bygger et maktsentrum»²⁶² skriver Blom. Et maktsentrum er i europeisk målestokk en trio bestående av kongens borganlegg, kaupang og kirke. I norsk sammenheng ser vi samme mønster, bare at kongens borganlegg er «byttet ut» med en kongsgård.²⁶³ Et slikt maktsenter gir en kombinasjon av kongens militære beskyttelse, forsyninger og den religiøse dimensjonen, herunder også bruken av kirke, religiøst og politisk. Når Olav Tryggvason bygde sin kongsgård og sin kirke på en kaupang fikk området den beskyttelsen den trengte, og ville dermed tiltrekke seg handelsfolk og oppnå status som maktsenter med tiden. «Kongelig beskyttet handelsplass»²⁶⁴ betegner Blom Olav Tryggvasons arbeid, men ikke mer enn det heller.

Hovedforskjellen her fra Håkon Adalsteinsfostres tid var derimot at maktsenteret var nå i ferd med å gå over fra det hedenske jarledømmet på Lade til en kristen konge på Nidaros. Olav Tryggvasons korte regjeringstid førte derimot til at det var begrenset status Nidaros hadde oppnådd. Som vi skal se var det derfor nødvendig for Olav Haraldsson å fortsette arbeidet her om de norske kongene skulle få et ordentlig fotfeste i Trøndelag.

Som vi har sett fra Vestlandet, fulgte Olav Tryggvason strategien om at kirker skulle etableres i sentrum av maktsentre og knutepunkter, slik som på Avaldsnes og Selja. Hvis kirken skulle hjelpe kongen med å konsolidere makten i området, så var det å plassere kirken i sentrum av

²⁵⁹ Blom 1997: 38

²⁶⁰ Blom 1997: 38

²⁶¹ Blom 1997: 38

²⁶² Blom 1997: 35

²⁶³ Blom 1997: 35

²⁶⁴ Blom 1997: 35

maktsenteret i området den beste måten. Her stod kirken fram som maktsymbol, verdslig og religiøst, og pekte på kongen og den kontrollen kongen ville ha med kristendommen, og de bud og regler som fulgte med. Kirken med sin prest, på vegne av Olav Tryggvason var altså et naturlig steg i dette maktskiftet, og stod fram som en av hovedforskjellene til det arbeidet Håkon Adalsteinsfostre hadde gjort i Trøndelag.

Det er interessant at vi ikke får høre noe om kirkebygging utover Nidaros i Trøndelag. Allikevel ser vi trenden hos Olav Tryggvason at han først ville sikre seg kirker på de sentrale punktene langs sjøveien i hans rike. Han bygde blant annet på Moster, Avaldsnes og Selja og nå en kirke i Nidaros. Vi begynner å se et eget mønster med Olav Tryggvason, nemlig at han markerer hvor riket går. Fra sør i Lindesnes og helt vest oppover kysten, og nå så langt nord hans rike gikk med Nidaros og Trondheimen. Det gjør det hele fristende å trekke klare paralleller til det som blir kalt rikssamlingen. Siden kirken hjalp kongen med å konsolidere makten i sitt rike, og kirkene ble bygd på området der kongen ønsket kontroll, så virker det samtidig trolig at kirken hadde en sentral rolle i rikssamlingen. Hvis Olav Tryggvason ønsket i sine første år som konge å sikre seg større makt over et mer samlet riket enn Håkon Adalsteinsfostre, så ville nettopp det å reise rundt og bygge kirker på de sentrale punktene langs riket være veien å gå. Det at han døde etter kun 5 år som konge kan støtte under hypotesen om at Olav Tryggvason kun fikk bygget kirker på de mest sentrale områder langs kysten, og ikke innover mot de mindre bygdene, fordi han ikke levde lenge nok. Det betyr også at kontroll på maktsentre var det viktigste for å konsolidere makten, og det var også derfor Håkon gikk fra kontroll på Vestlandets sentrale punkt og til Trøndelags mest sentrale området.

3.3 Olav Haraldsson i Trøndelag

Etter at Olav Tryggvason døde i år 1000 var det ladejarlene som igjen hadde den ubestridte makten i Trøndelag, og det var denne politiske situasjonen Olav Haraldsson møtte. I hans første år der Olav Haraldsson ønsket å sikre seg mest mulig makt og kontroll, så kom han i kamp med Svein Jarl om herredømme i Trøndelag. Olav skal ha begynt en utbyggelse av Nidaros som Svein Jarl i sin tur skal ha brent ned. Dette står det om i et kvad av Tord

Skjåreksson, gjengitt i fagerskinna; «Kongens verk, det halvgjorte, brente ved selve Nid.»²⁶⁵ Vi kan videre lese i Nesjarviser av Sigvad skald²⁶⁶ at Olav endte opp i slag mot Svein Jarl ved Nesjar. Svein ble jaget ut av landet, og endte opp hos sveakongen.²⁶⁷ Her døde han av sykdom.²⁶⁸ Svein Jarl hadde vennskap med Vestlandets mektigste mann, Erling Skjalgsson. Erling, som vi så fra vestlandskapittelet, ble gift med Olav Tryggvasons søster, men som etter Olav Tryggvasons død gikk over til jarlenes nettverk. Olav Haraldsson kom dermed også i strid med Erling. Erling skal selv ha samlet en hær mot han.²⁶⁹ Olav Haraldsson dro derfor opp til Trondheimen for å samle støtte, for der skal landets styrket ha ligget ifølge Snorre. Her skal han ha blitt tatt til konge, og han skal ha slått seg ned i Nidaros på nytt.

3.3.1 Kirkebygging i Nidaros

I følge Fagerskinna så skal Olav Haraldsson ha bygget opp Nidaros²⁷⁰, og for å skaffe seg et godt feste i Trøndelag så gjorde Olav grovt sett to handlinger. Han bygde en kongsgård, og han reiste en Klemenskirke i Nidaros, som ble hans sete i den regionen.²⁷¹ Nok engang ser vi hvordan kirken var en viktig del av å danne et maktsenter. Han inngikk også en rekke vennskap. Sagaen sier at han markerte ut tomter til gårder, og gav dem til bønder, kjøpmenn og andre som ønsket seg tomt, og som han kunne regne med. Til gjengjeld skulle de støtte han hvis det ble kamp mot Erling. Det står at dette gjorde han mannsterk, men at han ikke inngikk vennskap med Inntrønderne fordi de alt hadde vennskap med Erling.

Kirken som i hvert fall Olav Haraldsson bygde var en Klemenskirke, og det var ikke veldig overraskende. Olav var som Blom poengterer, en tidligere sjøkriger, og St. Klemens var sjøfarendes skytspatron.²⁷² I London der Olav kom fra stod det også en Klemenskirke som tilhørte danske vikinger.²⁷³ Som vi skal se på Østlandet virker det også som at Olav Haraldsson bygde en Klemenskirke i Viken på det området som senere skulle bli Oslo. Dette var altså en helgen han følte en forbindelse med, og en helgen han ønsket å inngå vennskap med. Som Sigurdsson skriver «Det vil si at mellom grunnleggeren (av kirken), hans familie

²⁶⁵ Fagerskinna 2007: 167

²⁶⁶ Olav den helliges saga, kapittel 49 (Snorre 2000: 217-218)

²⁶⁷ Olav den helliges saga, kapittel 51 (Snorre 2000: 220)

²⁶⁸ Olav den helliges saga, kapittel 55 (Snorre 2000: 221-222)

²⁶⁹ Olav den helliges saga, kapittel 53 (Snorre 2000: 221)

²⁷⁰ Fagerskinna 20007: 176

²⁷¹ Olav den helliges saga, kapittel 53 (Snorre 2000: 221)

²⁷² Blom 1997: 46

²⁷³ Blom 1997: 46

og helgenen ble det opprettet vennsksforhold.»²⁷⁴

I forbindelse med kongsgården får vi en mer detaljert beskrivelse rundt prosessen som forteller litt om dens funksjon.²⁷⁵ Det viktigste rommet i kongsgården var hirdstuen med en dør i hver ende. Her hadde kongen sin plass i midten. Ved kongens ene siden var det plasser for biskopen Grimkjell og hans prester, og på den andre siden var det plasser for kongens rådgivere. Det at kongsgården ble bygd med spesielt hensyn på biskopene og prestene, og at en kirke ble bygd som en del av kongsgården, viser en sammenheng mellom kongsgård og kirke. Det viser også hvor viktig kirken var når kongen lot bygge en kongsgård. Dette er vårt første møte med Olav som kirkebygger i sagaen, og denne kirken er også den siste kirken som blir nevnt, det er nemlig her Olav skal ha blitt gravlagt.

3.3.2 Mære – nok en kirke?

Olav Haraldsson opplevde motstand mot kristendommen i Trøndelag. Spesielt nord i Trondheimen, som på Mære, sies det at den hedenske skikken fortsatt stod sterkt. Olav bestemte seg for å ordne opp i dette en gang for alle. Håkon Adalsteinsfostre måtte gi tapt for trønderne og blotingen på Mære. Olav Tryggvason hadde bedre kontroll over området enn Håkon, men han satt også kun som konge i 5 år før han forsvant, og Trondheimen stod ikke fram som det området han hadde mest innflytelse på.

Snorre skriver at Olav Haraldsson omvendte hele folket på Mære til den rette tro, som sine forløper hadde prøvd, og til dels også gjort uten at det gav lange virkninger.²⁷⁶ Dette skal Olav ha klart ved hjelp av sin hær som fanget stormenn og truet høvdingene til omvendelse. Det blant annet Håkon Adalsteinsfostre ikke fikk gjennomført, som Olav var veldig klar på, var at sammen med omvendelse måtte det bygges kirker og sette inn prester som kunne ta kontroll over området. Derfor stevnte Olav ting, trønderne omvendte seg, og flere kirker skal ha blitt bygd i Trøndelag.²⁷⁷ Først når kirken var reist og presten var på plass, følte Olav at nå kunne han dra tilbake mot Nidaros. Ifølge Heimskringla er dette første gangen en kirke ble reist på Mære, og etter denne hendelsen skal heller aldri Mære ha gjort opprør mot kongen. I Blom sin oppsummering av Olav Haraldssons arbeid i Trøndelag derimot skriver hun at «utover Klemenskirken i kaupangen nådde antagelig kirkeutbyggingen i Trøndelag foreløpig ikke

²⁷⁴ Sigurdsson 2010: 116

²⁷⁵ Olav den helliges saga, kapittel 57 (Snorre 2000: 222)

²⁷⁶ Olav den helliges saga, kapittel 109 (Snorre 2000: 288-290)

²⁷⁷ Olav den helliges saga, kapittel 109 (Snorre 2000: 289-290)

videre»²⁷⁸. Hun hevder altså at det ikke ble bygd andre kirker enn Klemenskirken i Trøndelag.

Basert på de arkeologiske utgravningene i Mære gjort av Hans-Emil Lidén, så viste det seg at det stod en stolpekirke på Mære før steinkirken ble bygd på 1100-tallet.²⁷⁹ Utgravningene viste derimot også at det hadde stått to bygninger her forut for trekirken også.²⁸⁰ Den ene bygningen ble sett på som et vanlig hus mens den andre bygningen ble konkludert med som kulthus grunnet funn i stolpehullene. Det passer godt med Heimskringlas beskrivelse av Mære som et sentralt kultsted i vikingtiden. Som Schia skriver derimot «skal vi regne Olav den hellige som dens byggmester, må kirken ha stått i ca. 150 år og det er lenge for en bygning med jordgravete stolpet».²⁸¹ Det er allikevel ikke sikkert at Snorre har tatt helt feil angående Mære. Undersøkelser av gravene blant annet viser at det må ha stått et gudshus på området før stolpekirken ble reist. Slutningen til Schia er at kulthuset ble innviet som kirke ved kristendommens innførelse.²⁸² Det virker altså sannsynlig at Olav Haraldsson innførte kristendommen på Mære, men det arkeologiske materiale viser til at Olav ikke rev ned et gammelt kulthus og reiste sin egen stolpekirke, men heller omgjorde det gamle kulthuset til sin egen kirke. Om det området denne bygningen stod på, skriver Schia «som det religiøse midtpunktet ligger den dominerende til og kan sees fra lang avstand».²⁸³

Mønsteret hos kongene, spesielt hos Olav Haraldsson, viser hvordan kongene bygde kirker der de kristnet folket, og spesielt på de stedene de ønsket å konsolidere makt. Mære fyller de «kriteriene». Plasseringen av en kirke på Mære er også ideell for kongen om ønsket er å bruke bygningen som et maktsymbol ovenfor folket. Det passer derfor ikke helt med resten av mønsteret at kongen ikke bygde et eget kirkebygg der. Det må allikevel ikke bety at det bryter med mønstrene eller den politiske strategien. Hvis Schia har rett i at kulthuset ble omgjort til en kirke, så vil ikke bare bygningen, men også det kjente kultstedet skifte fra jarlenes hedenske kontroll og over til den kristne kongens. Bygget er riktignok det samme, men det har skiftet helt både eier og funksjon. Bygget, som var såpass synlig i denne delen av Trøndelag, kan dermed fortsatt fungere som kongens maktsymbol. Den viser til hvordan

²⁷⁸ Blom 1997: 47

²⁷⁹ Schia 1968-69: 18

²⁸⁰ Schia 1968-69: 19

²⁸¹ Schia 1968-69: 21

²⁸² Schia 1968-69: 21

²⁸³ Schia 1968-69: 17

kongen tar eierskap over den gamle kulturen og innfører nye lover og regler i området.

3.4 Fylkeskirkene i Trøndelag

Helt tilbake til Rudolf Keyser sin tid ser vi teorien om at hovedkirkene/fylkeskirkene stammer fra en ordning som ble lagd av Olav Tryggvason og Olav Haraldsson. Synet på at fylkeskirkene pekte på kongen finner vi også i Brendalsmo sin avhandling *Kirkebygg og kirkebyggere* fra 2006.²⁸⁴ Fylkeskirkene, i tilfellet Trøndelag derimot, er bygd i stein og dateres til 1100 tallet, som sammen med dateringen av kristenretten, er grunnen for at flere i nyere tid har pekt på at ordningen trolig er fra rundt 1100 og fremover. Men hvis fylkeskirkeordningen opprinnelig kom med de første kongene, kan det da være disse kirkene Snorre skriver at Olav Haraldsson fikk bygd etter tingmøte? Brendalsmo tar utgangspunkt i 12 fylkeskirker, og han har også tatt en gjennomgang på dem alle, derfor velger jeg å ikke gjøre det samme.²⁸⁵ Jeg vil derimot trekke fram en generell observasjon basert på hva han skriver, og på gjennomgangen av alle kirkene.²⁸⁶

Felles for kirkene er at de alle er fylkeskirker, lagt på krongods som stammer tilbake til rikskongenes tid på slutten av 900-tallet og starten av 1000-tallet. De aller fleste gårdene er også nevnt av Snorre i forbindelse med de første kristenkongene, noen også spesifikt nevnt som konfiskert.²⁸⁷ Flere av kirkene hadde store gravhauger tilknyttet området, noe også flere av navnene på kirkene avslører. Det har blitt utført to utgravninger under gulvet i disse kirkene, Mære og Ranem. I begge tilfellene fant man stolpehull etter trekirker, hvor spesielt diskusjonen rundt Mære er blitt tatt opp. I to andre tilfeller tror Brendalsmo det må ha ligget en tidligere trekirke under, nemlig Sakshaug og Lade. Grunnen er korets skjeve orientering som tyder på at steinkirkene har blitt bygd over en tidligere kirke de måtte følge formen til. En femte kirke som burde trekkes fram er Værnes, der en tror steinkirken allerede ble begynt på 1000-tallet. Meldal skal i tillegg ha hatt en trekirke som ble revet på 1600-tallet, og som man ikke vet hvor langt tilbake man kan spore. Resten av steinkirkene dateres til 1100 tallet,

²⁸⁴ Brendalsmo 2006: 152-168

²⁸⁵ Brendalsmo 2006: 166 viser 12 opprinnelige fylkeskirker, med krav på hva en fylkeskirke var s 164-165. Disse 12 fylkeskirkene med deres gjennomgang kan leses i Brendalsmo 2006 og er: Gryting s451-454, Meldal s455-456, Melhus s492-495, Steine s514-516, Lade s521-525, Værnes s548-552, Logtun 567-570, Alstahaug s587-590, Haug s601-603, Sakshaug s623-627, Mære s634-637 og Ranem s670-674.

²⁸⁶ Se alle henvisninger til kirkene og sidetall i forrige fotnote, fotnote 285

²⁸⁷ 9 er nevnt i minst en av sagaene til de tre kristenkongene, Steine nevnt i Sverre saga, mens Logtun og Ranem er ikke nevnt

der majoriteten dateres til rundt år 1140-50.

Det er umulig å kunne dra noen sikker slutning av dette. Det at derimot alle lå på krongods konfiskert av riksskongene, at de ble fylkeskirker bygd i stein allerede i første halvdel av 1100-tallet av kongen og at de fleste er nevnt i Heimskringla er om ikke annet indiser. Videre var dette sentrale, store gårder, med store gravhauger som hadde posisjoner i Trøndelag. Det at det også ble funnet stolpehull i begge utgravningen under kirkegulvet, og at enda flere kan vise tegn på forgjengere, fører til en tro på et mønster her for min del. Min hypotese vil dermed være at fylkeskirkene reist på 1100-tallet i Trøndelag av kongene har sine forgjengere i tre reist av kongene på 1000-tallet. Disse kirkene burde dermed ses i sammenheng med Heimskringlas beretning om kristningen og kirkebyggingen i Trøndelags fylker utført av Olav Tryggvason og Olav Haraldsson. En hypotese som kan bekreftes, omformes eller avfeies med først og fremst nye arkeologiske undersøkelser under kirkegulvet til flere av fylkeskirkene og en grundigere analyse av de nevnte 12 kirkene.

3.5 Harald Hardråde i Trøndelag

Harald Hardråde og Magnus var konger sammen i Harald Hardrådes første tid som konge i år 1046. Kong Magnus døde i år 1047. Harald ble da enekonge i Norge, mens Magnus skal ha gitt Danmark til Svein Ulvsson like før hans død. Harald ønsket å reise til Danmark for å ta Danmark fra Svein, men Snorre skriver at hæren ønsket en ordentlig begravelse for Magnus først. «De førte det (liket) til Nidaros, og han ble jordet i Klemenskirken, den gang var den hellige kong Olavs skrin der».²⁸⁸ Klemenskirken ble reist av Olav Haraldsson.²⁸⁹ Denne hendelsen fikk også Harald til å virkelig forstå betydningen av et sterkt nettverk i Norge for å få fram sin vilje. Kongestatusen alene var ikke nok for hæren. Som Snorre skriver etter at hæren krevde begravelse, «da skjønnte Kong Harald at det var best å fare tilbake til Norge og først legge under seg det riket og derifra få seg større styrke».²⁹⁰ Harald gjorde nettopp dette, han dro fra fylke til fylke for å bli tatt til enekonge på tinget. For å styrke nettverket enda mer i Norge så giftet han seg med Tora, datter til Torberg Arnesson. Torberg var svigersønn av

²⁸⁸ Harald Hardrådes saga, kapittel 30 (Snorre 2000: 479)

²⁸⁹ Olav den Hellige saga, kapittel 53 (Snorre 2000: 221)

²⁹⁰ Harald Hardrådes saga, kapittel 29 (Snorre 2000: 478)

Erling Skjalgsson, som vi husker fra Olav Haraldssons tid, og var Vestlandets mektigste mann. Dette var altså en stor og viktig norsk slekt Harald dannet nettverk med.²⁹¹

3.5.1 Motstand mot kongehuset nok en gang i Trøndelag?

Våre tre tidligere kristne konger; Håkon Adalsteinsfostre, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson, hadde alle problemer med Trøndelag i deres misjonsarbeid - skal vi tro sagaen. For Harald Hardråde derimot så er sagaen mindre klar på i hvilken grad det var noe trøndersk motstand. På den ene siden ble hæren til Harald Hardråde betegnet som «trønderhæren»²⁹², og Harald selv ble beskrevet som «trønderkongen»²⁹³ i et kvad av Torleik Fager. Det blir ikke fortalt mye om Haralds fremgangsmåte med trønderne som sikret han deres støtte. Det som blir fortalt derimot er at da Harald ble tatt til konge sammen med Magnus, så skal Harald ha samlet en mengde klær, våpen og kostbarheter, og «alt dette delte han ut, og gav og skiftet det mellom mennene til kong Magnus».²⁹⁴ Vi kan altså dels forstå situasjonen; som at Harald bygde vennskap med Magnus hær, og dels som et bilde på hvilken framgangsmåte Harald ønsket å benytte som konge. Som vi vet hadde han skaffet seg enorme rikdommer fra Middelhavet som nå ville komme til god nytte.

På den andre siden har vi Harald Hardrådes tvist med Einar Tambarskjelve. Det var Einar som krevde begravelse til Magnus, og gikk dermed imot Haralds ordre om å marsjere mot Danmark. Snorre skriver også rett ut; «Det var ikke særlig godt mellom ham og kong Harald, men Einar hadde likevel de landinntektene som han hadde hatt så lenge kong Magnus levde».²⁹⁵ Morkinskinna utdyper med at; «Kongen kunne knapt koma fram med sakene sine på grunn av den overlegne makta frå Einar».²⁹⁶ Allikevel, da Harald blant annet testet Einar ved å sende brev med sendemenn utgitt som danskekongens menn med ønske om vennskap og støtte, så svarte Einar at han kunne være den danske kongens venn. Videre derimot skal han ha sagt «men dersom han kjem til Noreg med ein hær og mot kong Haralds land og herjar i hans land, skal eg stå imot med all mi makt og støtta kong Harald slik som best eg kan (...)

²⁹¹ Harald Hardrådes saga, kapittel 33 (Snorre 2000: 480)

²⁹² Harald Hardrådes saga, kapittel 30 (Snorre 2000: 479)

²⁹³ Harald Hardrådes saga, kapittel 35 (Snorre 2000: 483)

²⁹⁴ Harald Hardrådes saga, kapittel 24 (Snorre 2000: 475)

²⁹⁵ Harald Hardrådes saga, kapittel 40 (Snorre 2000: 485)

²⁹⁶ Morkinskinna 20001: kapittel 33

eg vil ikkje svike honom eller svika landet unna honom».²⁹⁷ Harald selv derimot, klarte aldri å hverken stole på, eller danne noe vennskap med Einar. Etter at Einar hadde brukt makt under et tingmøte for å redde en tyv, skal han ha møtt Harald Hardråde i kongsgården til Harald der både han og sønnen hans ble hogd ned.²⁹⁸ Snorre skriver at Harald skal ha blitt forhatt for den handlingen, men uten noen ny høvding til å gå foran så forholdt trønderne seg rolige.²⁹⁹ Hvilken reell makt Harald altså hadde i Trøndelag er uklart, men det ser ikke ut som om de hindret han fra å bedrive misjonerende arbeid, slik trønderne hadde gjort med de tidligere kongene.

3.5.2 Kirkebygging og «revirmarkering» i Nidaros

Når det kom til Harald Hardråde og Vestlandet var kildene helt stille. Det var ikke noen antydning til en eneste kirke eller noe annen bebyggelse. Hele landsdelen virket nesten glemt. I Trøndelag derimot, ble også Harald Hardråde fremstilt som en kirkebygger slik som med de tidligere kongene. Sagaen forteller at Kong Magnus lot bygge en kirke i kaupangen der hvor kong Olav Haraldssons lik hadde blitt ført i land etter slaget på Stiklestad og ligget natta over.³⁰⁰ Dette var ovenfor byen og her ble det også bygd en kongsgård. Kirken det er snakk om her er Olavskirken i Trondheimen. Kirken ble aldri ferdig, så denne kirken bygde Harald Hardråde ferdig. Den første konkrete gangen vi får høre i sagaen at også Harald Hardråde var en vikingkonge som fokuserte på å bygge kirker. Harald skal også ha bygd en steinhall på gården som han selv aldri ble ferdig med.³⁰¹

Harald skal videre ha bygd en egen kirke, Mariakirken, oppe på Melen, like ved det stedet hvor Olav Haraldsson ble gravlagt første vinter.³⁰² Theodricus Munk og Ågrip skriver også at Harald Hardråde bygde en Mariakirke i Nidaros.³⁰³ Fagerskinna utdyper med at Harald Hardråde ikke bare bygde en Mariakirke, men også at han sørget for at Nidaros opplevde byvekst.³⁰⁴ Skal vi tro Heimskringla kan vi lese i Olav den helliges saga³⁰⁵ om hvordan Olavs lik skal ha blitt gjemt ved Nidelva vinteren over før han ble gravd opp og lagt i Klemenskirken rundt år 1031. Mens Mariakirken var under bygging, ble Olavs legeme forvart

²⁹⁷ Morkinskinna 20001: kapittel 35

²⁹⁸ Harald Hardrådes saga, kapittel 44 (Snorre 2000: 487)

²⁹⁹ Harald Hardrådes saga, kapittel 44 (Snorre 2000: 487)

³⁰⁰ Harald Hardrådes saga, kapittel 38 (Snorre 2000: 484)

³⁰¹ Harald Hardrådes saga, kapittel 38 (Snorre 2000: 484)

³⁰² Harald Hardrådes saga, kapittel 38 (Snorre 2000: 484-485)

³⁰³ Monachus: 82, kapittel XXIX; Ågrip 1973: 63, kapittel 42

³⁰⁴ Fagerskinna 2007: 273

³⁰⁵ Olav den Helliges saga, kapittel 238 (Snorre 2000: 419-420)

i Olavskirken. Det vil si at Harald Hardråde hadde planer om å flytte Olavsskrinet; fra Olavskirken og inn i hans egen Mariakirke.

Det kan nesten høres rart ut at Haralds planer gikk ut på at Olavs legeme ikke skulle hvile i den kirken som ble bygd og dedikert spesielt til St. Olav, men heller flyttes til en kirke dedikert til St. Maria. Spesielt når det var Harald Hardråde selv som skal ha bygd ferdig Olavskirken. Grunnene til dette var nok flere. For det første var strengt tatt ikke Olavskirken Harald Hardrådes kirke, den ble sett på som Magnus kirke. Mariakirken derimot var Haralds egen. For det andre ble det sammen med Mariakirken også bygd en kongsgård nedenfor kirken. Mariakirken stod altså på kongens egen gård, og det ville gi ekstra status om Olavsskrinet lå i hans kirke, som også må sees som hovedgrunnen. For det tredje peker Blom på at nyere arkeologi er «av den oppfatningen at Harald Hardrådes kongsgårdskirke, Mariakirken, er den første sikre steinkirke i byen»³⁰⁶. Det vil si at Olavskirken mer trolig har vært en trekirke, og Mariakirken stod dermed mer fram som en mer naturlig hovedkirke i Nidaros. Kongsgården til Harald Hardråde skal ifølge topografiske undersøkelser heller ikke ha fortrent noe gammelt gårdsbruk, til det hadde jorden vært for uegnet tidligere for dyrking.³⁰⁷

Det ble altså reist to kirker og utbygd to egne kongsgårder i Trondheimen ikke langt fra hverandre. Der stod det også en Klemenskirke og en kongsgård fra før av. Kanskje også rester fra en trekirke og en egen kongsgård fra Olav Tryggvasons tid. Hallen Harald lot bygge lot han vie til Gregorius-kirken. Det å først bygge ferdig Olavskirken til Magnus var et tegn på respekt både til Kong Magnus og St Olav, og skapte garantert større støtte blant trønderne. Det gjorde det også lettere for han å kunne reise sin egen kirke etterpå, Mariakirken, og samtidig bygge sin egen kongsgård uten at noen hadde innvendinger mot det. Som med tidligere konger kommer mønsteret frem om at først og fremst måtte kirker bygges på de mest sentrale maktområdene i regionen. Mariakirken med kongsgården er nok dermed et tegn på Haralds ønske om å konsolidere sin egen makt i Trøndelag slik de tidligere kongene hadde prøvd med samme strategi i Trøndelag.

Det kan virke som om Snorre er forvirret mellom hvilke kirker som stod der i hans tid, og hvor mange av dem som faktisk stammet tilbake til kongenes sagatid. Gregorius-kirken ble

³⁰⁶ Blom 1997: 68

³⁰⁷ Blom 1997: 39

egentlig aldri bygd før utpå 1100-tallet, og kan dermed aldri ha fått en Hall av Harald viet til seg. Det virker derimot å være korrekt at Trondheimen skal ha hatt en Klemenskirke etter Olav Haraldsson, en Olavskirke etter Magnus, og en Mariakirke etter Harald, og at ingen av disse kirkene var samme kirke. Kanskje var det også en trekirke fra Olav Tryggvason, men de sporene har uansett gått tapt i våre dager. Faktisk skulle det vise seg at Olav Kyrre reiste nok en kirke, Kristkirken, da han ble konge. Kristkirken utviklet seg til å kanskje bli den mest kjente av dem alle, nemlig Nidarosdomen. Derfor er det kanskje ikke så rart at Snorre som levde i ettertid av alle disse, fant det vanskelig å plassere de ulike kirkene, hallene og kongsgårdene i riktig tidsepoke. Arkeologien hjelper oss derimot til å bekrefte sannsynligheten for de ulike kirkene i de ulike tidsperiodene, og det kan virke som om alle kongene følte det var viktig at «deres» egen kirke stod der.

De ulike dedikasjonene kongene gav kirkene kan også vise hva som betydde noe for dem, og samtidig være med på å forklare hvorfor det var så viktig for den enkelte konge å bygge en kirke på et sted det stod en kirke, relativt nært, fra før. Hvis en kirke kun var et religiøst byggement for misjon og opplæring, så ville det ikke vært nødvendig med flere på samme sted. Hvis kirken derimot var et maktsymbol som pekte tilbake på den makt og kontroll kongen hadde over området, og dette sees i lys av hvor sentralt Nidaros og Trøndelag var for kongene, så gir det hele mye mer mening hvorfor den enkelte konge ønsket sin egen kirke i Nidaros. Det er fristende å bruke begrepet «revirmarkering» om denne bruken av kirke. Det virker tydelig at Harald Hardråde ville sette sitt avtrykk i maktsenteret Nidaros. Det har også blitt spekulert i om Hardråde ønsket å forme Nidaros litt mer etter mønsteret fra Konstantinopol.³⁰⁸

3.5.3 Den Bysantinske teorien

Harald Hardråde hadde en fortid som soldat hos keiseren i Konstantinopol. Han oppholdt seg dermed lenge i et annet politisk klima enn det norske. Per Trygve Løyte skrev masteroppgaven: «Harald Hardråde. En bysantinsk despot i Norge?». I innledningen til historiografien hevder han at ingen før har prøvd å skape et helhetlig bilde av om Harald Hardråde var en bysantinsk hersker i Norge.³⁰⁹ Løyte viser til flere historikere som har vært inne på ideen at det bysantinske riket kunne være en modell for Harald.³¹⁰ Dette skaper en grunnmur og en tyngde i Løytes avhandling som tar for seg fire aspekter rundt Harald

³⁰⁸ Løyte 2010: 88

³⁰⁹ Løyte 2010: 10

³¹⁰ Løyte 2010: 10, se Müller 2000: 102-117; Gunnes 1976:276-277; Andersen 1977: 164-165; samt Løyte 2010: 8 viser til Koht 1931: 467 med betegnelse «byzantinsk despot»

Harldrådes styre før han konkluderer.³¹¹ Hva Løyte kommer fram til er at Harald Harldråde sannsynligvis prøvde å innføre et enevelde etter bysantinsk modell så godt han kunne etter de forutsetningene han hadde i Norge.³¹² Likhetene til Bysants er totalt sett for mange og for like til at de kan overses.³¹³ Hva denne politiske kulturen bestod i, var en ideologi som sentraliserte all makt med keiseren som leder på toppen. Det er også slik Snorre beskriver han.³¹⁴ Han prøvde å bygge byer etter mønster fra Konstantinopel.³¹⁵ I Konstantinopel stod den ortodokse kristendommen sterkt, og dermed spesielt Mariakulten som var byens beskytter.³¹⁶ I kirkepolitikken hadde keiseren i Konstantinopel stor makt over kirken og var dens leder. Dette er trekk Løyte finner med Harald Harldråde, og dette er noe jeg også vil trekke fram videre i denne oppgaven. Flere har altså opp igjennom nevnt de bysantinske trekkene hos Harald Harldråde, og gjennom avhandlingen til Løyte mener i hvert fall han selv, at det er opplagt at Harald hersket i Norge som en bysantinsk despot. For denne oppgavens del er ikke det viktigste i hvilken grad man sikkert kan si at Harald Harldråde hersket som en bysantinsk despot, men å få fram teorien og vise sannsynligheten for at de bysantinske impulsene traff Norge. Slik vi har sett at de angelsaksiske impulsene og ordningene påvirket kirkebyggingen med de første kristningskongene, så ser vi her bysantinske impulser som kan ha påvirket Harald som kirkebygger. Disse bysantinske impulsene var igjen med på å skape striden med Hamburg-Bremen som åpner opp for en tredje Europeisk impuls som kobles opp mot kirken.

3.5.4 Harald Harldrådes forhold til erkebispedømmet Hamburg-Bremen

Fram til dette punktet i den norske historien hvor Harald Harldråde skal ha bygd sin egen kirke, Mariakirken, så er det egentlig kun påvirkninger fra den angelsaksiske kirken vi får høre om av europeiske strømninger som kom til landet. Norge, eller det geografiske området som ble Norge, lå derimot under erkebispedømmet Hamburg-Bremen helt tilbake fra 800-tallet av.³¹⁷ Som Blom betegner det ble Norge sett på som Erkebispedømmets misjonsmark.³¹⁸ Når Harald Harldråde bygde sin Mariakirke så ble på mange måter to strømninger ført inn i landet. Både impulser fra Bysants og Hamburg-Bremen. Som jeg alt har pekt på så hadde

³¹¹ De fire aspektene er Haralds styre, innføringen av myntvesen, økende grad av urbanisering og Haralds kirkepolitikk, se Løyte 2010: 9,118; Oppgaven kan leses i sin helhet for hans poenger og konklusjoner.

³¹² Løyte 2010: 118, 122

³¹³ Løyte 2010: 118

³¹⁴ Løyte 2010: 118-119

³¹⁵ Løyte 2010: 120-121

³¹⁶ Løyte 2010: 119, 121

³¹⁷ Blom 1997: 59

³¹⁸ Blom 1997: 59

Harald Hardråde sterk tilknytning til sin bysantinske bakgrunn. St. Mary var ikke bare hovedhelgenen i Bysants, hun stod også på toppen av hele det katolske helgenhierarkiet.

Bebyggelsen av Mariakirken og bruken av Hardrådes biskoper fikk også oppmerksomhet fra det nevnte erkebispedømmet, Hamburg-Bremen. Før vi ser mer på det gir Halvdan Koht oss en enkel bakgrunnshistorie rundt situasjonen med Hamburg-Bremen.

Bakgrunnen er at Norge ble mest knyttet til England under Håkon Adalsteinsfostre, og han fikk biskoper derifra, mens Danmark på sin side ble knyttet til Hamburg. Når Knut den mektige styrte England og Danmark, så gikk Danmark over fra Hamburg til Englands bispedømme. Norge med Olav Haraldsson gikk imot Knut og ble dermed en del av Hamburg-Bremen, uten at det egentlig fikk noen konsekvenser for Olav selv som kirkebygger.

Hamburg-Bremen og paven skal derimot ha fått et ekstra øye til Norge utover 1000-tallet.³¹⁹ Det virker ikke som at dette «ekstra øye» skal ha gitt noen særlige ringvirkninger på Olav Haraldsson. De eneste helgendedikasjonene vi har sett i forhold til han er St. Klemens, og Olavs biskoper var hentet fra England som hans forgjengere hadde gjort. Koht fortsetter med at Olavs Haraldssons sønn Magnus førte videre Danmark og Norge sammen, og ved hans død gikk Danmark med Svein til å bli trofast til Hamburg-Bremen. Harald Hardråde som var i strid med Danmark gikk imot erkebiskopen i Hamburg-Bremen. Siden derimot Harald også var i strid med England, så fridde han til bispedømme i Frankrike. Det forklarer hvorfor Harald skal ha sendt sine biskoper ned til Frankrike for å få de vigd og opplært før de kom tilbake til han og hans kirker.³²⁰

Dette rundt Harald Hardråde med på å forklare hvorfor verket til Adam av Bremen blant annet nærmest prøver å avskrive at Harald Hardråde var en kirkebygger. Adam skriver blant annet Harald skal ha brent ned en kirke da han herjet i Danmark³²¹, og Adam betegner Harald som en som utgjør trolldomskunster. Harald var også en gudlausing som stjal skattene til St. Olavs grav, og gav det til hans hær.³²² Allikevel skriver Adam videre at Harald hadde sine egne biskoper, så helt gudlaus kan han ikke ha vært. Problemet med dem derimot var at de ikke var vigd ordentlig, for disse mennene var blitt vigd feil i Frankrike og i England. Bare biskoper vigd av erkebiskopen, eller andre med pavens godkjennelse, kunne være misjonsbiskoper eller

³¹⁹ Koht 1950: 68-69 i (Adam av Bremen 1950)

³²⁰ Koht 1955: 68-69 i (Adam av Bremen 1950)

³²¹ Adam av Bremen 1950: 66

³²² Adam av Bremen 1950: 69

kongelige hirdbiskoper.³²³ I tilfellet Harald Hardråde var ikke disse biskopene det, og det problematiserte biskopenes virke under Hardråde, og videre hans kirkebygging og dedikasjon til helgener.

Erkebiskopen av Hamburg hadde sendt sine sendebud for å snakke med Harald. Adam legger det fram at det var alle de gudause handlingene hans, som jeg har nevnt over, som førte til erkebiskopens behov for å vise Harald den riktige vei, og tilby ekte vigsel av hans biskoper.³²⁴ Harald skal ha mislikt denne beskjeden og kastet sendebudene på dør. Meldingen han gav sendebudene var også klar og tydelig, han kjente nemlig ikke til noen annen erkebiskop eller konge over den norske kirken utenom han selv.³²⁵ Dette skal ha fått Pave Alexander til å sende brev til Harald og forklare at hans kirke og biskoper var underlagt Adalbert, den hamburgske erkebiskopen, og at det var han de skulle underkaste seg i kristne saker. Som Koht skriver var Harald i utgangspunktet imot erkebispedømmet i Hamburg-Bremen, noe som førte til at Harald automatisk ble Adams fiende, og dermed skildrer også Adam Harald så negativt som mulig.³²⁶

Dette kan vise hvilken sterk kobling det var mellom Harald som person og kirken. Han var delaktig og veldig opptatt av sitt arbeid med kirker, prester og biskoper i riket. Olavskirken og Mariakirken i Nidaros var de eneste kirkene Harald Hardråde bygde i Trøndelag. Men selv om sagaen ikke legger for mye vekt på Haralds tilknytning til bygging av kirker, så ser vi at på samme måte som med Olav Tryggvason, så var kirkebygg langt viktigere enn sagaen gir umiddelbart uttrykk for. Dette presenterer oss også for tre religiøs strømminger fra Europa tilknyttet vikingkonger som bygde kirker. Fra før har vi sett at spesielt den angelsaksiske kirken påvirket de norske kongene sterkt, men med Harald Hardråde kom også den bysantinske kirken inn i bildet. Videre ser vi også hvordan den tysk-romerske kirken med Hamburg-Bremen også var med i kulissene her og hadde et ønske om å påvirke den kirkeutviklingen vi ser i Norge på denne tiden. La oss nå gå videre til Haralds sønn, Olav Kyrre og se om også han fikk bygd kirker i Trøndelag.

³²³ Blom 1997: 59

³²⁴ Løyte 2010: 102-103 viser paverbrevet med henvisning til Adam av Bremen 1993: 134

³²⁵ Adam av Bremen 1950: 70; Blom 1973: 59

³²⁶ Adam av Bremen 1950: 68

3.6 Olav Kyrre i Trøndelag

Kong Olav skal ha opprettet Miklagildet i Nidaros og mange andre gilder i kjøpestadene.³²⁷ Det har blitt satt spørsmåltegn ved om dette kan ha vært en ny strategi fra Olavs Kyrre i forhold til tidligere konger når det kom til Trøndelag, ved at gildene skulle hjelpe med å fjerne den eventuelle gamle trønderske motviljen som fantes mot kongehuset.³²⁸ Det spesielle med slike gilder var at gildebrødrene hadde fokus på kirker, og Snorre skriver videre at: «Gildebrødrene lot bygge Margretakirken der, en steinkirke»³²⁹. Der - er i denne siteringen Nidaros. Gildene inkluderte folk fra ulike sosiale grupper. Gildene hadde sosialt og religiøst engasjement og de var knyttet til en spesiell helgen. Miklagildet ble spesielt kjent for sin kostelige klokke, Bøjarbot.³³⁰ Klokken ble velsignet av Olav Kyrres utvalgte biskop. Selv gildene som skulle hjelpe i kampen mot kongehusets motvilje hadde en direkte kobling til bygging av kirker. Dette er et eksempel på en kirke som kun kan ses å ha indirekte kobling til Olav Kyrre. Allikevel peker det på betydningen kongene hadde for kirkebyggingen i Norge. Olav Kyrre visste veldig godt at slike gilder bygde kirker. Han opprettet gildet og gav trolig kirken sin veldig kostelige klokke, slik hans far sendte en slik klokke til en viktig kirke på Island (henvis). Det må ha vært en biskop utvalgt av Kyrre som velsignet klokken, og Kyrre skal selv ha vært på festene til Miklagildet. Olav Kyrre skal derimot også selv ha bygd en kirke i Trøndelag, nemlig Kristkirken i Nidaors.

3.6.1 Kristkirken i Nidaros

Heimskringla trekker også fram en kirke Olav Kyrre selv fikk bygd i Trøndelag. Dette er nok den mest kjente kirken han reiste, både i hans tid og for all fremtid. I Nidaros, det andre viktige kjøpestedet i hans rike sammen med Bergen, ble det reist en steinkirke. Denne kirken skal ha blitt reist der Olav Haraldsson lik først skal ha vært jordet, og alteret til kirken ble rett over der grava til kongen hadde vært.³³¹ Kirken ble også her viet til kristkirken, slik som i Bergen. Denne historien går også igjen i andre skriftlige kilder.³³² Det er enighet om at disse beretningene er til å stole på om at Olav Kyrre reiste denne kirken. En kirke som etter flere

³²⁷Olav Kyrres saga, kapittel 2 (Snorre 2000: 529-530)

³²⁸Blom 1997: 60

³²⁹ Olav Kyrres saga, kapittel 2 (Snorre 2000: 530)

³³⁰ Bandlien 2011: 105

³³¹ Olav Kyrres saga, kapittel 6 (Snorre 2000: 531)

³³² Monachus 1969: 82, kapitel XXIX; Ågrip 1973: 64, kapittel 44

utbygninger skulle bli kjent under navnet Nidarosdomen.³³³

Kong Olavs Haraldssons skrin ble da også flyttet fra Mariakirken og plassert på alteret til Kristkirken. Det skal også ha kommet en rekke andre relikvier til denne kirken.³³⁴ Som en følge av at skrinet kom til denne kirken så hendte det en rekke jærtegn. Snorre nevner 3 hendelser på rad³³⁵ om ulike folk som kommer til kirken og skrinet, og opplever mirakler. Historiene var typiske religiøse mytefortellinger med klare likhetstrekk med fortellinger fra bibelen. Kirken ble det viktigste pilgrimstedet i Norden.³³⁶ Slik sies det at Olav Kyrre styrket sin onkels helgenkult. Landets framgang i denne perioden i motsetning til sin nabo Danmark styrket også virkelig troen på at Kongen styrte med godkjenning fra Gud takket være mellommannen St Olav. Kirken hadde opp igjennom årene opplevd renovering og ombygging, og endte opp som Norges mest kjente kirke i vår tid, Nidarosdomen. Endelig kan det virke som om kongens arbeid i Trøndelag løsnet uten motvilje, og Olav satt med makt og støtte i denne regionen. Følgene rundt Kristkirken viser også hvordan den religiøse dimensjonen i en kirke var viktig sammen med den politiske. Nidaros vokste, landet hadde framgang, og folket koblet Olav Kyrres suksess med hans kirke og Gud, og dermed ble Kristkirken i Nidaros med Olavskrinet et av kongens virkelige maktsymboler.

3.6.2 Fokus på bispedømme i Trøndelag

Olav Kyrre ble også koblet med erkebispedømmet i Hamburg-Bremen. Olav Kyrre skal ha prøvd å forsonet seg med erkebiskopen av Hamburg-Bremen og paven i Roma, de samme som hans far Harald Hardråde hadde sin kjente strid imot. Biskopen Bjarnhard som Harald hadde kastet ut av landet, skal ha blitt tatt godt imot av Olav Kyrre.³³⁷ Bjarnhard skal så ha blitt innsatt som biskop, i Selja først, så i Bergen da Kyrre fikk bygd opp byen og kristkirken. Dette er noe usikkert, og i hvilken grad Olav ønsket å forsone seg kan diskuteres da det ikke ser ut til at erkebispedømmet fikk noen innvirkning på han som kirkebygger.

I år 1073 ble det gode forholdet mellom Paven i Roma og erkebispesetet Hamburg – Bremen brutt. Den nye erkebiskopen valgte å stå ved keiserens side i «Tyskland» og ikke ved pavens. Dette fikk konsekvenser for Olav Kyrre i den forstand at Hamburg – Bremen mistet sin makt

³³³ Lidén 1981: 11-13; Ekroll 2000: 210-225;

³³⁴ Bandlien 2011: 149

³³⁵ Olav Kyrres saga, kapittel 6 (Snorre 2000: 531)

³³⁶ Blom 1997: 71

³³⁷ Bandlien 2011: 120

over Norden. Det betydde at Kyrre plutselig stod mer fritt i å velge sin kirkekontakt med Europa, og han vendte seg dermed mer til den engelske kirken. I England var det spesielt vanlig at Kristkirkene fungerte som bispekirker. Kyrre viser en klar bevissthet rundt bispeseter, og ønsket om å få etablert dette i hans rike. Hans to største kirkeprosjekter var jo nettopp to store steinkirker dedikert som Kristkirker. De var plassert i hans to mest sentrale områder, kjøpstaden Nidaros i trønderlag og hans egen kjøpstad Bergen på Vestlandet. Disse kirkene ble også biskopens kirker i hvert sitt område.

I det hele hadde kongens arbeid med kirkene ført til at det hele var i ferd med å bli etter kontinentets mønster der kirkeprovinser inndelt i bispedømmer, ledet av romerkirkens biskoper, eventuelt etter direktiver fra paven.³³⁸ Så langt hadde riktignok ikke kirken kommet under Olav Kyrre. Biskopene stod fortsatt mer eller mindre under kongen, og de var mer angelsaksisk-kirkens biskoper enn romerkirkens, men spor av denne trenden kom tydelig med Olav Kyrre. Det var forøvrig først nærmere år 1120 at man stod med tre registrerte bispedømmer (Oslo, Bergen og Nidaros), men disse tre var også de tre områdene Olav Kyrre hadde valgt seg ut som seter for biskopen. Blom viser også til Morkinskinns betegnelsen av Kristkirkene som kirker reist ved biskopstolen, altså som en indikasjon på at nå var hirdbiskopenes tid forbi.³³⁹

3.7 Oppsummering

Det aller første man legger merke til når det kommer til Trøndelag er kongenes ekstreme fokuset på Nidaros, og svært lite på Trøndelag som en hel region. Faktisk var det ingen tilfeller jeg har vist til på Vestlandet, der en av kongene bygde en kirke der det allerede stod en fra før. I tilfellet Trøndelag så fikk vi fire kirker av fem konger på et lite geografisk område, fem tilfeller om man trekker med Magnus Olavssons kirke. Håkon Adalsteinsfostre som bygde flere kirker på Vestlandet kom til kort her og endte opp uten noen nye kirker i Trøndelag. I motsetning til fraværet av Harald Hardråde på Vestlandet, så var det ikke fraværet av Håkon Adalsteinsfostre som var grunnen i Trøndelag, motstanden ble bare for stor. Håkon fokuserte på relasjonene istedenfor kirken og kristendommen i denne regionen, og

³³⁸ Blom 1997: 58

³³⁹ Blom 1997: 58

han fikk heller ingen reell makt her. Motstanden virker å ha vært en realitet for Olav Tryggvason også. Han svarte på Lade og Ladejarlenes opposisjon mot kongen ved å ødelegge hovet på Lade og opprette Nidaros like ved som et maktsenter. Her ble kongsgård og kirke bygd først som det viktigste å få på plass når man etablerte seg. Det virker som om det også stoppet med den ene kirken.

Olav Haraldsson møter nok en gang motstand, men han gjenoppbygger Nidaros og bygger sin egen Klemenskirke på gården. Han sørger videre trolig for Mære fylkeskirke, og jeg har lagt fram en hypotese på at han kan ha stått bak flere av fylkeskirkene. Dette vil i så fall nyansere bilde noe i forhold til den klare trenden at kongene hadde et veldig fokus på Nidaros og ikke Trøndelag som helhet. Gjennomgangen viser kun til fire klare eksempler, men det er like mye grunnet mangelfull arkeologiske undersøkelser under kirkegulvet. Dette sammen med Brendalsmo sin konklusjon om at fylkeskirkene i Trøndelag var tilknyttet kongen, åpner for muligheten om at denne tilknytning gikk helt tilbake til den første kristne tiden. Det vil i så fall videre bekrefte hvorfor Snorre mener at Olav Haraldsson skal ha klart å bygge flere kirker rundt i Trøndelag. Det kan også være med på å forklare alle de kristne gravene man har funnet rundt i Trøndelag som stammet fra 1000-tallet og vise noen av kirkene som Brendalsmo hevder at må ha stått i Trøndelag i dette tidsrommet.³⁴⁰

Harald Hardråde var fast bestemt på å ha sin egen kongsgård og kirke i Nidaros, og Nidaros står fram som et sentralt holdepunkt for han der han kan skaffe menn og ressurser i kampen mot Svein Ulvsson og Danmark. Haralds forhold til Mariakirken og at han ønsket å være egen hersker over kirken har ført til både en mulighet for en bysantinsk påvirkning og en strid med erkebiskopen av Hamburg-Bremen. Til slutt ser vi at Olav Kyrre reiste sin Kristkirke i Nidaros, ment som biskopkirke og starten på å gjøre Nidaros til bispedømme. Samme handling som vi så han gjøre med kristkirken i Bjørgvin.

³⁴⁰ Brendalsmo 2006: 285

4. Vikingkongene bygger kirker på Østlandet

Makten på Østlandet var fordelt på høvdinger, stormenn og småkonger. På Vestlandet så vi et utgangspunkt der området hadde sterk tilknytning til Harald Hårfagre og dermed Hårfagreætten. I Trøndelag var det spesielt ladejarlene som stod fram som makthaverne, og dermed motstanden til kongene. Østlandet kan på sin side på mange måter inndeles i to hovedområder. Det ene området var Viken som det sørlige kystområdet, og Opplandene som det nordlige innlandet var det andre området. I Viken hadde området opplevd påvirkning fra kristendommen før de norske kristenkongene kom på banen, slik som vi så på Vestlandet. Men påvirkningen kom spesielt fra Danmark hvor den danske kongemakten hadde hatt og fortsatt hadde sterk innflytelse og kontroll. Dette området skulle rikssamlingskongene få større kontroll over etterhvert som tiden gikk. Min hypotese vil være at kongene ønsket å bygge kirker på de mest sentrale maktsentrene på Østlandet for å overta kontroll og makt i denne regionen. Det vil samtidig være viktig å ikke bare overta eksisterende maktsentre, men også danne sine egne i et forsøk på å få bedre fotfeste. Spesielt i Viken ville dette bli viktig, for kongene møtte ikke bare motstand fra eksisterende høvdinger, men de måtte også passe seg i maktkampen mot både den svenske og den danske kongen.

4.1 Håkon Adalsteinsfostre på Østlandet

Bønder fra opplandene kom også strømmende for å bli hans menn. Sagaen sier også at da Håkon Adalsteinsfostre senere dro til Opplanda for å bli tatt til konge der også, så skal han ha møtt brorsønnene hans, Tryggve og Gudrød. De kom til han med klager om hvordan den tidligere kongen, Håkons bror Eirik Blodøks, hadde styrt. Han gav dem kongsnavn og hvert deres rike som gjorde at Håkon sikret seg et bedre grep om Østlandet.³⁴¹ Det var ikke unaturlig å oppsøke slekt når man skulle bygge nettverk, da de oftere var villig til å støtte en sterk aktør. Det spesielle med disse to var at de var henholdsvis far til Olav Tryggvason og farfar til Olav Haraldsson. Det er slike historier Snorre blant annet brukte for å vise sammenhengen mellom Hårfagre og Norges senere konger. Det er derimot også derfor disse historiene ofte blir sett på som mindre sannsynlig enn de andre. Vi kan ikke være sikre om

³⁴¹ Håkon den godes saga kapittel 2 (Snorre 2000: 77)

hendelsen er sann eller ikke. Fremgangsmåten Håkon brukte derimot var typisk for tidens politiske spill.

Kirke og kristendom kommer derimot ikke fram i Heimskringla i forbindelse med Østlandet. Faktisk er det ikke noen av de andre kildene heller som nevner at Håkon utførte noe form for misjonsarbeid, eller kirkebygging på Østlandet.³⁴² Det har heller ikke vært noen annen form for forskning som hevder at Håkon skal ha bygd kirker på Østlandet. Forskjellen fra Harald Hardrådes fravær på Vestlandet og Håkons fravær på Østlandet, er at Heimskringla bruker tid på å forklare at Håkon bygde nettverk også på Østlandet, han kom bare aldri lenger. Et spørsmål er om Håkon kan ha bygd kirker i forbindelse med nettverksbyggingen med Tryggve og Gudrød. Basert på hvordan Håkon inngikk vennskap og bygde kirker på Vestlandet, og prøvde seg i Trøndelag, så ville det ikke vært usannsynlig om Håkon også prøvde seg på Østlandet med kirkebygging.

Allikevel skal vi ikke glemme at Håkon Adalsteinsfostre var vestlandskonge mer enn noe annet, og hans forsøk på å bygge kirker og konsolidere makten i Trøndelag ble stoppet. Motstanden fra Trøndelag satte Håkon tilbake. Han kan ha prøvd på Østlandet for det om ved hjelp av nettverket fra Vestlandet. Kanskje i et håp om at Østlandet og Vestlandet sammen kunne overvinne Trøndelag. Historien viser derimot at Håkon aldri fikk noe tak i Trøndelag. Kilder viser også et mønster om at Håkon aldri kom noe lenger enn Vestlandet med sine kirker.

En mulig forklaring kan vi finne i det at Heimskringla virker veldig nøye med å forklare Håkons nettverksbygging på Østlandet. For det første er det ikke hvem som helst, det er selveste Tryggve og Gudrød. For det andre så blir konsekvensene av dette at disse to blir småkonger over hvert sitt rike. For det tredje ender han ene opp som far til Snorres neste store «kongefortelling», nemlig sagaen om helten Olav Tryggvason. Snorre var opptatt av å konstruere slektstreet mellom de ulike norske kongene, og hvordan alle de viktige kongene kunne føres tilbake til Harald Hårfagre. Hvis vi ser situasjonen fra dette perspektivet, så sitter Snorre på kilder over to sentrale, kristne rikskonger som begge var viktige for historien til Norge.

³⁴² Hverken i Historie Norvegiæ, Ågrip, Theodricus Munk eller Fagerskinna av våre sagaer som skriver om Håkon Adalsteinsfostre,

Problemet var at den ene var vestlandskongen Håkon Adalsteinsfostre, mens den andre, Olav Tryggvason, var mer østlandskonge siden han var sønn av Tryggve, som skal ha vært en høvding/småkonge på Østlandet. Spørsmålet ble hvordan man kunne forene disse to kongene. Ved dermed å skrive inn Tryggve i Sagaen om Håkon, siden Tryggve må ha levd i dette tidsrommet, sette han i direkte slektskap med Håkon, og samtidig gi han herredømme i Viken, så har Snorre i så fall konstruert den perfekte overgangen fra Håkon Adalsteinsfostre til Olav Tryggvason. Samtidig får Snorre forklart hvordan Håkon skal ha vært konge over Østlandet selv om han selv holdt seg til Vestlandet som sin far. Snorre får samtidig vist hvordan Olav Tryggvason hadde krav på kongsnavnet selv om han stammet fra en slekt på Østlandet. I en tid der dansk dominans i Viken var stor, så virker denne teorien som mer sannsynlig enn at Håkon skal ha hatt makten og drevet kirkevirkosomhet her. Tryggve kan rett og slett bare ha vært en viktig storbonde i Viken, som også var høvding for sitt området, Vingulmork, og samtidig være under den danske kongen.

Fraværet av Håkon Adalsteinsfostre på Østlandet kan altså settes sammen med fraværet av et sterkt nettverk, og mangel på gode muligheter for å kunne konsolidere makten i området. Manglende støtte andre steder enn på Vestlandet, samt kamp om Vikenområdet med dansk og svensk konge, og konfliktene i Trøndelag, virker alle som aspekter for hvorfor Håkon aldri fikk bygd kirker i dette området. Min hypotese blir at kirken må ha vært sterkt knyttet til kongen som person i den første kristne tiden, og at mangel på kirkebygging følger kongens mangler i hvor han hadde sterkt fotfeste. Kirken var viktig for å konsolidere makten og for å skape kontrollpunkter i riket. Derfor ble kirker bygget på sentrale steder der kongen ønsket makt og kontroll. Men uten nettverk og støtte i et område, ville ikke kirkebygget i seg selv være nok til å skape dette fotfeste.

I tilfellet Olav Tryggvason og Nidaros, har en/man et tilfelle av en konge uten sterkt nettverk i den aktuelle regionen som fikk etablert seg med kongsgård og kirke. I dette tilfellet derimot skal Olav ha bygd opp sin hær og makt fra Viken og hele sjøveien opp mot Nidaros, og fått etablert en rekke støttepunkter langs hele veien. Det var også på bakgrunn av det arbeidet at Olav Tryggvason etablerte Nidaros som en opposisjon til ladejarlene, og hans kirke ble satt i fokus. For Håkon Adalsteinsfostres del virker det som om motstanden i Trøndelag blant annet hindret hans momentum. Hans styrke og makt var heller ikke av samme kaliber som i tilfellet Olav Tryggvason. Dermed var det ikke mulig å få etablert seg på Østlandet for hans del uten et nettverk i området. Kirkebygg var et sentralt maktmiddel, både for sine praktiske

bruksområder og sin symbolske betydning, men kirkebygget alene virker ikke å ha hatt tyngden som eneste løsning.

4.2 Olav Tryggvason på Østlandet

Håkon Adalsteinsfostre fikk aldri opprettet kirker eller konsolidert noen reell makt på Østlandet kan det virke som, og dermed forble han en Vestlandskonge gjennom sin regjeringstid. Det samme kan nok ikke sies om Olav Tryggvason. Hans regjeringstid var kort, men på denne korte tiden virker det som hans ambisjoner var større enn bare å være konge over en region som sine forgjengere. Han ønsket å konsolidere makt over større områder. Vi har sett at han gikk inn i Vestlandet, deretter i Trøndelag med et hovedfokus på de sentrale maktområdene, samt å få etablert seg selv med sine kirker på disse områdene. Min hypotese vil dermed være at det ikke er noen unntak for Olav Tryggvason på Østlandet, spesielt siden Østlandet trolig var startstedet til Olav Tryggvason. Slik som vi har sett han bygde kirker langs de sentrale knutepunktene på vestkysten og hele veien opp til Trøndelag, slik vil han også ha fokusert på å bygge kirker inn mot Viken. Det er videre sannsynlig at Olav valgte de mest strategiske punktene å bygge kirker på i forhold til ønske om makt og kontroll.

4.2.1 Olav Tryggvason i Viken – starten som kirkebygger

I følge Snorre så startet Olav Tryggvason sitt misjonsprosjekt for alvor i Viken, området rundt Oslofjorden. Vi kan ikke være sikre på at Olav begynte først i Viken. Det at han skal ha bygd sin første kirke på Moster på Vestlandet, eller at han ble tatt til konge i Trøndelag, kan så tvil i Snorres beretning. Det er allikevel gode grunner til å tro på Snorre når han velger å starte med Viken. Hvis vi følger strategien med nettverksbygging og kirker til Olav så gir det god mening at han begynte i denne delen av landet.

Hans far, Tryggve Olavsson, var i sin tid høvding/småkonge over østre del av Viken, som hadde navnet Vingulmorkriket. Når Olav Tryggvason kom til Viken så dro han først til slektningene han hadde i området. Her bodde hans mor som hadde giftet seg med en rik bonde av god ætt, etter at bonden hadde reddet livet hennes. De hadde sammen fått 2 døtre som var

giftet bort til brødrene Torgeir og Hyrning, som også hadde gård øst i Viken.³⁴³ Olav skal ha samlet sammen brødrene sine som bodde der, svogerne Torgeir og Hyrning, samt alle som hadde regnet seg som frender av hans far. Olav ville sikre vennskap og skape relasjoner med sin familie og familiens nettverk. Han krevde også at de skulle døpe seg, men lovet til gjengjeld å gjøre de til mektige menn. De godtok vennskapet, et viktig bånd i vikingtiden som Snorre beskriver med at de ville: ”følge ham i alt han ville, og det skulle også alle gjøre som ville følge deres råd”.³⁴⁴

Nettverket var bygd, og dermed kunne Olav lyse for allmuen at han ville kristne Østlandet. Hans venner støttet han offentlig, de var mektige menn, og dermed gjorde alle andre som dem. Nettverk var viktige og ble bygd av vennsksapsrelasjoner. Når høvdingen over nettverket handlet, så fulgte bøndene etter. Vennsksapsinngåelse var dermed den mest ønskelige veien å gå for Olav og burde ses på som hans hovedstrategi.

4.2.2 Vingulmork og Alvheim

Hovedområdet til Olav Tryggvason var altså ifølge Snorre: Vingulmork som hans far skal ha vært småkonge over under Håkon Adalsteinsfostres regjeringstid. Vi får høre om Vingulmork i Ynglingesaga. Her står det om Gudrød Veiderkonge som fikk halve Vingulmork fordi han giftet seg med Alvhild, datter av kong Alvarin av Alvheim.³⁴⁵ Ynglingesagas beretning viser tanken om to riker inntil hverandre i henholdsvis Alvheim og Vingulmork. Navnene Alvhild og Alvarin av Alvheim virker påfallende, og generelt navnene gitt til medlemmene av alvheimætten, som også inkluderer bl.a. Alvgeir og Gandalv, blir også sett på som en konstruksjon av Snorre.³⁴⁶ Vingulmork derimot var ingen konstruksjon. Tidligere håndskrift fra 1300-tallet, som Hauksbok av Hauk Erlendsson, skal ha inneholdt opprinnelig en fylkesliste der Vingulmork var et av fylkene i Øst-Norge.³⁴⁷ Det skal også ha sett enda eldre fylkesliste som omtaler Vingulmork kanskje så tidlig som på siste halvdel av 1100-tallet.³⁴⁸ Vingulmork har blitt regnet som et småkongeriket fram mot rikssamlingen, spørsmålet har heller vært utstrekningen riket har hatt enn om det var et rike.³⁴⁹ Alvheim og Alvheimriket

³⁴³ Olav Tryggvasons saga, kapittel 51-52 (Snorre 2000: 150-152)

³⁴⁴ Olav Tryggvasons saga, kapittel 53 (Snorre 2000: 152)

³⁴⁵ Ynglingesaga, kapittel 48 (Snorre 2000: 38-39)

³⁴⁶ Norseng et al 2003: 402

³⁴⁷ Norseng et al 2003: 403

³⁴⁸ Norseng et al 2003: 403

³⁴⁹ Norseng et al 2003: 405-410

derimot har blitt sett på som uhistorisk.³⁵⁰ Asgaut Steinnes derimot mente at Alvheim mest sannsynlig var den gården kongen i Vingulmork hadde som hovedsete, og at der dermed dreide seg om gården Alvum i Tune.³⁵¹ Gården Alvum har blitt dokumentert som en svært stor og viktig gård i Tune, og i Østfolds historie bind 1 konkluderer Norseng og Stylegar med at det er «mye som taler for at Steinnes hadde rett i at sagatradisjonen om kongene i Alvheim er et minne om et «kongesete» på Alvum i Tune».³⁵²

4.2.3 Tune- og Eidsberg-komplekset

At Tune på sin side var et maktsenter i Vingulmork virker det å være liten tvil om. Tune-komplekset oppfyller de ulike kriteriene og kjennetegnene for sentralplasser i vikingtiden.³⁵³ Mye skal være uklart om den politiske situasjonen generelt på Østlandet i vikingtiden, «men maktsenteret rundt Tune er ikke til å komme utenom»³⁵⁴. I det hele snakker man om at Østfold bestod av to regioner som utgjorde hvert sitt maktsenter. Det er nevnte Tune-komplekset i ytre del av Østfold og Eidsberg-komplekset i indre del av Østfold.³⁵⁵

Tune-komplekset var altså maktsenteret i Vingulmork når Olav Tryggvason gikk inn i dette riket. Tune-komplekset hadde en sentral kirke, Tune kirke. Denne kirken var en av fylkeskirkene i Viken. Som vi har sett gjennom denne oppgaven kunne fylkeskirkene ofte ha en forgjenger i tre som var bygd av de første kristne kongene. Kirkebyggingen skal allerede ha vært utbredt rundt starten av 1000-tallet i Viken-området.³⁵⁶ Historien til Tune kirke viser en kirke som ble spesielt betydningsfull og verdifull utover middelalderen.³⁵⁷ Kirkestedet Tune blir videre sammenlignet med et annet kirkested som også virker gammelt og sentralt, nemlig Eidsberg.³⁵⁸ Norseng og Stylegar skriver at disse første kirkene kan ha blitt bygd etter engelsk mønster, og at de ble strategisk plassert av kongen for å betjene store områder.³⁵⁹ De konkluderer endelig med at «det virker rimelig å anta at disse svært sentrale kirkestedene ble etablert av kongemakten allerede i den første kristne tiden, som brohoder for den nye

³⁵⁰ Norseng et al 2003: 411

³⁵¹ Norseng et al 2003: 411; Steinnes 1949-51: 369-78

³⁵² Norseng et al 2003: 420

³⁵³ Norseng et al 2003: 322-323 setter opp forutsetningene for sentralplasser som er: arkeologiske funn, arkeologiske anlegg, sakrale og organisatoriske stedsnavn, plassering i landskapet og strukturell kontinuitet, og konkluderer på s 323 at Tune-komplekset oppfyller disse, samt Stylegar 1998: 200.

³⁵⁴ Norseng et al 2003: 420

³⁵⁵ Norseng et al 2003: 314, 331-333, 340; Andersen, E 2012: 33

³⁵⁶ Norseng et al 2003: 489-90

³⁵⁷ Norseng et al 2003: 490-492

³⁵⁸ Norseng et al 2003: 491-92

³⁵⁹ Norseng et al 2003: 490

troen»³⁶⁰. De skriver riktignok også at dette er en teori, men at om man utfører arkeologiske utgravninger i Østfold vil det trolig komme fram kristne trekirker fra slutten av 900-tallet eller fra 1000-tallet.³⁶¹

Poenget her blir at dette passer godt inn med mine hypoteser i denne oppgaven. For at kongene skulle konsolidere makten i de forskjellige regionene måtte de få etablert seg og sine kirker i området. Som vi har sett både på Vestlandet og i Trøndelag, så var det vanlig at man fokuserte på maktsentrene og fikk kontroll på disse. Olav Tryggvason skal ha hatt fokus på Moster, Avaldsnes, Selja, og opprettet Nidaros som maktsenter mot Lade og ladejarlene. På Østlandet i Viken-området var de sentrale maktsentrene Tune og Eidsberg i Vingulmorkriket, og det var her Olav Tryggvason skal ha hatt den sterkeste maktbasen og startet sin kristne aktivitet. Det virker derfor sannsynlig at det var kongen som stod for kirkestedet Tune som skulle vokse seg som et sentralt området i middelalderen. I min sammenheng virker det sannsynlig at kirkestedet Tune mest sannsynlig ble opprettet som kirkested av nettopp Olav Tryggvason. Olav Tryggvason skal også ha hatt flere hovedgarder i Viken.³⁶² Det vil dermed være naturlig at han valgte å grunnlegge den første kirken på Tune.

Det er også verdt å merke seg at det andre maktsenteret i Østfold foruten om Tune-komplekset var Eidsberg-komplekset. Som vi så ble det også poengtert at kirkestedet i Eidsberg minner veldig om kirkestedet Tune, og at begge stedene ble etablert av kongemakten i den første kristne tiden. Dette passer videre inn i mønsteret om konger som bygger kirker på maktsentre for å konsolidere makten i området. Om det var Olav Tryggvason eller Olav Haraldsson som etablerte kirkestedet Eidsberg blir bare en videre gjetning. Det virker trolig at Olav Tryggvason fortsatte sitt arbeid i Vingulmork ved at både Tune og Eidsberg ble etablerte kirkesteder under han. Som vi skal se under Olav Haraldsson derimot, så kan også han ha opprettet Eidsberg kirkested i sammenheng med hans arbeid i Sarpsborg og kirkebygging der. Hovedpoenget derimot står: at kongemakten etablerte kirkesteder på datidens maktsentre som et viktig ledd i å få makten og kontrollen i området. Tunes området er også det området som lå lengst øst i Olav Tryggvasons rike og som grenser mot Sverige. Det var ikke utenkelig at kirkene også opererte som revirmarkeringer ovenfor andre høvdinger og konger.

³⁶⁰ Norseng et al 2003: 492, her er kirkestedene altså Tune og Eidsberg.

³⁶¹ Norseng et al 2003: 489

³⁶² Olav Tryggvasons saga, kapittel 63 (Snorre 2000: 157)

4.2.4 Nord i Viken

Olav Tryggvason dro nordover i Viken etter å ha dannet nettverk og sannsynligvis bygd opp Tune som maktsenter og kirkested. Her ble motstanden sterkere fordi nettverket hans var svakere der. Det nye nettverket fra Tune derimot hadde ført til at mange nye menn hadde blitt med han i hæren han hadde. Slik kunne Olav teoretisk true, og dermed tvangskristne de som gikk imot han om han måtte det. Det virker allikevel ikke som om dette var veldig nødvendig i Viken. Snorre skriver at høvdingene på Østlandet som hadde hatt et forhold til danskekongen gikk med en gang over til å bli Kong Olavs menn istedenfor, for han kunne gjøre de mektige og han gav de land i Øst.³⁶³

Viken var et sentralt knutepunkt for handel med Sverige og Danmark. Dette var et område spesielt Danmark var interessert i, og som de hadde kontroll over i perioder. For norske konger og høvdinge ville Viken med Tune ikke bare være et viktig handelsted men også et strategisk punkt i krigen mot danskene. Det lå langs kysten, som alle sentrale knutepunkt, og handelssteder lå, siden båt var det mest brukte og sentrale framkomstmiddelet. Å grunnlegge kirker der, som hovedkirken i Tune, ville altså fungere som et religiøst og dermed også et politisk maktsenter på et sentralt knutepunkt i Olav Tryggvasons rike. Det er også interessant å notere seg at han aldri dro lenger nord på Østlandet enn til Viken.

4.3 Olav Haraldsson i Viken

Olav Tryggvason startet kirkebyggingen på Østlandet, og slik som Olav Haraldsson utvidet hans arbeid på Vestlandet, slik skal vi også se at Olav Haraldsson utvidet Olav Tryggvasons arbeid på Østlandet. Grunnet konkurransen med danskekongen og svenskekongen over dette området var det viktig at Olav Haraldsson ønsket å konsolidere makten best mulig på Østlandet. Min hypotese vil dermed være at Olav Haraldsson både bygde kirker for å konsolidere makten i forhold til danskekongen og svenskekongen, og for å sikre seg kontroll og makt i forhold til stormennene innover i landet. Skulle han være konge trengte han kontroll også på Østlandet, og skulle han forberede seg på krig mot andre konger som danskekongen eller svenskekongen, så trengte han lokal støtte i/fra Viken og fra området rundt.

³⁶³ Olav Tryggvasons saga, kapittel 51 (Snorre 2000: 150)

Snorre skriver at etter første misjonsreise på Vestlandet så skal Olav Haraldsson ha tatt turen østover langs landet, til Viken.³⁶⁴ Det betyr at Olav mest sannsynlig tok sjøveien fra Vestlandet til Viken. Her skal han ha holdt ting med bøndene, trolig angående de nye lovene, og folket sluttet seg til han. Det er trolig at han drev med kirkevirkksomhet der i sammenheng med innføringen av kristenretten og kristendommen. Blant annet vil kristenrettens bestemmelser om tridjungordningen og hovedkirker bli dratt fram som vesentlige.

4.3.1 Sarpsborg som maktsenter

En av de mest sentrale kirkene som sagaen poengterer at Olav Haraldsson stod bak på Østlandet, kom under lignende omstendigheter som Klemenskirken i Nidaros. Det var uenigheter om hvor grensa gikk mellom Norge og Sverige på østdelen av Viken, spesielt rundt hvem som styrte Svinesund. Olav inngikk vennskap med bønder mot grensa til Sveaveldet, og de prøvde å forlike han med Eiliv som var Sveakongens sysselsmann.³⁶⁵ Dette skjedde ikke, og Eiliv døde. Kongen fikk uansett inngått vennskap med mennene i området øst i Viken. Der skal også Olav ha grunnlagt Sarpsborg. Han skal ha bygd en kongsgård der, og reist en kirke som hørte til, slik han også gjorde i Nidaros. «Mot slutten av vikingtid virker det ganske tydelig at Borg, eller Sarpsborg, tok over som det viktigste maktsenteret i Østfold».³⁶⁶

Sarpsborg er en av Norges eldste byer, som ifølge Snorre skal ha vært grunnlagt rundt år 1016-1017.³⁶⁷ Det er sannsynlig at Snorre har rett i at Olav måtte kjempe mot svenskekongen om herredømme i østre del av Viken.³⁶⁸ Sarpsborg ble et strategisk støttepunkt i kampen mot den svenske kongen, men maktsentre kunne også fungere som et forsøk på å svekke den danske kongens innflytelse over Østlandet.³⁶⁹ Snorre gir et ganske detaljert bilde rundt Olav Haraldssons forhold til Sarpsborg og den politiske situasjonen som henger sammen med dette maktsenteret. Det er da det er viktig med sunn skepsis til Snorres detaljer siden han ofte er så mer detaljert enn andre samtidige og eldre sagaer.³⁷⁰ Derfor skal vi se nærmere på Snorres detaljer rundt Sarpsborg for å se hvilken lit vi kan sette til denne hendelsen og denne kirken.

³⁶⁴ Olav den helliges saga, kapittel 61 (Snorre 2000: 226)

³⁶⁵ Olav Haraldsson saga, kapittel 61 (Snorre 2000: 226-228)

³⁶⁶ Andersen, E 2012: 55

³⁶⁷ Andersen 1977: 230; Norseng 2003: 432; Sigurdsson 2008: 218; Roen 1978: 422

³⁶⁸ Norseng et al 2003: 432

³⁶⁹ Hjärdar og Vike 2011: 121

³⁷⁰ Norseng et al 2003: 432

Undersøkelser i Sarpsborg viser at det fantes en voll tvers over neset slik Snorre skriver at Olav skal ha fått bygd.³⁷¹ Vollen har etter nyere undersøkelser blitt sannsynliggjort som menneskelagd. Beskrivelser fra Snorre og beskrivelsene om vollen på 1700 tallet, minner videre om jordborgtypen «motte and bailey» som var vanlig i England og nord i Europa på 900-1000 tallet.³⁷² Anlegget er «motten» som en jordhaug med forsvarstårn, omgitt av vollgraver og palosadeverk, mens «bailey» var det beskyttede området av hus og andre bygninger.³⁷³ Basert på arkeologiske undersøkelser og funn tyder mye på at vollen ble bygd før midten av 1000-tallet, og dermed er det gode muligheter for at Snorre har rett i at Olav Haraldsson var sentral for Sarpsborgs utvikling som maktsenter.³⁷⁴ Det at det måtte bli anlagt en kirke utenfor vollen på starten av 1100 tallet, viser tettbebyggelsen innenfor vollen, som trolig også bør dateres til første halvdel av 1000-tallet.³⁷⁵ Steinnes har trukket det enda lenger med en teori om at jordborgen stammer fra Alvheim-kongene som holdt til like ved Sarpsborg.³⁷⁶ Det virker som om Olav Haraldsson ikke begynte helt på bar bakke. Det kan ha vært en handelsplass der tidligere, slik som det kan ha vært ved Nidaros da Olav Tryggvason startet sitt arbeid.³⁷⁷ Men slik Oslo gikk fra en gammel tettbebyggelse til stort bygg -og terrengarbeid under trolig Harald Hardråde,³⁷⁸ så kan det samme ha skjedd under Olav Haraldsson.³⁷⁹ Det virker trolig at kongene gjorde nettopp dette for å konsolidere makten på Østlandet, slik de gjorde med f.eks. Nidaros i Trøndelag. Norseng og Stylegar virker enige om at Sarpsborg har vært viktige for kongens kamp om kontroll øst for Viken.³⁸⁰ Det er dermed med god grunn at man kunne betegne Sarpsborg som et nytt maktsenter i Viken som var viktig for Olav Haraldsson.

4.3.2 Mariakirken i Sarpsborg

I vår sammenheng er det derimot videre et spørsmål om Mariakirken i Sarpsborg virkelig ble bygd av Olav Haraldsson. Mariakirken får vi først høre om i år 1177 i Sverres saga, og videre i år 1207 ble det holdt Borgarting på Mariakirkens kirkegård. Dette er den eneste kirken vi får

³⁷¹ Norseng et al 2003: 434; Roen 1978: 422-23

³⁷² Norseng et al 2003: 435

³⁷³ Norseng et al 2003: 435

³⁷⁴ Norseng et al 2003: 436-37

³⁷⁵ Norseng et al 2003: 437

³⁷⁶ Steinnes 1949-51: 391-92; Norseng 2003: 437

³⁷⁷ Norseng et al 2003: 437; Koht 1921: 23-24; Steinnes 1949-51: 392; Opstad 1976: 144-46, 149-50; Norseng et al 2005: 161

³⁷⁸ Christie 1966: 89; Eide 1974: 168, 253; Norseng et al 2000: 41-43

³⁷⁹ Norseng et al 2003: 439

³⁸⁰ Norseng et al 2003: 440

høre om i Sarpsborg i sagatiden, og dermed skriver Norseng at det virker sannsynlig at akkurat den kirken ble bygd av Olav Haraldsson.³⁸¹ Hvorfor akkurat en dedikasjon til St. Maria viser Norseng videre til Lauritz Opestad om. Opestad skriver at Maria-kirker ofte indikerer sentrumsfunksjoner knyttet til kongemakten, og sammenligner det med Mariakirken i Oslo, der prostene gjennom flere hundre år fungerte som Norges rikes kansler.³⁸² Mariakirken i Oslo er blitt knyttet til Harald Hardråde, og det har vært antydning at skikken ble ført hjem fra Bysants. Hvorfor da Olav Haraldsson skal ha dedikert kirken til St. Maria i tiden før Harald Hardråde kan dermed være fordi han selv skal ha blitt døpt i en Mariakirke i Rouen i Normandie.³⁸³ Ideen om at Harald Hardråde skal ha hentet Mariakulten til Norge fra Bysants står sentralt i Per Trygve Løyte sin masteravhandling *Harald Hardråde. En bysantinsk despot i Norge?*³⁸⁴ Den mest vanlige oppfatningen er at Olav Haraldsson reiste Mariakirken i Borg³⁸⁵, men som Løyte påpeker så finnes det en alternativ teori som Erik Gunnes står for.³⁸⁶ Gunnes hevder at kirken kan ha vært reist av Harald Hardråde og ikke Olav Haraldsson.³⁸⁷ Den tyske keiseren mente han stod over de kirkelige embetene, og han reiste kongskirker viet til jomfru Maria. Harald Hardråde reiste kongskirkene i Nidaros og Oslo, begge til Maria, og dermed viser trenden at kongskirken i Sarpsborg som ble viet til Mariakirken også kan være fra hans tid.³⁸⁸ Dette passer videre inn i Løytes argumentasjon om forholdet mellom Harald og Jomfru Maria, og at alle andre Mariakirker i vikingtiden ble bygd av Harald Hardråde.³⁸⁹

At Olav Haraldsson ikke bygde en kirke i Sarpsborg i forbindelse med opprettelsen av maktsenteret virker lite sannsynlig. Trenden viser at vikingkongene alltid opprettet sine egne kongskirker på kongsgårdene når de ønsket å bygge opp et maktsenter som skulle konsolidere makten i området. Det var nok ingen unntak for Olav Haraldsson. Hva gjelder dedikasjoner derimot viser samtidig trenden at Olav Haraldsson bygde en Klemenskirke i Nidaros, og kanskje en Klemenskirke i Oslo. Det er dermed fristende å stille spørsmål om Olav Haraldssons første trekirke ved Sarpsborg kan ha vært dedikert til St. Klemens slik som han gjorde i Nidaros. Harald Hardråde kan så ha fått reist en ny kongskirke over den gamle av flere grunner, slik vi så han gjorde i Nidaros, eller kanskje fått den utbygd og dedikert den til

³⁸¹ Norseng et al 2005: 162-63; Opstad 1976: 275; Andersen, E 2012: 59

³⁸² Opestad 1976: 262

³⁸³ Opestad 1976: 262

³⁸⁴ Løyte 2010

³⁸⁵ Norseng 2005: 162-63; Helle et al 2006: 228

³⁸⁶ Løyte 2010: 107, se også hans fotnote 618 på side 107

³⁸⁷ Gunnes 1976: 270-71

³⁸⁸ Gunnes 1976: 270-71

³⁸⁹ Løyte 2010: 107-111

St. Mary. Erttertiden vil huske at Olav Haraldsson bygde kongsgård og kirke, men på Snorres tid var denne kirken en Mariakirke og dermed ble disse to opplysningene kombinert i Snorres beretning. Kan det være noe i en slik teori?

Selv om «om dedikering» av kirker ikke var en vanlig praksis, så er ikke dette første gang lignende spørsmål er stilt rundt en kirke. Nettopp i forbindelse Mariakirken i Sarpsborg så skal det i et stift fra år 1390 av biskop Eystein være omtalt to kirker i Sarpsborg, Olavskirken og Nikolaikirken, men ingen Mariakirke.³⁹⁰ Opstad viser i den sammenhengen at en av teoriene om den forvunnede Mariakirken er at den kan ha blitt «omdøpt» til Olavskirken.³⁹¹ Opstad faller riktignok ned på at teorien til Oscar Albert Johnsen, om at Mariakirken brant ned eller forfalt i tiden før år 1390, er den mest naturlige forklaringen, og ikke omdøpingen.³⁹² Men det tar ikke bort fra at slike teorier om «omdøping» ikke er helt utenkelige, og at tidligere forskere har tenkt lignende om kirker. I min oppgave er det ikke videre veldig viktig om Mariakirken ble dedikert av Olav Haraldsson eller Harald Hardråde. Men diskusjonen får betydning for i hvilken grad man skal kreditere opprettelsen av selve kirken til den ene eller den andre, eller eventuelt begge. Den har også sin verdi i at trenden med at Harald Hardråde viste at han ønsket å sette sitt stempel og konsolidere makten rundt seg ved hjelp av Mariakulten. For mitt vedkommende mener jeg det uansett ikke burde betviles at Olav Haraldsson faktisk bygde en trekirke i Sarpsborg i sammenheng med opprettelsen av dette maktsenteret, og at dette som også Norseng skriver var en viktig handling for å konsolidere makten øst for Viken.³⁹³ Så får heller spørsmålet stå på om detaljen rundt helgen-dedikasjonen er knyttet til riktig konge eller ikke.

Olav skal som nevnt ha innført kristen lov også i Viken som han gjorde på Vestlandet. Her står det at folket i viken skal ha vært åpne for de nye lovene fordi de alt var kjent med kristendommen, i motsetning til bøndene lenger nord på Østlandet.³⁹⁴ Dette ser vi igjen at står i stil med tanken om at Olav Tryggvason skal ha bygd kirker på Viken og spesielt i øst, hvor folket enkelt tok imot den nye kristenretten. Men at lenger nord der Olav Tryggvason ikke dro og bygde kirker, så skal også folket ha vært langt mer uvitende og vanskeligere å få omvendt. Her, som hos Olav Tryggvason, så ville Olav Haraldsson få større motstand siden han ikke

³⁹⁰ Norseng et al 2005: 163; Opstad 1976: 275-76

³⁹¹ Opstad 1976: 276

³⁹² Opstad 1976: 276-77

³⁹³ Norseng et al 2003: 440

³⁹⁴ Olav den helliges saga, kapittel 64 (Snorre 2000: 229)

hadde inngått vennskap med dem, som han hadde gjort i Viken. Det var kanskje derfor Sarpsborg som maktsenter ikke virket å ha vært nok for Olav Haraldsson i Viken.

4.3.3 Tunsberg

Olav Haraldsson dro til Tønsberg for å feire påske der og for å være der utover våren.³⁹⁵ Olav viste ved flere anledninger at de kristne høytidene var en viktig del av det å være en kristen konge. I sammenheng med fortellingen om påsken står det først ikke nevnt om noe bruk av kirke. Det er nok ikke fordi det ikke var en kirke der, det betyr heller ikke at de ikke tok i bruk kirken på Tønsberg, det sier bare at forfatteren mener det sier seg selv. Det som blir nevnt er at området ble et knutepunkt for en mengde kjøpmannsskip, både saksere, daner, folk fra Viken og nordfra.

Senere i kapittelet blir det derimot henvist til klokkeren som sov i kirken, og måtte «ringe for sjelene til kongens hirdmenn»³⁹⁶ fordi det hadde skjedd et mord den natten. Ikke bare bekrefter dette at det var en sentral kirke der de feiret påske, men det sier også noe om betydningen kirken hadde rent praktisk for dem. Dette er med på å danne et bilde over hvorfor vikingkongene ønsket å ha kirker på gårdene. Vi får ikke vite noe om hvem som har stått bak opprettelsen av denne kirken. Tønsberg var derimot et av de områdene Olav Tryggvason investerte ekstra med tid og krefter på da han drev sitt misjonsarbeid i Viken. Sagaen forteller om hvordan Olav Tryggvason skal ha utryddet trolldommen og brent alle trollmenn i området.³⁹⁷ Det er ikke utenkelig at Olav Tryggvason i denne sammenhengen også reiste en kirke der siden dette var et tydelig hedensk kultsted. Det er heller ikke utenkelig at Olav Haraldsson har stått bak kirken, når vi ser hvordan Tønsberg hadde en kongsgård som Olav Haraldsson valgte å legge høytider til og tilbringe lengre tid der.

Byen som Tønsberg utviklet seg til å bli gjennom 1000-, 1100- og 1200-tallet skulle bli et av hovedsentrene i Viken for den norske kongemakten i middelalderen. Knut Helle mener det er få arkeologiske bevis for at Tønsberg var en by, eller handelsplass i vikingtiden.³⁹⁸ Jan Brendalsmo derimot, har utført undersøkelser på området som bekrefter at det derimot trolig

³⁹⁵ Olav den helliges saga, kapittel 83 (Snorre 2000: 253-255)

³⁹⁶ Olav den helliges saga, kapittel 83 (Snorre 2000: 254)

³⁹⁷ Olav Tryggvasons saga, kapittel 62 (Snorre 2000: 156-157)

³⁹⁸ Helle et al 2006: 57; Andersen, E 2012: 85

lå en sentral gård der fra tidlig av, nemlig Tunsberg.³⁹⁹ Han kommer videre fram til at dette trolig er snakk om en gård som rommet religiøse, økonomiske og administrative funksjoner tilbake til vikingtiden.⁴⁰⁰ Den kan tilbake til 900-tallet ha stått fram som en gård med tingsamlingssted, og som et regionalt kontrollpunkt og samlingssted for landvernet i Vika.⁴⁰¹ Gården var en sentral gård og et knutepunkt gjennom vikingtiden, og skiftet fra gård til by kan man finne spor av allerede på 900-tallet.⁴⁰² Dette var altså en sentral og strategisk plass, og kan kanskje bli betegnet som et maktsenter i Viken. På samme måte som med Tune, Eidsberg og Borg viser også Tunsberg seg som et sentralt område kongene ville ha kontroll over for å kunne konsolidere sin makt i Viken området.

Skal vi tro Snorre, er Olav Haraldsson flere ganger innom Tunsberg, og i denne sammenhengen kan det være snakk om blant annet et årlig kaupstevne i Tunsberg om våren.⁴⁰³ I historien om klokkeren er det altså snakk om en kirke på hva som virker å være en gård, og Brendalsmo skriver at gården må ha vært Olavs egen.⁴⁰⁴ Siden vi har sett mønstrene på at det var vanlig at kongene bygde egne kirker på sine gårder, så skriver også Brendalsmo at «så må vi ta for gitt at det fantes en kirke på kongens gård (i) Tunsberg»⁴⁰⁵. Dette var altså hans gårdskirke, og var dermed forgjengeren til Lavranskirken som ble bygd i stein på 1100-tallet.⁴⁰⁶ Kristne graver på Peterskirkegården i Tønsberg viser også et kirkested fra rundt starten av 1000-tallet som kan knyttes til Olav Haraldsson.⁴⁰⁷ Dette er altså igjen med på å bekrefte at kongene bygde kirker på sine kongsgårder på de mest sentrale områdene, for å skape kontrollsentre for området. La oss gå videre til flere kirker i Viken som kan knyttes til Olav Haraldsson.

³⁹⁹ Brendalsmo 1994: 49-59; Andersen, E 2012: 85

⁴⁰⁰ Brendalsmo 1994: 46-47, 59

⁴⁰¹ Brendalsmo 1994: 46; Andersen, E 1012: 84

⁴⁰² Brendalsmo 1994: 107-113

⁴⁰³ Brendalsmo 1994: 46 Han henviser til Olav den helliges saga, kapittel 83-85, 114, 11, 128; Andersen, E 1012: 84

⁴⁰⁴ Brendalsmo 1994: 46

⁴⁰⁵ Brendalsmo 1994: 46

⁴⁰⁶ Brendalsmo 1994: 46

⁴⁰⁷ Brendalsmo 1994: 85, 91, 113

4.4 Fylkeskirkene i Borgartingslagen

Det skal ha vært 6 fylkeskirker rundt Viken. Konghelle og Svarteborg i Ranrike, Tune og Aker (Oslo-Herad) i Vingulmork, og Sem og Hedrum i Vestfold.⁴⁰⁸ Fylkes- og Hovedkirkeordningen har jeg flere ganger dratt fram som noe forskere både har ment at kom med misjonskongene, og en ordning som må ha blitt til senere i middelalderen.⁴⁰⁹ Jeg skal nå ta nærmere for meg flere av disse kirkene som det har blitt gjort undersøkelser rundt for å se om det også her kan knyttes en sammenheng mellom fylkes- og hovedkirkene, og de første kristne kongene.⁴¹⁰

I eksempelet Hedrum skal undersøkelser ha vist en eldre trekirke under Hedrums steinkirke som kan ha stått rundt starten av 1000-tallet.⁴¹¹ Det er altså her mest sannsynlig snakk om Olav Haraldsson. Kongen var byggherre, mens bøndene skulle skaffe byggematerialer og vedlikeholde området, men allikevel står det lite om hovedkirkene i skriftlige kilder.⁴¹² Siden hovedkirkene ble bygd av kongene, kunne de fungere som administrative redskap i riksstyret i forhold til sikring av felles lovverk og håndheving.⁴¹³ Det vil støtte opp under hvordan kirken fungerte som et maktsymbol, og videre vise til kongenes fokus på å bygge hovedkirker på sine kongsgårder. Det kan også peke på hvilken betydning det å bygge kirker fikk for rikssamlingen.

Det er viktig å få fram at utformingen og gjennomføringen av hovedkirkene/fylkeskirkene trolig startet på 1000-tallet med Olav Haraldsson, men at ordningen var en lang prosess før den stod ferdig utover 1100- og 1200-tallet. Vi får ikke de første bispesetene før på slutten av 1000-tallet, og erkebispesetet for en norsk kirke kom først i år 1152-53.⁴¹⁴ I tiden før dette var det kun snakk om hirdbiskoper som fulgte kongen, og det var de som utnevnte og avsatte prester under kongens styre.⁴¹⁵

⁴⁰⁸ Andersen 1977: 320, Brendalsmo 2010: 27, Borgartings eldre kristenrett kap 8 i Rindal et al 2008:133

⁴⁰⁹ Andersen 1977: 319-322; Brendalsmo 2010: 27; Brendalsmo 2006: 285; Müller 1980: 11-13; Smedberg 1973: 60; Norseng 2003: 490; Se 1.2.2 To tråder i forskningen på kirkebyggere i vikingtiden

⁴¹⁰ Fordi denne delen er det siste tillegget i min oppgave, så hadde jeg samtidig kun tid til å få undersøkt fylkeskirkene i Vingulmork og Vestfold, og ikke Ranrike som ligger i dagens Sverige.

⁴¹¹ Brendalsmo 2010: 27

⁴¹² Brendalsmo 2010: 28-29

⁴¹³ Brendalsmo 2010: 30

⁴¹⁴ Brendalsmo 2010: 31

⁴¹⁵ Brendalsmo 2010: 31, Andersen 1977: 319-321

De tre første kristenkongene kunne se til Europa på hvordan fyrster brukte kirken og kontroll med kristendommen i en maktpolitisk strategi. De kunne dermed kontrollere menneskers religiøse tanker og deres religiøse behov, skriver Brendalsmo. Hovedkirkene kunne hjelpe med å sentralisere den kristne kulten. Dette ville også holde styr på alle høgendekirker som ble bygd og som spredte seg på 1000-tallet.⁴¹⁶ Det andre stedet på Vestfold som det stod en fylkeskirke på var Sem. Det har vært diskutert om dette faktisk var en egen kongsgård, og hva slags forhold den hadde til f.eks. Tunsberg.⁴¹⁷ Det at det nettopp var en fylkeskirke på Sem sannsynliggjør at Sem var en kongsgård, og også der er det snakk om at steinkirken kan ha hatt en forgjenger i tre fra 1000-tallet.⁴¹⁸

Tune-kirke er en kirke jeg alt har diskutert.⁴¹⁹ Konklusjonen her var at Tune, også kjent som Tune-komplekset, var en sentralt maktsenter og et gammelt kirkested. Selv om det ikke har blitt utført arkeologiske utgravninger under fylkeskirken så mente Norseng og Stylegar at det var rimelig å anta at kirkestedet var etablert av de første kristne kongene.⁴²⁰

Den andre hovedkirken i Vingulmork er gamle Aker kirke. Den ble oppført på Akergården, derav navnet på kirken. Kirken skal ha blitt bygd på østre gårdpart som ble kalt Store Aker, og er et høydedrag i Oslo.⁴²¹ Det var typisk at kirkene ble lagt på godt synlige steder, spesielt fra sjøen. Skulle kirkene fungere som maktsymboler og statussymboler så var plasseringen viktig. Ikke bare på at de stod på en kongsgård, men også at bygget stod fram i området. Aker kirke blir nevnt i Borgartingsloven, men Müller setter spørsmåltegn ved om ikke denne fylkesordningen ikke kom før i løpet av 1200-tallet. Samtidig peker hun på at de kirkene som ble navngitt som fylkeskirker i Viken ikke man ha blitt tilfeldig valgt.⁴²² Kirken lå ved et sentralt kyststrøk som tidlig kom i kontakt med kristendommen. Kirkestedet Aker er trolig gammelt, og Müller peker på hvordan flere arkeologiske undersøkelser har vist at middelalderkirker ofte har hatt en eller flere forgjenger i tre som gjør selve kirkestedet eldre.⁴²³ Flere av disse undersøkelsene har jeg lagt fram i denne oppgaven selv, tilknyttet en

⁴¹⁶ Brendalsmo 2010: 31-32

⁴¹⁷ Andersen, E 2012: 92-97, han henviser til Brendalsmo og Hobæk som har diskutert det

⁴¹⁸ Andersen, E 2012: 97

⁴¹⁹ Se 4.2.3 Tune- og Eidsberg- komplekset

⁴²⁰ Norseng et al 2003: 492

⁴²¹ Müller 1980: 9

⁴²² Müller 1980: 13

⁴²³ Müller 1980: 14

rekke kirker som bl.a. Snorre har pekt på at de første kristne kongene har bygd. Müller mener dermed videre at det er nærliggende å tenke seg at tilfelle også er med Aker som kirkested.⁴²⁴ Ulike forstyrrelser i undergrunnen, som anleggelsen av gravkamre, kan ha ødelagt spor under kirken etter tidligere trekirker, men Müller skriver at nye innfallsvinkler på eksisterende kildemateriale kan kanskje kaste noe nytt lys over kirkestedets historie.⁴²⁵ Min gjennomgang her av kirkestedet Aker kaster ikke noe nytt lys over dette kirkestedet. Min gjennomgangen av fire fylkeskirker i Viken derimot peker på et mønster der det er sannsynlig at de første kristne kongene stod bak kirkestedene. Jeg skal videre først ta for meg Olav Haraldssons misjonsreise på Opplandene, og så se på hovedkirkeordningen for Opplandene. Dette kan kanskje også kaste et lite lys rundt de eldste kirkestedene som Müller etterlyser.

4.5 Olav Haraldssons misjonsreise på Opplandene

Olav Haraldssons videre misjonsreise kan føles fra Lesja og Dovre helt nord i Gudbrandsdalen som ligger i Oppland.⁴²⁶ Her skal han ha fanget de beste mennene, og true de til å bli kristne. Sønnene ble også tatt til gisler for at kongen kunne sikre seg troskap fra de mektige mennene. Slik samfunnet fungerte ville det si at hvis de mektigste mennene lot seg døpe, så ville resten av bygden følge etter. Etterpå skal han ha satt igjen prester, som vil si at det her også var snakk om at kongen stod bak begynnelsen av kirkebyggingen. Olav skal ha gjennomført den samme strategien videre i Gudbrandsdalen. Lom, Vågå og Heidal ble også tvangskristnet med sønner som ble tatt til gisler.⁴²⁷ Olav viser ingen tegn her til å heller foretrekke vennskapsinngåelse fremfor trusler og vold. Etter at folket skal ha blitt kristnet, så skal Olav ha satt igjen prester både i Lom og Vågå.⁴²⁸ Det står ikke noe om kirker i akkurat dette tilfellet. Det er derimot samme framgangsmåte med tvangskristningen og innsettingen av prester som vi fikk høre om i Mære, og som vi skal videre få høre om andre steder i Oppland, Hedmark og Ringerike. I alle disse tilfellene står det også nevnt om kirkene han bygde, så dermed burde det forstås at sammen med innsettingen av prester ble det også reist kirker i Gudbrandsdalen ifølge sagaen.

⁴²⁴ Müller 1980: 14-15.

⁴²⁵ Müller 1980: 15

⁴²⁶ Olav den helliges saga, kapittel 111 (Snorre 2000: 290)

⁴²⁷ Olav den helliges saga, kapittel 111 (Snorre 2000: 291)

⁴²⁸ Olav den helliges saga, kapittel 112 (Snorre 2000: 291)

Sør i Gudbrandsdalen skal det ha bodd en mektig mann ved navn Gudbrand. Han skal ikke ha likt at Olav reiste rundt og tvangskristnet bygdene. Olav skal først ha møtt sønnen hans til kamp, som Olav skal ha vunnet enkelt.⁴²⁹ Så skal Olav videre ha møtt Gudbrand på tinget. Der skal han ha fått bevist at hans Gud var sterkere enn deres gud, Tor. Den mektigste mannen, Gudbrand, lot seg døpe av biskopen, og etter han fulgte sønn og bygd med. Så sørget Olav for at det ble igjen prester også der sør i Gudbrandsdalen som i nord, og en kirke skal ha blitt bygd der. Olav Haraldsson følte nå at han kunne reise videre, og neste stopp på veien var Hedmark.

Det skjedde med Hedmark som med Gudbrandsdalen og Trondheimen. Olav gav seg ikke før hele Hedmark var kristnet.⁴³⁰ Neste steg på veien var da å få viet og reist flere kirker der, og sette prester i alle kirkene. Først når alt stod ferdig, valgte kongen å dra videre ut mot Toten og Hadeland. Som det står, så gav han seg ikke før alle var kristnet. Den samme fortellingen gis det om Ringerike.⁴³¹ Romerikingene derimot samlet en stor hær mot Olav men kampen tapte det. Slik skal også Romerike ha blitt kristnet og trolige kirker ble bygd. Snorre skriver videre at Olav Haraldsson skal siden ha stevnet et stort ting på det stedet «Heidsævistinget»⁴³² har vært siden og han lagde lov for alle fylkene på Opplanda som fikk navnet «Heidsævisloven».⁴³³

Det kommer fram flere mønstre rundt Olav sin misjonering. Selv om Olav har vist prinsippet om at bygdene ble kristnet ovenfra og ned tidligere, som i Viken-området, så står det ikke noe om at han skal ha oppsøkt høvdingene først for å inngå vennskap før han gikk til kamp. I denne regionen, nedover langs Østlandet på innlandet så bærer kristningen preg av mye mer trusler, vold og tvang. Han gikk inn for å tvangskristne de mektige, slik at resten av bygda fulgte etter. Allikevel, den mektigste høvdingen av dem alle, Gudbrand, står det at han inngikk vennskap med til slutt.

Et annet mønster i misjonsturen er at kirken stod ferdig først ferdig når det også ble innsatt en prest der. Det var også først da kirken ble reist og presten var på plass, at Olav faktisk fysisk forlot stedet og gikk videre. I det hele får en et inntrykk av at den fysiske Olav må ha blitt

⁴²⁹ Olav den helliges saga, kapittel 112 (Snorre 2000: 291-293)

⁴³⁰ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2000: 295)

⁴³¹ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2000: 295-296)

⁴³² Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2000: 290), mer kjent under navnet Eidsivatinget

⁴³³ Olav den helliges saga, kapittel 114 (Snorre 2000: 290) mer kjent under navnet Eidsivatingsloven

erstattet av den fysiske kirken før han følte seg trygg på at området var sikret. Dette er igjen noe usikkert da en kan stille spørsmålstegn ved hvor lang tid det faktisk tok å bygge en kirke, og dermed videre hvor lang tid denne misjonsturen må ha tatt om Olav stod og ventet på at kirkebygget skulle stå ferdig på hvert sted. Det en slik historie derimot kan vise er hvilket syn det var på kirken og kongens prester på denne tiden, eller i hvert fall hvordan Snorre tenkte seg at deres status var. Kirken med sin prest ble ansett som viktig for å skape kristen kontroll og orden, og blir derfor skildret som fysiske erstatninger for kongen i områdene der kongen ønsket kontroll. Kirken blir altså framstilt som et maktsymbol for kongen med både en verdslig og religiøs dimensjon.

Igjen kan vi altså spore tanken om at kirken ble brukt som et maktsymbol, og kirken med presten skulle sørge for den religiøse kontrollen. Vi kan se samme mønster der kirkene fungerte som et helt sentralt element i Olav Haraldssons reise for å konsolidere makten innover i landet. Den symboleffekten som kirken og presten gav, kan ha vært av stor betydning. Dette var kongen sin tro, kongen sitt verk og hans prest som passet på at kongens bud og regler ble fulgt. Folket var lagt under kongen, deres omvendelse skjedde ved makt. Kristenretten basert på kristen moral og lære, ble en måte kongen kunne skape mer kontroll over folket på. Vi må heller ikke glemme messen og sakramentene som fulgte med kirken, og som var viktige på veien til evig frelse. Kirken symboliserte kongens makt, og den utøvde en religiøs makt som fikk konsekvenser for samfunnet langt utover kun deres tro. Kirkene som var knyttet til kongen har man ment at var de eneste som opprinnelig hadde retten til å holde begravelser.⁴³⁴ Begravelse ble dermed et sentralt maktmiddel kongen kunne bruke ved å knytte det opp mot sine egne kirker. Handlinger, økonomi og regler fikk dermed tilknytning til kirken og dens lære. Nå skal vi videre ta for oss hovedkirkene og tridjungskirkene i Eidsivatingslagen. Her skal vi se om også disse kirkene opprinnelig kan knyttes til kongen i den første kristne tiden og samtidig vise om dette gir historisk sannsynlighet til Snorres misjonsreise.

4.6 Hovedkirker og tridjungskirker innen Eidsivatingslagen

En kan stille seg skeptisk til Snorres detaljerte misjonsreise til Olav Haraldsson der han gikk veldig systematisk fram fra bygd til bygd og kristnet dem. Selv om det på den ene siden kan

⁴³⁴ Müller 1980: 12; Andersen 1977: 321

virke logisk at hvis man først foretok seg en misjonsreise innover i landet, så tok man for seg bygd for bygd, så er det trolig på den andre siden at Snorre også tenkte nettopp slik, og dermed konstruerte historien veldig systematisk. Det er derimot samtidig sannsynlig at historien til Snorre har en historisk kjerne. Vi vet at landet opplevde en stor spredning av kristendom og kirker utover på 1000-tallet, og denne trenden viste Olav Haraldsson ved at han etablerte kirker der han ønsket å konsolidere makten. Dette passer godt inn i bildet både han og de andre vikingkongene har gitt som vi har sett på i denne oppgaven. I Viken og i Trøndelag poengterte jeg at de generelle kirkene Snorre skriver at kongene skal ha bygd kan «hen vise» til fylkeskirkene/hovedkirkene som kristenretten tar for seg. Samme teori vil gjelde her også for Opplandene i forhold til hovedkirkeordningen i Eidsivatingsloven. Her er hovedkirkeordningen inndelt i tridjungskirker. Tridjung kommer av 1/3 og viser til at hvert fylke skal ha hatt tre hovedkirker som hver er en tridjungskirke. Disse hovedkirkene er: Stange, Vang og Ringsaker på Hedmark, Ullensaker, Nes, Sørums, samt kanskje Eidsvoll på Romerike og til slutt Hof på Toten, Gran på Hadeland og Norderhov på Ringerike som utgjorde Hadafylki.⁴³⁵ Siden Snorre begynner i Gudbrandsdalen, begynner også vi i Gudbrandsdalen, selv om dette området ikke er spesielt nevnt i Eidsivatingsloven.

4.6.1 Gudbrandsdalen

Dagfinn Skre viser til at i Eidsivatingsloven om utsagnet til de 9 hovedkirkene på Opplandene så fortsetter teksten med «nordenfor» og videre noe uleselig. Dette, mener han, kan vise til hva disse hovedkirkene lå nordenfor.⁴³⁶ En annen mulighet er at det viser til hovedkirker nordenfor disse områdene.⁴³⁷ Eidsivatingsloven gjelder for et større området enn de tre tridjungsområdene Hedmark, Romerike og Hadafylki, men ingen andre tridjungsområder er nevnt. Ser vi på tingmenn som ble utnevnt fra Eidsivatinget ifølge Landsloven i år 1274, så er det 24 mann fra henholdsvis Hedmarken, Romerike og Hadafylki.⁴³⁸ Det var derimot også 8 mann fra Søndre Gudbrandsdalen (som grenset til Hedmarken), 4 fra Norde Gudbrandsdalen, samt 2 fra Nord-Østerdal og 4 fra Sør-Østerdal. Nord- Østerdal tilhørte Nidaros og Trøndelag

⁴³⁵ Andersen 1977: 320. Han presterer alle de hovedkirker og tridjungskirker som er kjent at tilhørte Eidsivatingslagen.

⁴³⁶ Skre 1998: 71 Skre viser til Norges gamle lover I for hovedkirkene og IV for anmerkning 1 om at Gustav Storm klarte å tyde ordet «nordenfor» etter at teksten var publisert.

⁴³⁷ Følgende diskusjon rundt hovedkirkene på Opplandene har kommet fram etter samtale og referanse-henvisninger fra Svein-Erik Ødegaard, historiker og bygdebokforfatter med hovedfagsoppgave om Stange i middelalderen. Han har bl.a. skrevet bygdebøker tilknyttet Toten, Stange, Torpa, Nordsinni, Østsinni og Dokka. Han har dermed bred kunnskap om middelalderen i Opplandene og følgende Eidsivatingsloven. Det føles derfor på sin plass å nevne hans hjelp i denne gjennomgangen.

⁴³⁸ Ødegaard 2006: 84

i den første tiden, og Østerdalen som sådan var tynt befolket. Gudbrandsdalen derimot var sentral, og den lå nordenfor de andre tridjungsområdene. Det finnes ingen tridjungsinnndeling der, men det virker sannsynlig at det lå en hovedkirke der nordenfor de andre hovedkirkene.

I Søndre Gudbrandsdalen har historien rundt Gudbrand og gudebilde som viste hvilken Gud som var sterkest, blitt sett på som en vandrehistorie.⁴³⁹ Det betyr derimot ikke at Olav Haraldsson ikke var der, eller bedrev kirkebygging. Dagfinn Skre hadde en inngående drøfting rundt Ringeby i Søndre Gudbrandsdalen.⁴⁴⁰ Ringeby hadde bare ett sogn, men en stor kirke. Nabobygda Fron hadde til sammenligning 5 mindre sognekirker. Etter en brann i Ringeby kirke ble de funnet rester etter en nedbrent stolpekirke. Denne kirken ble datert til år 1045, men med et slingringsmonn på pluss/minus 75 år. Videre ble det funnet to mynter preget i England for Knut den mektige fra år 1023-1029. Det har derfor blitt gjettest at dette var en hovedkirke etablert av Olav Haraldsson for Søndre eller Hele Gudbrandsdalen, og det var derfra de 8 tingmennene kom fra.

I Nordre Gudbrandsdalen har Lom utpekt seg slik sagaen forteller. Det har blitt dokumentert at Olav Haraldsson ga fiskevatnet Tesse til Torgeir på Garmo, og at Torgeir skal ha tatt imot kristendommen og bygd kirke på gården sin.⁴⁴¹ Dette viser altså kirkebygging på Olav Haraldssons tid som kan sees på som en slags gjenytelse mot Olav Haraldsson. Kanskje kan de 4 tingmennene stamme fra dette området, og kirken i Lom har hatt rollen som en hovedkirke for det lange dalføre og dens befolkning. Det virker ikke usannsynlig i hvert fall. I det hele virker det som om Snorres fortelling om Olav Haraldssons misjonstur og kirkebygging i Gudbrandsdalen har hatt en historisk kjerne.

4.6.2 Hedmarken

Hovedkirkene på Hedmarken var ordnet i et tridjung-system, der fylket hadde 3 hovedkirker som skulle styre sine områder. Det er snakk om hovedkirkene Stange, Vang og Ringsaker.⁴⁴² Svein-Erik Ødegaard åpner hovedkirke-diskusjonen i Hedmark med spørsmålet om Stange opprinnelig var den ene av de tre hovedkirkene, eller om den første faktisk var Huseby kirke. Han viser til at den gamle kongsgården som riksskongene overtok lå på Huseby. Senere

⁴³⁹ Bagge 2005: 75; Krag 1995: 154 illustrasjonstekst

⁴⁴⁰ Skre 1995

⁴⁴¹ Skre 1995: 171

⁴⁴² Andersen 1977: 320; Ødegaard 2006: 95

sagaer som Håkon Håkonssons saga beretter om denne gården.⁴⁴³ Kongsgården skal ha hatt en gammel kirke som kan stamme fra Olav Haraldssons tid, og sammen med gravfunn er Ødegaards slutning at det kan ha vært en kirkegård der fra den første kristne tiden på 1000-tallet.⁴⁴⁴ Mangel på nøyere arkeologiske utgravninger under Stange kirken hindrer man/en fra å være sikker på om det lå en gammel trekirke fra Olav Haraldssons tid under kirkegulvet på dagens steinkirke, eller om den trekirken ligger på Huseby. Begge gårdene kan derimot knyttes til kongemakten og var trolig en del av krongodset som ble konfiskert på Hedmarken av Olav Haraldsson. Ødegaard virker uansett sikker på at enten Stange eller Huseby var en hovedkirke med en forgjenger i tre som trolig var fra Olav Haraldssons tid.⁴⁴⁵

Kongen eide ikke bare en Huseby-gård i Stange, men også en Huseby-gard som nabo til gården Ringsaker.⁴⁴⁶ Dette fører til muligheten for at også Ringsaker er en gård som også ble konfiskert og gitt av kongen til bygging av hovedkirke. Flyttingen av lagtinget fra Åker til Eid(svoll) av Olav Haraldsson i opprettelsen av Eidsivatingslagen, var en mulig avslutning for Åkermakta i Opplandene. Åker hadde vært et sentralt høvdingsete hvor lagtinget hadde ligget, og åkergodset ble trolig konfiskert av Olav Haraldsson. Grunnstammen av dette godset endte til slutt under Hamar Bispestol. Vang som nabogård til Åker har trolig fulgt med der og var altså under kongens eie før den kom under Hamar Bispestol den også.

Hva disse hovedkirkene viser, er nok engang muligheten for at hovedkirkene stod på kongsgårder og hadde opprinnelige forgjengere i tre fra kongenes tid. Olav Haraldsson skal ifølge Snorre ha bygd i hvert fall en kirke i Hedmarken, og hovedkirkene her, spesielt i Stange-området, skaper historisk sannsynlighet rundt denne ferden.

4.6.3 Hadafylki

Tridjungen på Hadafylki, altså tredjeparten av Opplandene, bestod av Ringerike, Hadeland og Toten. Solfrid Myhre sin masteroppgave tar for seg Gran hovedkirke på Hadeland, Nikolai, og hun trekker kongen inn som byggherre. Det står derimot ikke noen henvisning til hvilken konge som kobles med Nikolaikirken.⁴⁴⁷

⁴⁴³ Ødegaard 2006: 95

⁴⁴⁴ Ødegaard 2006: 95-97

⁴⁴⁵ Ødegaard 2006: 97, 110

⁴⁴⁶ Ødegaard 2006: 40-41

⁴⁴⁷ Myhre 2009: 75; Hun viser også til Skre 1998: 93-103

Norderhov skal ha vært tridjungskirken på Ringerike. I dette området skal Olav Haraldsson ha vokst opp, med Sigurd Syr som stefar. Det er vanlig å følge tradisjonen om at det er på Bønsnes at han skal ha vært født.⁴⁴⁸ Margit Harsson derimot har vært innom at Olav Haraldsson kan ha kommet fra gården Stein.⁴⁴⁹ Tradisjonen om Bønsnes skal derimot være regnet som den mest pålitelige. Gjennom den katolske tiden var det viktig å fastholde fødestedet til Olav, og tradisjonen hadde ikke noe sterkt motiv for å endre på sannheten der i forhold til f.eks. Stein. Allikevel ligger det ruiner etter en steinkirke på Stein fra 1100-tallet. Arkeologiske utgravninger under gulvet viste en myntskatt med 55 sølvmynter som trolig ble gravd ned ikke lenge etter år 1023.⁴⁵⁰ Steinkirka på Stein har trolig erstattet en trekirke som stammer fra Olav Haraldssons tid. Det kan altså være mulig å tenke seg at Olav Haraldsson opprinnelig bygde en hovedkirke der på Stein. Kirken ble så senere flyttet på 1100-tallet til Norderhov der en dominerende steinkirke står nå, siden dette var en mer sentral plassering på 1100-tallet. I begge tilfellene fremstår området med en sterk tilknytning til Olav Haraldsson.

Pål Gihle, som var bestyrer på Toten Museum, skrev i en artikkel at det fantes en trekirke som ble bygd rundt år 1021, eller like etterpå etter påbud av Olav Haraldsson. Han skriver videre at «da denne Totens hovedkirke fikk rang av tredelingskirke, krevdes et mer anseelig kirkehus, og så ble steinkirken bygd»⁴⁵¹. Det er først de store steinkirkene på 1100-tallet som blir/ble forbundet med tridjungskirker, men i realiteten var de ofte bare en oppgradert versjon av stolpekirker som eksisterte fra den først kristne tiden på spesielt Olav Haraldssons tid. Det kan altså vise seg at Snorre også har en historisk kjerne når han skriver om Olav Haraldssons kirkebygging i Toten, Hadeland og Ringerike.

4.6.4 Romerike

Det siste tridjungsområdet for Opplandene var Romerike med Ullensaker, Nes, Sørums og/eller Eidsvoll. Dagfinn Skre viser til hvordan fire kirker opprinnelig mottok bygningstien fra et langt større området enn sitt eget sogn, nemlig Eid, Nes, Ullinshov og Sørums. Disse kirkene konkluderer han med at måtte ha hatt «en spesiell stilling i den

⁴⁴⁸ Tradisjonen er gjengitt hos Biskop Jens Nilssøn 23. februar 1591 om at på Bønsnes «der siges kong Oluff at være født».

⁴⁴⁹ Harsson 2000

⁴⁵⁰ Skaare 1973: 137

⁴⁵¹ Gihle 1978: 49

kirkeordningen Romerike hadde forut for høymiddelalderens sogneinndeling». ⁴⁵² Tre var tridjungskirker, den fjerde, Eid kirke, var hovedkirke uten tridjung.

Skre sine analyser rundt Eid og dens eiendomsforhold førte til en konklusjon på at kongen måtte ha donert grunn og var kirkebygger på Eid. Dette ble sentrum i Eidsivatingslagen, og det virker dermed naturlig at Olav Haraldsson var byggherre der, og at kirken på Eid dermed ble en spesiell hovedkirke uten å være en del av tridjunginndelingen. ⁴⁵³

Håkon 5. Magnussons datter skal ha blitt gifta bort til Sørumsleik og Sørumsleikta har blitt forbundet med kongesleikta. Jordherren på Sørumsleik var trolig kongens mann allerede på 1000-tallet. ⁴⁵⁴ Besitteren av Sørumsleikgodset skal ha tatt imot prester trolig en gang i misjonstiden, senest midten av 1000-tallet, og Skre ser handlingen som at besitteren var kongens mann som kongen støttet seg på. ⁴⁵⁵ Skre konkluderer med at denne kirken er bygd av Sørumsleikta, men det er mye som tyder på en sterk kontakt med kongen helt tilbake til misjonstiden med de første kongene. ⁴⁵⁶ Når det kommer til Nes og Ullinshov/Ullensaker så tilhørte også disse godssamlinger, men skulle aristokrati stå bak disse også, måtte de ha hatt veldig mye gods å ta av. Skre peker også på at «Ullinshov og Nes er, i tillegg til Eid, de eneste tilfellene der den gården som kirken står på i sin helhet har blitt prestegård» ⁴⁵⁷. Slike overføringer av gårder til hovedkirkens prester må ha skjedd allerede på 1000-tallet og kanskje også i Olav Haraldssons tid. Kongen gav fra seg Eid, og dermed er det trolig at kongen gjorde det samme med Ullinshov og Nes. Slik konkluderer Skre med at det er sannsynlig at kongen stod bak prester og hovedkirkene.

På Romerike var situasjonen altså den at kirken på Eid kan knyttes til Olav Haraldsson, mens de tre tridjungskirkene knyttes like mye til toppen av aristokratiet. Derimot virker det mest sannsynlig at for to av disse er det kongen som er kirkebygger en gang på 1000-tallet, kanskje også her Olav Haraldsson.

⁴⁵² Skre 1998: 88

⁴⁵³ Skre 1998: 93-96

⁴⁵⁴ Skre 1998: 93, 98

⁴⁵⁵ Skre 1998: 99-100

⁴⁵⁶ Skre 1998: 99-100

⁴⁵⁷ Skre 1998: 103, han setter riktignok en fotnote etter setningen og henviser til et unntak, Aur kirke.

4.6.5 Oppsummering av hovedkirkene på Opplandene

Alt i alt så viser denne gjennomgangen at flertallet av hovedkirkene viser tilbake på kongen som viktigste person. Denne tridjungsinnndelingen, med et tillegg på noen egne hovedkirker, virker å ha blitt etablert på 1000-tallet, og at det spesielt er Olav Haraldsson med sin innføring av kristenretten som startet denne hovedkirke-ordningen for sitt rike. Unntak finnes, som Sørumslekta og Torgeir Garmo i Lom, men også i disse tilfellene knyttes aristokratiet som byggherre opp mot kongemakten i allianser. Det er ikke sikkert at alle hovedkirkene var hovedkirker helt fra begynnelsen av. Diskusjonene rundt Huseby-Stange i Stange og Stein-Norderhov på Ringerike viser at muligheten for et skifte av hovedkirker, men sikre bevis for akkurat det har vi ikke.

For min oppgave derimot er gjennomgangen først og fremst viktig for å vise til historisk sannsynlighet rundt Snorres beretninger om kongene, og da spesielt Olav Haraldsson, som kirkebygger på Østlandet. Siden kongens egne kirker i de fleste tilfeller ble hovedkirkene i de forskjellige regionene, så øker det også sjansen for hvordan lokalsamfunnet kan ha husket disse begivenhetene og bevart det i sin muntlige tradisjon. Snorre har brukt dette videre på å konstruere en veldig systematisk historie full av strid og motstand på hvordan alle kirkene ble til. Dette har derimot ikke ut over den historiske kjernen: at kongen faktisk dro rundt, spredte kristendommen og bygde kirkene.

Disse kirkene, og denne kirkeordningen, gav kongen en mulighet til et fastere grep og et bedre fotfeste på Østlandet. Den ville vært en stor hjelp i spredningen av kristendommen, kristenretten og den religiøse kontrollen. Alle disse kirkene ble ikke bygd på hva man med sikkerhet kan kalle maktsentre. Men sentrale gårder og sentrale kirker som ble sentrale områder virker det derimot høyst sannsynlig at de ble. Noe det at de faktisk ble hovedkirker utover middelalderen også kan vise. De fikk som nevnt også en sentral funksjon som overhoder i landskapet av kirker og kristendom, som spredte seg utover på 1000-tallet, og fungerte dermed uansett som et type kontrollsentre i sitt området. Videre er det også naturlig å påpeke at en slik kirkeordning må ha vært sentral i rikssamlingen og et viktig moment i hvordan riksskongene fikk samlet Norge, uavhengig om rikssamlingsprosessen var deres mål i utgangspunktet.

4.7 Harald Hardråde på Østlandet

Harald Hardråde glimret med sitt fravær på Vestlandet, mens i Trøndelag så vi en konge som markerte seg med en kongsgård og kirke midt i «kaoset» av kirker i Nidaros. Det avtrykket han satte der som et forsøk på å konsolidere makt og samle støtte blant trønderhæren i kampen mot Danmark, var noe man i enda større grad burde kunne forvente på Østlandet. Dermed blir min hypotese at Harald Hardråde var mest aktiv som kirkebygger på Østlandet av alle steder i sitt rike, fordi dette området var det mest sentrale å få konsolidert makt i forhold til krigen mot danskekongen. Det vil dermed videre være naturlig at han opprettet et maktsenter i Viken slik Olav Haraldsson gjorde med Sarpsborg, og at det også der ble en kirke satt i sentrum sammen med kongsgården. Snorre skriver «Kong Harald lot reise en kjøpstad øst i Oslo, og der holdt han ofte til, for det var godt for tilførsel der og rik landsbygd omkring. Der satt han godt til for å verne landet mot danene og likeså for å gjøre hærferd i Danmark.»⁴⁵⁸

Harald Hardråde brukte mye tid i Oslo og Viken når han ikke var i Nidaros.⁴⁵⁹ Snorre viser en sterk tilknytning mellom Harald og Oslo, men han forteller lite om hva som menes med at Harald reiste en kjøpstad. Hvor omfattende var dette, og hadde det betydning for hans kirkelige planer? Oslo lå veldig strategisk til i forhold til Danmark som Harald var i strid med store deler av sin regjeringstid. Det ville derfor være rart om ikke Harald investerte mer ressurser enn hva sagaen skal ha det til på dette området. Som vi skal se videre har vi andre kilder som kan hjelpe oss med å se nærmere på hva Oslo betydde for Harald og hans potensielle kirker.

4.7.1 Oslo – et nytt maktsenter i Viken

I hvilken grad Harald Hardråde virkelig grunnla Oslo har blitt diskutert.⁴⁶⁰ Arkeologiske utgravninger har vist bebyggelse i Oslo-området før Harald Hardrådes tid. Klemenskirkenes første fase med sine graver viser bosetning trolig tilbake til slutten av 900-tallet.⁴⁶¹

Diskusjonen rundt Mariakirken, en kirke jeg skal komme spesielt tilbake til, har derimot også

⁴⁵⁸ Harald Hardrådes saga, kapittel 58 (Snorre 2000: 495)

⁴⁵⁹ Se Harald Hardrådes saga, kapittel 66, 69 (Snorre 2000: 502-503, 504-505)

⁴⁶⁰ Norseng et al 2000: Fra side 14-38 diskuteres det hvilke spor man finner om bebyggelse fram mot Harald Hardrådes tid. S 39 – 55 går det mer eksplisitt inn på Harald Hardrådes rolle og framveksten av en bispestol

⁴⁶¹ Eide 1974: 167, 226, 230; Norseng 2000: 14, 16, 17-22

vist betydelige aktiviteter i Haralds egen tid i dette området, både i bebyggelse og terrengarbeid. Det er dermed stor sannsynlighet for at Snorre har rett i Haralds rolle i å utvikle Oslo.⁴⁶²

Det er trolig at dansk dominans i området førte til at den første bebyggelsen var et resultat av dette, i form av et anlegg, men uten videre spor forblir det kun en teori.⁴⁶³ Senere vet vi om aktiviteter knyttet til både Olav Tryggvason og Olav Haraldsson i Vikenområdet. Når Harald Hardråde ble konge var han opptatt av å ta makten i Danmark, som han ikke fikk etter hans samkonge Magnus den godes død. Han bygde en kongsgård og en trekirke i området, og startet på den måten sitt arbeid mot et nytt maktsenter i Viken. Plasseringen var strategisk, både i forhold til tokter mot Danmark, men også i forhold til å skaffe seg et kongelig støttepunkt i denne delen av landet. Sigurdsson definerer det å grunnlegge en by i vikingtiden med at en konge gir en bosetning og et området bystatus.⁴⁶⁴ Denne etableringen av Oslo ville hjelpe i en maktpolitikk som ønsket å stå sterkt i Opplandene. Som vi har sett etablerte alltid konger kirker på disse maktsentrene når de ønsket å få et ordentlig feste i området. Løyte viser til tanken om at Oslo kan ha vært et forsøk fra Harald på å bygge noe lignende som Konstantinopel. Den strategiske beliggenheten, knutepunktet, det omfattende terrengarbeidet og det at et området i Oslo hadde navnet «Miklagard» støtter opp under teorien om at Harald Hardråde var inspirert av Bysants.⁴⁶⁵

Oslo ble anlagt av Harald Hardråde, og følgelig vil det i vår sammenheng være logisk om det sammen med dette fulgte en kirke som skulle være sentral for dette nye maktsenteret. Denne kirken har blitt regnet som Mariakirken i Oslo, og helt tilbake til 1800-tallet antok P.A. Munch at Harald Hardråde grunnla Mariakirken sammen med kongsgården og byen.⁴⁶⁶ Hege Roaldset skrev en masteroppgave om Mariakirken i Oslo, som hun senere fikk revidert til en bok. Her tok hun for seg diskusjonen som har foregått om nøyaktig datering av denne kirken.⁴⁶⁷ Jeg vil følgende gjengi et sammendrag av diskusjonen basert på eget studie, og hennes kildehenvisninger, samt trekke inn hennes egne slutninger for å kunne støtte opp under om Harald Hardråde var grunnleggeren av Mariakirken eller ikke.

⁴⁶² Christie 1966: 89; Eide 1974: 168, 253; Norseng et al 2000: 41-43

⁴⁶³ Norseng et al 2000: 37

⁴⁶⁴ Løyte 2010: 81; Sigurdsson 99: 88

⁴⁶⁵ Løyte 2010: 83-85

⁴⁶⁶ Munch 1855: 202

⁴⁶⁷ Roaldset 2000: se s17-34 for diskusjon rundt datering, Masteroppgaven er fra 1996

4.7.2 Mariakirken i Oslo

Min hypotese vil være at en kirke må ha vært bygd sammen med opprettelsen av Oslo, fordi den tydelige trenden viser hvordan kongene opprettet kirker når de ønsket å etablere maktsentre i regioner det de ville konsolidere makt. Siden det faktisk har blitt utført flere arkeologiske undersøkelser og studier rundt kirken, så kan man få underbygd, eller avslått en slik hypotese i dette tilfelle.

Nicolaysen var den første som virkelig utførte en arkeologisk utgraving tilbake i år 1868. På grunn av ulike omstendigheter så fikk han aldri utført et skikkelig arbeid. Han fant ruiner av en steinkirke som han daterte til før år 1150, men lenger enn dette kunne han ikke gå.⁴⁶⁸ Dette var ifølge han den eldste Mariakirken som hadde vært der, basert på arkeologi. Bare få år senere skulle Blix og Meyer oppdage steinanlegget rett øst for Mariakirkens ruiner. Dette formet et borganlegg omsluttet av en ringmur på alle sider. Begge ruinene ble etterhvert bevart i dagens Minnepark.⁴⁶⁹ Den neste utgravingen til Gerhard Fischer derimot ville gi langt flere svar og samtidig flere hypoteser.

Gerhard Fischer gjorde en større utgraving rundt år 1935, og han hevdet at steinkirken måtte føres tilbake til rundt midten av 1000-tallet, og dermed også på Harald Hardrådes tid. Stenanlegget var byens første kongsgård, og det må ha vært planlagt at Mariakirken lå innenfor kongsgårdens ruiner. Foruten selve materialet, så var planløsningen på kirken spesiell. Den lignet på Klemenskirken i Oslo og Edmundskirken på Hovedøya. Disse kirketypene fantes ikke i Vest-Europa, men en kunne spore dem øst mot Russland og Bysants. Harald Hardråde vet vi fra flere kilder, blant annet Heimskringla, at tjenestegjorde som hærfører rundt Middelhavet og oppholdt seg samtidig i perioder i både Bysants og Kiev. Planene for kirkene må alle ha vært gjort under hans tid, og det var hans folk fra Østen som utførte disse spesielle kirkene. At de to andre kirkene ble reist i tiden etterpå og stod ferdig under hans sønn Olav Kyrre, hindrer ikke for at planene til disse kirkene begynte med Harald Hardråde.

Den siste utgravingen ble utført av Håkon Christie i år 1961. I sine utgravinger fant Christie spor etter en trekirke som var enda eldre enn steinkirken.⁴⁷⁰ Kongsgårdens murer var videre reist over restene av et eldre anlegg. Selv om man ikke fant mye rester av det eldre anlegget,

⁴⁶⁸ Fischer 1950: 50-52

⁴⁶⁹ Fischer 1950: 54-56

⁴⁷⁰ Christie 1966: 72, 80

så oppdaget han det omfattende terrengarbeidet som hadde blitt gjort på området i tiden før steinmurene ble reist. Det ble påvist store mengder sandfylling i området, og brede grøfter som hadde stått åpne. Ved grøftene fant man videre spor etter en jordborg; av det Christie kaller for "motte and bailey", som var vanlig på vikingtiden, anlagt av konger eller høvdinger som militære støttepunkter.⁴⁷¹ Videre ble det funnet mynter i en leirklump som kun kunne ha blitt dannet da sandfyllingen skjedde. Myntene ble datert til 1000-tallet, trolig like omkring år 1050. Det ble også funnet en metallvekt i et av stolpehullene som dateres til etter år 1000.⁴⁷² Det sannsynliggjør at hele anlegget med kongsgård, kirke og byplanlegging skjedde under Harald Hardråde. Motargumentet ble funn av 10-12 barnegraver inne på kongsgården, som førte til teorien om misjonskirke fra danske misjonærer.⁴⁷³ Kulturundersøkelser har vist ben, trekull og måltidsrester fra en tid før trekirken. Altså kan barnegravene ha stammet fra en eldre tid enn kongsgården.⁴⁷⁴

Videre viste undersøkelser i Klemenskirken av Ole Egil Eide at også den var tilpasset terrengarbeidet i Oslo. Dette er datert til rundt år 1050, altså må all sandfylling på området ha blitt organisert samtidig.⁴⁷⁵ Sandfyllingen under Mariakirken i tre kan ikke ha blitt gjort etter at trekirken ble reist. Altså måtte trekirken ha blitt bygd etter fyllingen, som betyr på Haralds tid.⁴⁷⁶ Dette fører med seg en ganske sikker konklusjon på at det første byggearbeidet i kongsgården og trekirken ble utført i de første årene i Harald Hardrådes regjeringstid. Dette forklarer hvorfor Snorre betegnet hendelsen som at Harald Hardråde anla Oslo.

Hva så med steinkirken? Fischer argumenterte ved å sammenligne med Klemenskirken og Edmundskirken i Oslo. Deres form virker å stamme fra Øst-Europa og mulighetene var der for at steinkirkene kunne stamme tilbake til Harald Hardråde, selv om ikke alle stod ferdig før etter hans tid.⁴⁷⁷ Christie var selv åpen for at steinkirken kan ha vært reist av Harald Hardråde slik han reiste en Mariakirke i stein i Nidaros.⁴⁷⁸ Det er også mulig at Fischers hypotese om at Mariakirken, Klemenskirken og Edmundskirken hadde samme "byggelag" hadde noe sannhet i seg.⁴⁷⁹ Blant annet trengte jo folket en kirke til utenom den som stod inne på kongsgården,

⁴⁷¹ Christie 1966: 72-74

⁴⁷² Christie 1966: 87

⁴⁷³ Christie 1966: 86-87, Roaldset 2000: 21

⁴⁷⁴ Christie 1966: 86

⁴⁷⁵ Roaldset 2000: 21-22, hun viser til Eide 1974: 248

⁴⁷⁶ Roaldset 2000: 21-22, hun viser til Eide 1974: 248

⁴⁷⁷ Fischer 1950: 88

⁴⁷⁸ Christie 1966: 85-89

⁴⁷⁹ Christie 1966: 86

og de to andre kirkene fylte dette behovet. At Mariakirken i tre ble reist av Harald virker han sikker på, og han avslutter sin diskusjon med at «kanskje har han til og med opplevet å se to kirker her ute».⁴⁸⁰

Undersøkelser i sammenheng med Klemenskirken og Edmundskirken førte til en antagelse om at alle tre var blitt oppført rundt samme tidsrom, men noe senere enn Haralds tid, nemlig engang mellom årene 1080-1120.⁴⁸¹ Den siste dateringen på steinkirkene er det uenighet i blant forskerne. Roaldset viser til Horgen som mener det var i år 1070, Per Norseng antyder 1075, mens Erik Schia tror nærmere år 1100. Basert på videre undersøkelser spesielt knyttet til funksjonen til kirken, kom Roaldseth selv fram til sin egen konklusjon. Hun skriver at den første Mariakirken på Øra burde dateres til rundt år 1050, og samtidig sannsynliggjør hun at det var Harald Hardråde som stod bak kirken og kongsgården i forbindelse med grunnleggingen av byen. Som vi har sett er det spesielt det store terrengarbeidet som støtter opp under Snorres kilder om at Harald var viktig for området. Planløsningen som minner om de første bispekirkene, at den er oppført på kongelig grunn og at Østlandet ikke fikk annen bispekirke før rundt år 1130 fører til konklusjonen om at steinkirken trolig ble bygd av Olav Kyrre.⁴⁸² Det er denne konklusjonen jeg vil støtte meg til.

Hvorfor trekirke og ikke steinkirke? En måte å svare på spørsmålet er å kalle det tidspress. Harald Hardråde trengte en borg mot Danskekongen med en gang da, og han måtte bruke den lokale arbeidskraften for å få det til. Jordborger var raske til å bygge, og kjente for lokalbefolkningen, i motsetning til steinarbeid som var mindre vanlig på Haralds tid. Den samme tidsnøden og lokale arbeidskraften burde også tilsi at en vanlig trekirke var mer hensiktsmessig enn en komplisert og utenlandsk steinkirke. Det virker tydelig at plassen ble valgt strategisk fordi området var lettvinnt å forsvare og gav rikelig forpleining av hæren. Oslo ble utbygd for å gi Harald Hardråde et fotfeste i Viken, kanskje spesielt av militære hensyn.⁴⁸³

4.7.3 Klemenskirken i Oslo

Som vi alt har vært innom er også Klemenskirken interessant. Steinkirken ble satt i sammenheng med Mariakirken i stein og Edmundskirken i stein, og har blitt datert til rundt år

⁴⁸⁰ Christie 1966: 89

⁴⁸¹ Roaldset 2000: 23-24, hun viser til Eide 1974: 105, 127-131, 162

⁴⁸² Roaldset 2000: 33-34

⁴⁸³ Christie 1966: 85-89

1080/90. Videre har det vært snakk om at Klemenskirken hadde hatt en forgjenger i tre som ble satt i sammenheng med sandfyllingen til Harald Hardråde rundt år 1050. Eide skriver at denne kirkegården med sine graver kan spores helt tilbake til starten av 1000-tallet, kanskje også tidligere. Dette er noe som gjør kirkegården til å være en av Norges aller eldste kjente kirkegårder.⁴⁸⁴ Arkeologiske utgravninger har avdekket en rekke graver som har kunnet tidfeste kirkegården i to sannsynlige faser før Steinkirken ble bygd. Graver funnet i tiden rett etter sandfyllingen, som har blitt diskutert i forbindelse med Mariakirken i Oslo, har vist at det trolig stod en trekirke der oppført like etter fyllingen. Siden fyllingen blir satt i sammenheng med byggingen av kongsgården og Mariakirken, så er det mulig at Harald Hardråde også har vært aktiv i reisingen av denne Klemenskirken.⁴⁸⁵ Dette kalles derimot bygningsfase to.

Graver funnet før sandfyllingen gir muligheten for en trekirke bygd enda tidligere, nemlig bygningsfase en. Funnene fra gravene har gitt en mulig tolkning om en «menighetskirkegård» der spesielt folk fra et lavere sosialt sjikt ble gravlagt.⁴⁸⁶ Det peker i så fall kanskje ikke mot noe kongsgård eller kirke bygd av en konge. Dateringen på denne kirken er nærmere år 1000.⁴⁸⁷ Norseng tror det er snakk om en misjonskirke, men at misjonærene ville trengt beskyttelse og samarbeid med en kristen makthaver som også stod for reisingen av kirken.⁴⁸⁸ Denne kristne makthaveren kan ha vært Olav Tryggvason eller Olav Haraldsson. Olav Haraldsson fikk bygd en Klemenskirke i Nidaros, og i den såkalte legendariske Olavssagaen skal Olav Haraldsson ha oppholdt seg noen netter, i Oslo rundt år 1021, som var etter misjonsturen på Opplandene.⁴⁸⁹ Den eldste trekirken kan derimot ha vært enda eldre basert på dateringen til de eldste gravene, og dermed passer det bedre inn i regjeringstiden til Olav Tryggvason. Han oppførte kirkestedet Tune og kanskje også kirkestedet Eidsberg. Han skal ha drevet misjonering i hele Viken og seiler dermed fram som en mulig kandidat. Et siste forslag fra Norsengs side er danskekongen Harald Blåtann.⁴⁹⁰ Blant annet skriver Snorre at Harald Blåtann skal ha tvunget folk i Viken til å ta dåpen og følge kristendommen.⁴⁹¹ Det er vanskelig å kunne si noe mer om hvem som kan ha stått bak den første kirken. Det at Harald Hardråde skal ha interessert seg for Klemenskirken kan tyde på at kirken har vært knyttet til

⁴⁸⁴ Eide 1974: 167, 226, 230; Norseng et al 2000: 14, 16

⁴⁸⁵ Eide 1974: 168, 253

⁴⁸⁶ Eide 1974: 167-168

⁴⁸⁷ Eide 1974: 253; Norseng et al 2000: 16

⁴⁸⁸ Norseng 2000: 36

⁴⁸⁹ Norseng 2000: 37

⁴⁹⁰ Norseng 2000: 37

⁴⁹¹ Olav Tryggvassons sag, kapittel 53 (Snorre 2000: 151)

en konge tidligere, samtidig som at de store gravfunnene tyder på at det var en kirke med en sentral plass. Personlig ville jeg i utgangspunktet ha trodd at det var Olav Haraldsson som stod bak siden kirken blant annet ble dedikert til St. Clemens. Dateringene på skjelettene derimot viser at år 1021 kan være i det seneste laget. Kirken har uansett en mulig tilknytning til kongen i alle tre bygningsfasene fra den første trekirken til steinkirken.

4.7.4 Hamar

Harald Hardråde skal ha slått mynt i Hamar og dermed skaper det en spesiell tilknytning mellom Harald og Hamar.⁴⁹² Det skal ha vært en gård på Hamar tidligere, og funn viser beboelse helt tilbake til 800-tallet.⁴⁹³ En tror at gården var en del av et større gårdskompleks som var eid av kongen, nemlig Åker i Vang. Det kan altså ses i sammenheng med det jeg skrev om muligheten for at Olav Haraldsson konfiskerte sin kongsgård og lagde den første trekirken i Vang som senere skulle bli Vang hovedkirke. Under Harald Hardrådes tid derimot ønsket Harald å etablere seg med et eget tyngdepunkt midt i opplandene. Det minner i så fall om hvordan Harald ønsket en egen kongsgård og en egen Mariakirke i Nidaros midt i klyngen av allerede eksisterende kongsgårder og kirker, og situasjonen rundt Oslo med eget maktsenter i Viken.

Interessant nok peker Müller på at Hamar også sannsynligvis fikk sin kongsgård og en Mariakirke, helt i tråd med slik vi ser trenden var når Harald ønsket å etablere sine maktsentre.⁴⁹⁴ Beliggenheten til kongsgården og kirken var sannsynligvis der hvor ruinene av domkirken og bispegården ligger i dag. Müller tror selv at Hamar kan knyttes til «en systematisk plan for reorganisering av sentraladministrasjonen og koordinering av urbane sentra som ledd i kongens samling og styring av riket.»⁴⁹⁵ Dette synet tar Pedersen opp når han diskuterer sammenhengen mellom kristendommen og bydannelse i Hedmarksbygdene.⁴⁹⁶ Pedersen peker på flere ulike indiser som viser at domkirken i Hamar ble bygd over en forgjenger, men han er samtidig kritisk til at man kan trekke noen klar slutning om det virkelig var en kongsgård og en kirke der tilbake til Harald Hardrådes tid.⁴⁹⁷

⁴⁹² Referanser og noen poenger er bygd på Løyte 2010: 85-86 om Hamar; Müller 2000: 103 for Harald som slår mynt i Hamar.

⁴⁹³ Müller 2000: 103-104

⁴⁹⁴ Müller 2000: 107; Gunnes 1976: 376-377

⁴⁹⁵ Müller 2000: 110; Løyte 2010: 86

⁴⁹⁶ Pedersen 2000: 166-170

⁴⁹⁷ Pedersen 2000: 167-170, se spesielt s168 for direkte kritisk gjennomgang av Müllers hypoteser.

Som jeg har argumentert selv så viser trenden at kongene ønsket å konsolidere makten i områdene og skape styring av riket ved å enten ta kontroll over eksisterende maktsentre eller opprette sine egne maktsentre, små og store. Det virker sannsynlig at Harald Hardråde var sentral for Hamar, spesielt grunnet at han skal ha slått mynt der. Når vi samtidig har sett mønsteret mellom maktsenter og bygging av kirker, og at Hamar ble bispedømme og fikk sin domkirke rundt år 1152/53, er det trolig at de har hatt en sentral kirke tidligere. Harald Hardråde opprettet kirke og kongsgård når han skulle etablere seg i Nidaros, Oslo og trolig også her i Hamar. For Haralds del var det samtidig viktig å koble kirken til Mariakulten. Som med Oslo setter Løyen utbyggelsen og formingen av Hamar opp mot Konstantinopel som modell.⁴⁹⁸

4.8 Olav Kyrre på Østlandet

Som vi har sett i tidligere kapitler fokuserte Olav Kyrre sin kirkebygging mot hva man har tolket som starten på opprettelsen av bispedømmene. Han bygde en kristkirke i Bergen og en annen i Nidaros, og begge var tiltenkt som biskopens sete i de mest sentrale områdene i riket hans. Et tredje sentralt område for Olav Kyrre var kjøpstaden hans far hadde bygd, nemlig Oslo, i Viken på Østlandet. I Oslo bygde han aldri noen Kristkirke. Dette maktsenteret hadde derimot allerede en kirke i Mariakirken, hvor man mener at Haralds biskop skulle ha sitt sete. Kirken lå inne på kongsgården og var maktsenterets sentrale kirke.

Vi vet allikevel at Olav Kyrre skal ha interessert seg for Oslo også. Oslo utgjorde som nevnt sammen med Nidaros og Bergen de tre mest sentrale maktsentrene i Olavs rike, og alle var naturlige valg som bispedømme for sin landsdel. Jeg har alt tatt for meg diskusjonen rundt Mariakirken som steinkirke. Det kan tenkes at siden Mariakirken skal ha hatt en funksjon som biskopens kirke, så kun oppgraderte Olav Kyrre den eksisterende trekirken til en steinkirke, uten å «omdøpe» kirken til en Kristkirke. Alternativt stemmer teorien om at Harald selv fikk oppført en steinkirke før han døde, og at Olav Kyrre dermed bare tok i bruk denne kirken og gav den samme funksjon som hans egne Kristkirker.

Det ble også nevnt to andre kirker, steinkirkene: Klemenskirken og Edmundskirken. Det er

⁴⁹⁸ Løyte 2010: 86

ikke utenkelig at Olav Kyrre sørget for at disse to kirkene stod ferdig i hans tid.⁴⁹⁹ Utover de sentrale biskopkirkene vet vi derimot mindre om i hvor stor grad Olav Kyrre fokuserte på kirkebygging. Trenden var i hvert fall tydelig at han ville etablere sine kirker på trolig det største maktsenteret i hvert av de tre landsdelene.⁵⁰⁰

Olav Kyrre ble av Knut Helle regnet for dem som trolig skrev ned kristenrettene som blant annet stammet fra Olav Haraldsson.⁵⁰¹ I den forbindelse er det ikke utenkelig at han ønsket å følge opp bestemmelsen om at hovedkirkene skulle etableres som kontrollsentre i hierarkiet av kirker og styre hvert sitt området. Dette ville styrke hans styre, siden han dermed kunne forsterke den religiøse kontrollen. Det gir også mening at han hadde et fokus på kirkeordning når vi ser hans dedikering til bispedømme og biskopenes kirker. I flere tilfeller har det blitt sannsynliggjort at hovedkirkene på Østlandet hadde sine forgjengere helt tilbake til den første kristne tiden med Olav Tryggvason, og spesielt Olav Haraldsson. I andre tilfeller blir kirkestedene ført tilbake til 1000-tallet, men hvor man ikke kan være sikker på hvilken konge som er mest sannsynlig. I slike tilfeller er også Olav Kyrre en god kandidat som kirkebygger. Det blir med spekulasjoner, men siden fylkeskirke- og hovedkirkeordningen kom med kongen på 1000-tallet, og dette var en prosess som tok tid, så er det trolig at Olav Kyrre, som var konge på andre halvdel av 1000-tallet, tok over etter Olav Haraldsson, som var konge på første halvdel av 1000-tallet.⁵⁰²

4.9 Oppsummering

Kongene virket å være veldig aktive kirkebyggere på Østlandet. Spredningen av kirkene har også ført til en nødvendighet av å skille Østlandet videre inn i Viken og Opplandene underveis i diskusjonene, spesielt for Olav Haraldsson. Kirkene ble igjen bygd på sentrale knutepunkter og maktsentre som i de andre landsdelene, men kirkebyggingen virker også å være mer spredt ut mot flere bygder innlands. Det virker trolig at manglende kirkebygging fra Håkon Adalsteinsfostre og Olav Tryggvason innover landet førte til et større behov for kirker

⁴⁹⁹ Roaldset 2000: 23-24; Eide 1974: 105, 127-131, 162, se også 4.7.2 Mariakirken i Oslo der dette blir tatt opp med henvisning til flere datering.

⁵⁰⁰ Kirke i Bjørgvin på Vestlandet, kirke i Nidaros i Trøndelag og kirke i Oslo på Østlandet.

⁵⁰¹ Helle 2001: 21

⁵⁰² Brendalsmo 2010: 31, her poengterer Brendalsmo at selv om det er sannsynlig at Olav Haraldsson var viktig for starten av fylkeskirke/hovedkirke-ordningen, så tok prosessen lenger tid enn kun hans regjeringstid.

når Olav Haraldsson ble konge. Dette til motsetning fra Vestlandet der de to førstnevnte kongene skal ha vært ganske aktive kirkebyggere før Olav Haraldsson ble konge.

Håkon Adalsteinsfostre fikk altså aldri bygd noen kirker på Østlandet. Olav Tryggvason derimot startet trolig sin kristne virksomhet med nettverksbygging og opprettelse av kirkestedet Tune der hans far hadde hatt makten. Det står i stil med hans fokus på kirkebygging på maktsentre i de andre landsdelene. Han forholdt seg derimot aldri lenger inn på Østlandet enn ytterst i Viken. Olav Haraldsson står fram på sin side som en virkelig aktiv kirkebygger. Han opprettet maktsentre med kirker i sentrum i både Sarpsborg og Tunsberg, for å skape et sterkt fotfeste mot sine rivaler i Viken. Han innførte også kristenretten og med den kom trolig starten på hovedkirke-ordningen. Med denne ordningen medførte det flere kirker rundt i Viken, men det tok også med Olav Haraldsson på en omfattende misjonsreise innover på Opplandene. Selve misjonsturen slik den fremstår hos Snorre virker konstruert. Undersøkelser derimot viser at også her finner vi historisk sannsynlighet i at Olav Haraldsson faktisk reiste rundt både i Viken og på Opplandene, og at kirker ble bygd både direkte og indirekte som en følge av han. Fylkeskirke- og hovedkirkene kunne ha stor betydning for å skape kontroll over et større område og samtidig sette kongen i en særstilling i hierarkiet blant alle kirkene som dukket opp utover 1000-tallet.

Harald Hardråde fremstår også som mest aktiv kirkebygger på Østlandet. Han har et hovedfokus på å opprette maktsentre med kirker som gav han fotfeste både i Viken med Oslo og på Opplandene med Hamar. Igjen er det også Mariakulten som står i fokus blant kirkene til Harald. Det virker videre veldig trolig at det er et sterkt fotfeste på Østlandet i kampen mot Svein og Danmark som fører til at flere områder og kirker settes i tilknytning til han her. Kirkene ble bygd på kongsgårdene og skulle hjelpe med å konsolidere makten på de områdene som ble viktige. Til slutt kommer Olav Kyrre som i utgangspunktet kun står med et fåtall steinkirker som kan ha vært planlagt av hans far. I tilfellet Olav Kyrre er det nok derimot like mye kildesituasjonen som er årsaken til den mangelfulle oversikten over hans kirkebygging. Han sørger derimot trolig for at Oslo får sin steinkirke i Mariakirken og dermed fortsetter han trenden med kirker som skal være tilknyttet biskoper. Det er riktignok ikke en kristkirke som i Bjørgvin og Nidaros, men steinkirken hadde trolig likefylt samme status for sitt område som de andre hadde for sin. I diskusjonene rundt hovedkirkene viste det seg flere ganger at det først og fremst var snakk om en ordning som utviklet seg gjennom 1000-tallet. Her kunne det også ha vært Olav Kyrre som stod bak, og ikke bare Olav Haraldsson.

5 KONKLUSJON

Fokus i denne oppgaven gikk på fem norske vikingkonger som bygde kirker i periode ca. 900-1100. Hovedproblemstillingen var: *Hvilke kirker skal kongen ha fått reist i Norge og hvilke mønstre ser vi på kongens kirkebygging i perioden ca. 900-1100?* Videre var også underproblemstillingen: *Hvorfor bygde kongene kirker i periode ca. 900-1100?* en sentral del av undersøkelsen. I dette kapittelet skal jeg ta for meg mine konkludere tanker på de ulike spørsmålene. Jeg vil trekke fram hvilke kirker som har blitt undersøkt, hvilke mønstre vi kan spore rundt kongen som kirkebygger og samtidig ta opp hvorfor kongen bygde kirker. Noe sammenligning vil være nødvendig underveis for å få fram poengene. Mot slutten av kapittelet vil jeg så komme med noen oppsummerende tanker.

Det aller første som kan slås fast er at kongene var kirkebyggere i vikingtiden. I en tid der kirken enda ikke hadde blitt en egen institusjon i Norge med et eget selvstyre, men på mange måter kun var en bygning kongen fikk reist, så var kirken fortsatt viktig for kongen og samfunnet. Når vi studerer kongen som kirkebygger i de skriftlige kildene, og leter etter spor i arkeologien, så er det påfallende hvilket fokus kongene hadde på å opprette kirker der deres maktsentre lå. Når vi ser på Håkon Adalsteinsfostre så er det riktignok kun kirkene på Vestlandets grense mot Trøndelag, oppe ved Møre, at vi kan peke på et konkret område kongen skal ha fått bygd kirker. Dette området virker ikke som et maktsenter, men mest som et knutepunkt langs kysten og et holdepunkt for kongen ved grensen av sitt vestlandsrike. Det virker allikevel trolig at Håkon fikk bygd flere kirker i sitt kjerneområdet også på Vestlandet, som var hans maktområde.

Når vi kommer til Olav Tryggvason derimot blir dette mønsteret med kirker og maktsentre mer tydelig. På Vestlandet pekte spesielt Avaldsnes, Moster og Selja seg ut som viktige områder Olav Tryggvason bygde sine kirker på. I Trøndelag er det snakk om en kirke i Nidaros, mens på Østlandet er det Tune-komplekset som står fram som kirkested. Alle stedene kan ses på som sannsynlige maktsentre og kontrollpunkter i de forskjellige regionene, der Olav Tryggvason kunne sitte med sine venner, med sin hær, og planlegge sitt neste trekk. Denne trenden ble videreført når Olav Haraldsson var konge. På Vestlandet settes også han i sammenheng med kirken på Avaldsnes som var et viktig maktsenter. Vi har også tatt opp

muligheten for at kirkestedet Lygra kan ha fått en kirke etter Olav Haraldsson. Han settes også i direkte sammenheng med en omfattende misjonstur fra Voss til Valdres.

Kirkebyggingen var en viktig del av dette turen og kirken blir trukket fram som et middel for å skape kontroll. Spesielt Voss, men også Valdres, var sentrale områder for sin region. Olav Haraldsson bygde en kirke i Nidaros som var Trøndelags store maktsenter. Han kan også bli satt i sammenheng med flere av fylkeskirkene i Trøndelag, der Mære skiller seg ut som mest sikker.

På Østlandet skilte spesielt Sarpsborg seg ut i Viken, men også Tunsberg, Hedrem, Sem, Aker og Eidsberg-komplekset var trolige maktsentre som Olav Haraldsson kan ha gjort til kirkesteder. Videre mot Opplandene viser hovedkirkeordningen at Olav Haraldsson kan ha bygd sine kirker på sentrale områder og gårder i Gudbrandsdalen, Hedmarken, Hadafylki og Romerike.⁵⁰³ Harald Hardråde er ingen unntak med kirkebygging i Nidaros, Oslo og Hamar, og hadde også en mulig kobling med kirken i Sarpsborg. Alle stedene utpeker seg som spesielt viktige sentre for makt og kontroll i sine respektive områder. Endelig sitter vi igjen med Olav Kyrre som bygde sentrale kirker i hver av våre regioner. Disse var kristkirkene i Bjørgvin og Nidaros, samt trolig Mariakirken i stein i Oslo. Alle ble biskopenes egne kirker og områdene ble bispesetene i ettertid. Områdene var tre av landets største maktsentre som skulle bli de tre største byene i landet. I tillegg kan Olav Kyrre trolig settes i sammenheng med hovedkirkeordningen der han fortsatte prosessen som Olav Haraldsson startet.

Det er ikke bare en status som maktsentre disse områdene med kirker hadde til felles. De var også ofte knutepunkter og handelspunkter. Kirker har blitt satt i sammenheng med handelssteder og knutepunkter som Avaldsnes, Moster, Selja, Nidaros, Sarpsborg, Tønsberg, Tune, Oslo og Hamar. I mange tilfeller lå områdene ved vann som kunne nås med skip, som var den foretrukne reisemetoden. De var viktige for handel i sitt nærområdet og i sin region. Men de var også knutepunkter for sjøfarere fra andre europeiske land. Vestlandets knutepunkter hadde mye kontakt med de britiske øyer og andre øyriker som lå ute i Nordsjøen. Trøndelag og Nidaros hadde sterke forbindelser med dagens Nord-Norge, datidens Hålogaland. Det var også kort vei øst inn til Sverige. Viken var på sin side et sentralt området både for Sveakongen og Sverige, men også enda mer i forhold til danskekongen og Danmark.

⁵⁰³ For konkrete eksempler på kirker se gjennomgangen 4.6 Hovedkirker og tridjungskirker innen Eidsivatingslagen

Stedenes posisjon som maktsentre og knutepunkter skiller seg dermed ut som spesielt viktige områder for kongen. På disse sentrale stedene ble det viktig for kongen å bygge kirker. Han bygde kirkene på sine kongsgårder, enten bygd av kongen selv eller konfiskert av kongen. Undersøkelsen viser også videre at kirker bygd på maktsentre kan fordeles i to kategorier. På den ene siden ser vi kongen som reiste rundt og bygde kirker på eksisterende maktsentre og knutepunkter. Her vil steder som Avaldsnes, Selja, Stange-området, Tune-komplekset og gården Tunsberg, senere byen Tønsberg, være eksempler på en slik trend. Her handlet det om at kongen ønsket å ta kontroll over sentrale, viktige områder i sitt rike. På den andre siden ser vi kongen som bygde kirker når han oppretter sitt eget maktsenter, by-opprettelse. Her vil steder som Nidaros, Bergen, Oslo, Sarpsborg og Hamar fungere som eksempler. Disse områdene ble også sentrale, viktige områder for kongen. I begge tilfeller viste kongen at det å bygge kirker var sentralt.

Et annet poeng er å se på tidsperspektivet og prioriteringen til kongen når han opprettet maktsentre og byer. Kildene forteller om hvordan kirken ble bygd samtidig med opprettelsen av kongsgården. I tilfelle Nidaros skriver Snorre i tilfelle Olav Tryggvason, Olav Haraldsson og Harald Hardråde at kongen grunnla sin kongsgård og reiste en kirke samtidig på kongsgårdens område. Faktisk går det kildene enda lenger i tilfellene med Harald Hardråde i Oslo og Olav Kyrre i Bergen. Begge bygde trekirker på sine kongsgårder selv om de i Nidaros bygde steinkirker. De hadde kunnskapen, arbeidskraften og ressursene til å bygge steinkirker men valgte trekirker. Spesielt interessant blir det når levetiden på disse konkrete trekirkene var relativt korte siden de ble erstattet av steinkirker relativt fort. For Oslos del virker det mest sannsynlig at Harald Hardråde bygde en trekirke som hans sønn Olav Kyrre omgjorde til en steinkirke, men hvor man ikke kan utelukke at Harald Hardråde fikk gjort dette selv. Når det kommer til kristkirken i Bergen derimot skal både trekirken og starten på steinkirken ha skjedd under Olav Kyrres tid. Dette har jeg i begge tilfeller betegnet som *tidspress*. Kongen ville ikke vente og valgte heller en enkel stolpekirke fremfor en steinkirke som i større grad hadde blitt sett på som et statussymbol.⁵⁰⁴

Tidsprioriteringen gjelder ikke bare når kongen opprettet maktsentre, men også når kongen konfiskerte eksisterende maktsentre. Olav Tryggvason er et godt eksempel. I løpet av hans

⁵⁰⁴ Brendalsmo 2006; Kvamme 1994: 189-190

regjeringstid på fem år så kan han ha stått bak kirkebygging på Tune, Avaldsnes, Moster, Selja og Nidaros. Han skal selv ha stått bak maktsenteret Nidaros, men sentre som Tune og Avaldsnes var viktige før Olavs tid. Her ser vi altså at Olav Tryggvason veldig tidlig i sitt virke som konge sørget for å bygge kirker på eksisterende sentrale områder. Vi så også med Håkon Adalsteinsfostre på Vestlandet at han skal ha bygd kirker som sin første handling etter at hans nettverk var på plass. Altså vil jeg hevde at et mønster ikke bare var at kongene på alle de tre landsdelene bygde kirker på sentrale maktsentre og knutepunkter, men at de også prioriterte bygging av kirker så tidlig og fort som mulig.

Hvorfor kongene var så opptatt med å bygge sine kirker rundt omkring på sentrale områder i Norge er et annet spørsmål. Disse områdene kongene bygde kirker på var sentrale områder det var viktig for kongen å ha kontroll over. Det var også sentrale områder kongen kunne utheve kontroll og makt fra. For at kongen kunne være en konge som styrte sitt rike, så trengte han å konsolidere makten i området. Kongen brukte så kontrollområder spredt rundt i sitt rike for å konsolidere sin makt. Som et viktig steg i å befeste disse maktsentrene og skape kontrollsentre så bygde han kirker i sentrum av områdene. Kirkebygget kunne være det perfekte maktsymbolet på grunn av sin tosidighet. Den kunne peke på både den verdslige, politiske dimensjonen og den religiøse dimensjonen.

Som verdslig maktsymbol pekte den på kongen som hersker, og øverste leder. Som et spesielt bygg skilte den seg ut på gården og i bygda, eller byen, og pekte tilbake på kongen som var dens byggherre. For folkets del ble det en påminner om at kongen var den øverste lederen over dette området. Den religiøse dimensjonen var enda mer kompleks og sammensatt, og det satt kirkebygging i sammenheng med den mer generelle drøftingen rundt kristendommens betydning for samfunnet. Kirken var det fysiske bygget som de geistlige tilhørte og arbeidet i. De kunne være spesielt utvalgte, vigsla menn, av kongens egen hirdbiskop og de ble dermed trolig også sett på som menn som stod i et nettverk under kongen. Videre ble kristen lære og kristne lover undervist av prestene ved disse kirkene. Kristenretten på sin side må ha hatt en enorm påvirkning på folket med sine bestemmelser som påvirket hverdagslivet. Det var jo nettopp lovforslagene som ble gjenstand for debatt i Nidaros både i tilfellet Håkon Adalsteinsfostre, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson. Kirkene ble også sentrum for sakramenter og messen. Spesielt begravellesbestemmelsene fikk konsekvenser for hvordan folket forholdt seg til kongen og hans kirker. Endelig ble også kirken den store jordeieren etter kongen, som gav den ytterligere status og posisjon i bygda. Samlet sett kan vi dermed

peke på en verdslig og religiøs funksjon de første kirkene hadde under kongen i vikingtiden. Alt dette fører til konklusjonen om at kongen bygde kirker på sentrale områder for å konsolidere makten i sitt rike. Dette kan videre sees i en sammenheng med rikssamlingsprosessen, der konsolidering av makt i områder er viktig for at et rike blir mer samlet under en konge.

Et annet mønster som dukker opp er det som står sentralt i debatten om kultstedskontinuitet. Som et ledd i å få innført kristendommen og å få tatt kontroll over de hedenske kultstedene, så kunne kongen bygge sin egen kirke på stedet for å skifte fokus fra hedensk kult til kirke. Eksemplene jeg har kommet med i denne undersøkelsen er kirkene på Mære, Lade, Tunsberg, Voss, samt kanskje Selja og flere av fylkeskirkene. I tilfellene Mære, Lade og Tunsberg poengterer Snorre selv at kongene ville ha bort den hedenske kulten som holdt sted der. Sammen med denne ødeleggelsen av hedensk kult ble folket omvendt til den rette tro, og kirker ble bygd i bygdene. I motsetning til den lange debatten har ikke jeg tatt stilling til i hvor stor grad kongene fulgte denne strategien og systematisk gikk inn for å omvende kultsteder til kirker. Derimot registrerer jeg en trend på at dette var en del av den strategien kongene hadde med sine kirker. Siden kongene ønsket å bygge kirker for å konsolidere sin makt, så virker det sannsynlig og trolig at også det å overta sentrale kultsteder var et viktig ledd i denne strategien.

Hvis vi nå går fra å se på mønstre til kongen som kirkebygger for hele landet, og heller sammenligner landsdel for landsdel, så er det både likheter og forskjeller. De overordna mønstrene som jeg alt har gått igjennom stemmer bra for alle de tre landsdelene (Vestlandet, Trøndelag og Østlandet). Kirker ble bygd på maktsentre, knutepunkter og kultsteder. De ble bygd på eksisterende maktsentre og de ble bygd samtidig med opprettelsen av nye maktsentre. De var viktige for kongen når han ville ha fotfeste i en region og de hjalp kongen med konsolideringen av makten i de respektive regionene. Områdene skiller seg allikevel noe ut.

På Vestlandet virker fokuset først og fremst å ligge på å bygge kirker på viktige knutepunkter langs kysten. Vennskapsinngåelse er den foretrukne framgangsmåten før kristendommen blir innført og kirkene blir bygd, og det virker å være mindre grad av trusler, vold og aggressive holdninger knyttet til bygging av kirker på Vestlandet. Håkon skal ha hatt sitt kjerneområde av venner her. Olav Tryggvason var riktignok mer aggressiv og gikk inn med hæren, men slik kildene forklarer så var også hans strategi nettverksbygging, noe arrangert ekteskap mellom

hans søster og Erling Skjalgasson er et tegn på. Kirkestedene som settes i sammenheng med Olav, Avaldsnes, Selja og Moster, var også områder som ikke virker å ha skapt ekstra uroligheter blant folket. Olav Haraldsson skal selv ha brukt de kirkene Olav Tryggvsson brukte, men i forbindelse med turen fra Voss og innover landet til Valdres så blir det skildret som en tur fullt av vold og trusler. Dette er derimot en misjonstur innover i landet som Snorre poengterer med at var et området som ikke hadde hatt mye kontakt med kristendom tidligere og at de dermed følte seg ekstra truet av den nye religionen og gav ekstra motstand. Harald Hardråde skal selv ikke ha oppholdt seg mye på Vestlandet mens Olav Kyrre bygde sitt eget maktsenter i Bjørgvin på en tid der hans styre har blitt sett på som godt for folket og utviklingen av landet. Altså ikke i sammenheng med konflikt.

I Trøndelag er fokuset først og fremst på et maktsenter, Nidaros. Et maktsenter som Olav Tryggvason og Olav Haraldsson skal ha vært sentrale i å få reist, og et maktsenter som kan ses som en opposisjon til ladejarlenes sete på Lade. I denne sammenhengen har man også kirkene på Mære og Lade som var sentrale kultsteder kongen ville ha kontroll over. At Snorre overdriver sitt fokus på hvor hedenske og konfliktsøkende de trønderske høvdingene var virker veldig sannsynlig. Undersøkelser på kirker og gravsteder på 900-tallet og 1000-tallet bekrefter at også dette området kan ha vært mer kristne enn man har fått inntrykk av fra kildene. Derimot viser samtidig mangelen på kirker og utbredelse, og det enorme fokuset på akkurat Nidaros, at det ligger noe i denne motstanden mot kongemakten. Ladejarlene var også kjente for sine nettverk med den danske kongen, og denne regionen skiller seg ut med at man først og fremst har kongens sete i Nidaros, og hvor kongen sliter med å spre sine kirker videre utover. Vi ser også sammenhengen med at kongen sliter med å ha reell makt i dette området, selv om dette virker å bedres etter at Olav Haraldsson hadde vært konge og lagt et grunnlag i regionen. Trolig kan dette ses i sammenheng med fylkeskirkene.

Østlandet på sin side har en rekke kirker knyttet til seg der kongen er den sannsynlige kirkebyggeren. I Viken-området virker motstanden å ha vært ganske liten under Olav Tryggvason og Olav Haraldsson, som kan ses i sammenheng med at de skal ha hatt en sterkt nettverk her. Her ble også flere kirker bygd og flere maktsentre opprettet. Det store fokuset der Olav Tryggvason startet sitt arbeid i Tune-komplekset, Olav Haraldsson opprettet sitt maktsenter Sarpsborg og Harald Hardråde opprettet sitt maktsenter Oslo, kan ses i sammenheng med kampen om makt med både Sveakongen og danskekongen. Vikenområdet som et knutepunkt mellom 3 kongedømmer krever ekstra konsolidering og kontroll fra de

norske kongene om de ønsker å ha kontrollen i dette området. Det er nok derfor vi kan spore mange kirker både i Østfold, Vestfold og Oslo tilbake til de kristne kongene i vikingtiden. Det behovet kongene samtidig må ha hatt med støtte fra høvdingene oppover Opplandene i kampen mot Sveakongen og danskekongen fører videre med seg det fokuset kongene legger i opplandene. Spesielt Olav Haraldsson i forbindelse med hovedkirkediskusjonen, og Harald Hardråde med Hamar, er tegn på et mønster der kirken blir brukt for å konsolidere makten her og samlet seg støtte og ressurser for sin hær. Motstanden i Viken virker som sagt å ha vært liten. På Opplandene derimot skal folket ha gått imot kongen og hans bestemmelser, og motstanden minner dermed om den motstanden Olav Haraldsson skal ha hatt fra Voss til Valdres. Motstanden virker derimot som hakket mindre enn den trønderne skal ha gitt. Kongens styrker sammen med kirkene skapte trolig et ganske sterkt nettverk som hjalp kongen i å konsolidere makten i denne regionen.

Det er interessant at til tross for en rekke overordna mønstre og likheter når det kommer til kongene som kirkebyggere, så dukker det allikevel opp noen forskjeller, ikke bare kongene imellom, men også for den enkelte kongen i de ulike regionene. Håkon Adalsteinsfostre gikk fra kirker på Vestlandet til feilet forsøk i Trøndelag og så et nærmest fravær på Østlandet. Olav Tryggvason kjørte derimot en stram linje med kirker langs sjøveien i alle tre regionene, men i tilfelle Nidaros måtte han opprette et eget maktsenter når han bygde kirke. Olav Haraldsson virket å være mest aktiv på Østlandet, og slet mest i Trøndelag, mens man nesten får inntrykk av at han brydde seg mindre om Vestlandet. Snorre setter det i sammenheng med at de to tidligere kristenkongene allerede hadde skapt et bra nettverk av kirker langs kysten. Det kan virke som en målsetning Snorre selv har hatt med sagaene, for å få fram en sammenheng og utvikling mellom kongene. Det er derimot også sannsynlig at Olav Haraldsson brukte mer tid og bygde flere kirker på Østlandet enn Vestlandet fordi Østlandet var mer hedensk og dermed vanskeligere å kontrollere for kongen. Olav Haraldsson hadde alt en sterk posisjon i Avaldsnes og trengte trolig lignende områder i de andre regionene, og dermed ble blant annet etablering med kirker i Nidaros og Sarpsborg. Harald Hardråde fikk en motsatt kurve av Håkon der han er fraværende på Vestlandet men står sterkest på Østlandet. Han fikk også bygd en kirke i Trøndelag i motsetning til Håkon, men på et sted det stod en rekke fra før. Endelig kommer Olav Kyrre som virker mer som Olav Tryggvason, men en klarere linje der kirker ble bygd på maktsentre i alle regionene.

Alt i alt viser min undersøkelse at kongen var en sentral kirkebygger. En linje som kan trekkes

tilbake til Keyseres tanker på 1800-tallet om at kongen var en sentral initiativtaker i å få bygd de første kirkene i Norge.⁵⁰⁵ Jeg støtter meg derimot til flere andre forskere som i ettertid har pekt på at denne kirkebyggingen er inspirert fra flere hold. Forskjellen fra min undersøkelse og tankene til Keyser og mange av hans etterfølgere som framholdt kongen som kirkebygger, er at min er skrevet over 100 år senere. Jeg har hatt en rekke arkeologiske undersøkelser og forskning liggende tilgjengelig som kan bekrefte eller avkrefte Snorres beretninger om kongen som kirkebygger. Slik jeg ser det har denne undersøkelsen oftere bekreftet Snorres beretninger enn avkreftet den. I hvert fall når det kommer til kirketradisjonen i sagaene. Det fører til en bekreftelse for undertegnede om at sagaene har en verdi som berettende kilder når de blir satt i en større sammenheng og at disse ikke burde utelukkes i kirkeforskningen i Norge.

Undersøkelsen har pekt på hvilke kirker jeg tror kongene har bygd og hvilke mønstre og strategier vi kan spore. I dette kapittelet har jeg prøvd å nøste opp i alle trådene så godt det lar seg gjøres og jeg håper alle poengene har kommet klart fram. Gjennomgangen viser at kongene både hadde overordnede mønstre som alle kongene fulgte, men at det også kan spores forskjeller i framgangsmåte, strategi og påvirkning fra konge til konge. Den regionale inndelingen får også fram variasjoner som videre kan brukes til å peke på den politiske situasjonen og hvordan samfunnene var på de ulike stedene i Vikingtiden. Når det kommer til underproblemstillingen om hvorfor kongen bygde kirker, så er min hovedkonklusjon at kongene bygde kirker på bestemte utvalgte områder for å konsolidere makten i deres rike. De bestemte områdene var oftest maktsentre og knutepunkter. Kirkene ble ikke bygd på bortgjemte områder, men på spesielt synlige områder, og stort sett alltid på kongens egne gårder som enten var bygd eller konfiskert. Kirkene fungerte her som et maktsymbol både verdslig og religiøst.

I en masteroppgave er det så mye man ønsker å få gjort, men til slutt må man begrense seg for hva som skal være med og ikke. Jeg vil dermed helt til slutt spesielt trekke fram at en mer fullstendig undersøkelse rundt alle fylkeskirkene og hovedkirkene vi har i landet ville vært av interesse for i hvert fall undertegnende. Et fokus på når fylkeskirkene og hovedkirkene ble kirkesteder og hvor utbredt denne ordningen var i vikingtiden kunne fungert dels som et tillegg til denne undersøkelsen og dels ville den stått på egne selvstendige bein. Det ville også

⁵⁰⁵ Keyser 1856: 91

vært interessant om det i fremtiden ble foretatt flere arkeologiske utgravninger under kirkegulvene på de konkrete nevnte kirkene i denne oppgaven. Dette ville bekrefte eller avkreftet oppgavens hypoteser om hvor kongen bygde kirker og hvor utbredt dette faktisk var. Jeg håper med denne oppgaven å komme med et lite bidrag til kirkeforskningen i den første kristne tiden i Norge.

LITTERATURLISTE

Primærkilder:

Adam av Bremen 1950. «meldingane frå Noreg hos Adam av Bremen», i *Den eldste Noregs -historie: med tilleg: meldingane frå Noreg hos Adam av Bremen*. Frå latin ved Halvdan Koht. Oslo: Samlaget

Adam av Bremen 1993. *Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden*, oversatt av Bjørh Trosterud Danielsen og Anne Katrine Frihagen. Oslo: Aschehoug

Fagerskinna 2004. *Fagerskinna, a Catalogue of the Kings of Norway*. A translation with introduction and Notes by Alison Finlay. Boston: Brill Leiden.

Fagerskinna 2007. *Fagerskinna: Norges kongers ættetavle*. Oversatt av Edvard Eikill. Stavanger: Saga bok forlag.

Historia Norvegiæ 2006. *Historia Norwegie*. Edited by Mortensen, Lars Boje and Inger Ekrem. Translated by Peter Fisher Museum Tusculanum Press: København

Monachus, Theodricus 1969. *Norges historie. Historien om de gamle norske kongene. Historien til danenes ferd til Jerusalem*. Oversatt av Astrid Salvesen, Thorleif Dahls kulturbibliotek. Oslo: Aschehoug forlag

Morkinskinna 2000. *Morkinskinna. The Earliest Icelandic Chronicle of the Norwegian Kings (1030-1157)*. Translated with Introduction and Notes by Theodore M Andersson and Kari Ellen Gade. Islandic Li. Cornell. University Press Ithaca and London 2000.

Morkinskinna 2001. *Morkinskinna: norske kongesoger 1030-1157*. Oversatt av Kåre Flokkens. Hafrsfjord/Stavanger: Erling Skjalgssonselskapet

Odd Snorrason 1977. *Soga om Olav Tryggvason*. Etter Odd munk Snorresson; omsett av Magnus Rindal. Oslo: Samlaget.

Snorre 2000. *Snorre. Snorre Sturlason kongesagaer*, «Stormutgaven», oversatt Anne Holtsmark og Didrik Arup Seip, redaktør Finn Hødnebø. Oslo: J. M Stenersens Forlag

Ågrip 1973. *Ågrip or Noregs kongesoger*. Omsett av Gustav Indrebø; 2. utgave, revidert av Arnt Løftingsm, Innleiing og merknader av Bjarne Fidjestøl. Norrøne Bokverk. Oslo: Samlaget

Sekundærlitteratur:

Andersen, Even Ballangrud 2012. *Makt og maktsentre i vikingtiden og middelaldere. Maktsentre på Østlandet fra ca. 800 til 1200 e. Kr. I Snorre og arkeologiske kilder*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.

Andersen, Per Sveaas 1977. *Samlingen av Norge og kristningen av landet. 800-1130*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bagge, Sverre 1991. *Society and Politics in Snorri Sturluson's Heimskringla*. Berkeley: University of California Press.

Bagge, Sverre 2005. *Mennesket i middelalderens Norge: tanker, tro og holdninger 1000-1300*. Oslo: Aschehoug.

Bandlien, Bjørn 2011. *Olav Kyrre*. Hafrsfjord: Saga bok Spartacus.

Berg, Arne 1977. *Voss kyrkje: Vangskyrkjo på Voss*. Voss: Voss kommune.

Berge, Ivar 1988. *Stranda kyrkje 150 år*. Stranda: Stranda sokneråd.

Bergfjord, Anders H 1975. «Lygra Kyrkje», i *Frå Fjon til Fusa: åbok for Nord- og Midhordaland sogelag*. Bergen: Sogelaget.

Birkeli, Fridtjov 1973. *Norske steinkors i tidlig middelalder: et bidrag til belysning av overgangen fra norrøn religion til kristendom*. Oslo: Universitetsforlaget.

Bjørkvik, Halvard 1999. «Avaldsnes i førhistorisk og tidleg historisk tid», i Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger (red.) *Kongskyrkje ved Nordvegen: Olavskyrkje på Avaldsnes 750 år*. 9-53. Akssdal: Lokalhistorisk stiftelse.

Blom, Grethe Authen 1956. *Trondheim bys historie I. St Olavs by Ca. 1000-1537*. Trondheim: F. Bruns Bokhandels forlag.

Blom, Grethe Authen 1997. *Hellig Olavs by: middelalderen til 1537*. Oslo: Universitetsforlaget.

Brendalsmo, Jan 1994. *Tønsberg før år 1000. Fra gård til by*. Varia nr 28. Oslo: Universitetets oldsaksamling.

Brendalsmo, Jan 2006. *Kirkebygg og kirkebyggere: Byggherrer i Trøndelag ca. 1000-1600*. Oslo: Unipub forlag.

Brendalsmo, Jan 2008. «Kirkene i Romsdal i middelalderen. En diskusjon av funksjon og status», i Jarlie Sanden (red.) *Veøy kirke, Romsdalsmuseets årbok 2008*. 31-67. Molde: Romsdalsmuseet.

Brendalsmo, Jan 2010. «Fylkeskirken i Hedrum», i Odd Bjerke (red.), *Hedrum kirke: 950-årsjubileum*. Larvik.

Christie, Håkon 1966. «Haralds Oslo», i Arno Berg (red.), *Harald Hardråde*. 69-89. Oslo: Selskabet for Oslo byes vel: I kommisjon Dreyers forlag.

Chirstie, Håkon 1969 «Kirkebygging i misjonstiden», i *Kirkespeilet nr 1*. 131-136. Oslo: Oslo bispedømme.

Eide, Ole Egil 1974. *De toskipede kirker i Oslo: et forsøk på redatering og opphavsbestemmelse med utgangspunkt i de siste utgravinger i Clemenskirken*. Bergen.

Ekroll, Øystein 1995. *Moster: trygg hamn i 1000 år*. Oslo: Boksenteret forlag
Fortidsminneforeningen.

Ekroll, Øystein og Morten Stige 2000. *Middelalderen i stein*. Oslo: ARFO.

Eriksen, Thomas Næss 2010. *Konger, konflikter og konfliktløsning i Norge 1015-1157 med utgangspunkt i Heimskringla*. Mastergradsavhandling i historie, Universitetet i Oslo.

Fischer, Gerhard 1950. *Oslo Under Eikaberg*. Oslo: Aschehoug.

Gihle, Pål 1978. «Hoff kirke», i *Frå gammalt*. Brøvebru: Toten historielag.

Gunnes, Erik 1971. Kongens ære. Kongemakt og kirke i 'En tale mot biskopene'. Oslo:
Gyldendal Norsk Forlag.

Gunnes, Erik 1976. *Rikssamling og kristning 800-1177*. Oslo, Cappelen.

Harsson, Margit 2000. *Stein – en storgård på Ringerike*. Hole.

Helle, Knut 1982. *Kongssete og kjøpstad: fra opphav til 1536* Bergen: Universitetsforlag.

Helle, Knut 1996. *Norge blir en stat. 1130-1319*. Oslo: Universitetsforlaget.

Helle, Knut 2001. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger: Skald.

Helle, Knut, et al 2006. *Norsk byhistorie: urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo: Pax.

Hjardar, Kim og Vegard Vike 2011. *Vikinger i krig*. Oslo: Spartacus forlag.

Hommedal, Alf Tore 1997. «Bakgrunnen for helgenanlegget på Selja og staden si rolle i den tidlege kristninga av Vest-Noreg», i Magnus Rindal (red.) *Selja-heilag stad i 1000 år*. 43-76 Oslo: Universitetsforlag.

Holm-Olsen, Ludvig og Kjell Heggelund 1991. «Fra runene til Norske Selskab», i Edvard Beyer (red.), *Norges litteraturhistorie*. Bind 1. 4. opplag. Oslo: Interbok: Cappelen.

Jahnsen, Jahn Børe 1983. *Bygget av levende stene: Middelalderens kirkelige forhold i Valdres*. Aurdal: Paul T. Dreyers Forlag.

Johnsen, Arne Odd 1945. *Studier vedrørende kardinal Nicolaus Brekespears legasjon til Norden*. Oslo: Fabritius & sønners forlag.

Johnsen, Arne Odd 1948. *Fra Ættesamfunn til Statssamfunn*. Oslo: Aschehoug.

Keyser, R 1856. *Den norske Kirkes Historie under Katholicismen*: B 1. Christiania: Tønsberg Forlag.

Kindem, Lars 1926. *Vossakyrkja*. Vossavangen: L. Kindem.

Kjeldstadli, Knut 1994. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo: Universitetsforlaget.

Koht, Halvdan 1921. *Innhogg og utsyn i norsk historie*. Kristiania: Aschehoug.

Koht, Halvdan 1931. «Harald Hardraade», i E. Bull, A. Krogvig and G. Gran (red.) *Norsk biografisk leksikon*. 463-479 Oslo: Aschehoug. 5.

Koht, Halvdan 1938. *Sagalitteraturen*. Populære førelesningar. Oslo.

Krag, Claus 1995. *Vikingtid og rikssamling 800-1130*. Aschehoug norgeshistorie bind 2. Oslo: Aschehoug

Kvamme, Sigrunn 1994. «Herrene til Giske», i Stein Uglevik Larsen og Jarle Sulebust (red.), *I balansepunktet*. 189-205. Ålesund: Sunnmørsposten Forlag.

Larsen, Stein Uglevik 1994. «I kongeslekter og storpoltikkens intriger. Kvinnene til Giske», i Stein Uglevik Larsen og Jarle Sulebust (red.), *I balansepunktet*. 206-235. Ålesund: Sunnmørsposten Forlag.

Lidén, Hans –Emil 1970. «Domkirken i Bergen og utviklingen av de norske domkirketypene i 1000-1100-årene», i *Björgvin bispestol*. 11-40. Bergen: Universitetsforlaget.

Lidén, Hans-Emil 1981. «Middelalderens steinarkitektur i Norge», i *Norges kunsthistorie 2*. Oslo

Lidén, Hans-Emil 1999. «Olavskirken på Avaldsnes», I: S. I. Langhelle & B. Lindanger (red.), *Kongskyrkje ved Nordvegen. Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*. 104-160. Aksdal: Lokalhistorisk skiftelse.

Lillehammer, Arnvid 1994. *Fra jeger til bonde – inntill 800 e.kr*. Oslo: Aschehougs Norgeshistorie bd. 1

Løyte, Per Trygve 2010. *Harald Hardråde. En bysantinsk despot i Norge?* Masteravhandling i historie, Universitetet i Oslo.

McNicol, John 1997. *Plasseringen av de første kirkene i Norge i forhold til de hedenske kultstedene. En historiografisk studie omfattende tiden etter 1830*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo.

Milzow, Gjert 1977. «Voss og Hardanger preteistorie i Voss kyrkja», i Arne Berg (red.), *Voss kyrkje: Vangskyrkjo på Voss*. 177-180. Voss: Voss kommune.

Munch, P. A. 1855. *Det norske folks historie: D. 2*. Christiania: Tønsberg Forlag.

Muren, Lars Olav Lyngstad 2010. *Hvem var kirkenes byggherrer i Norge i middelalderen? En histografisk undersøkelse av byggherreproblemet i norsk forskning fra Rudolf Keyser til Vidar Trædal*. Masteroppgave. Nordic Viking and Medieval Culture. Universitetet i Oslo.

Müller, Inger Helene Vibe 1980. «Gamle Aker kirke», i Sverre Skjelsbæk (red.) *Gamle Aker kirke: festskrift til kirkens 900-årsjubileum*. 9-60. Øvre Ervik: Alvheim & Eide akademiske forlag.

Müller, Inger Helene Vibe 2000. «Hamar før bispesetet», i Ragnar Pedersen (red.), *Fra kaupang og bygd 2001*. 102-119. Hamar: Hedmarksmuseet og Domkirkeodden.

Myhre, Solfrid 2009. *Kirken og makten: Kirketopografi på Hadeland i middelalderen*. Masteravhandling Nordic Viking and Medieval Culture, Universitet i Oslo.

Nedkvitne, Arnved og Per G Norseng 1991. *Byen under Eikaberg: fra byens oppkomst til 1536*. Oslo: Cappelen.

Norseng, Per G og Arne Nedkvitne 2000. *Middelalderbyen ved Bjørvika: Oslo 1000-1536*. Oslo: Cappelen.

Norseng, Per G., Ellen Anne Pedersen og Frans Arne Stylegar 2003. *Øst for Folden. Østfolds Historie, bind 1*. Sarpsborg: Østfold fylkeskommune.

Norseng, Per G. og Sven G. Eliassen 2005. *I Borgarsysslø. Østfolds Historie, bind 2*. Sarpsborg: Østfold fylkeskommune.

Nyborg, Ebbe 1979. «Enkeltmænd og fællesskaber i organiseringen af det romanske sognekirkebyggeri», i *Strejflys over Danmarks bygningskultur. Festskrift til Harald Langberg*. 37-64. Nationalmuseet: København.

Nyquist, Finn P 1995. *Norges konger: fra sagatid til samtid*. Oslo: Grøndahl Dreyer.

Olsen, Olaf 1966. *Hørg, hov og kirke*. København.

Opstad, Lauritz 1976. «Olav Haraldssons by 1016-1567», i Erling Johansen (red.) *Sarpsborg før 1839*. 117-296. Sarpsborg: Sarpsborg kommune.

Orning, Hans Jacob 2004. *Uforutsigbarhet og nærvær: en analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*. Doktoravhandling, Acta Humaniora nr198, Universitetet i Oslo.

Pedersen, Ragnar 2000. «Hva vet vi om Hamarkaupangen? – En oversikt og kritisk gjennomgang», i Ragnar Pedersen (red.) *Fra kaupang og bygd 2001*. 146-180. Hamar: Hedmarksmuseet og Domkirkeodden.

Rindal, Magnus 2004. «Dei eldste norske kristenrettane», i Jon Vidar Sigurdsson, Marit Myking og Magnus Rindal (red.), *Religionsskiftet i Norden. Brytningen mellom nordisk og europeisk kultur 800-1200 e.kr.* 103-137. Skriftserie nr 6. Oslo: Senter for studier i vikingtid og nordisk middelalder, Oslo.

Rindal, Magnus og Eyvind Fjeld Halvorsen 2008. *De Eldste østlandske kristenrettene*. Oslo: Riksarkivet.

Roaldset, Hege 2000. *Mariakirken i Oslo. De religiøse funksjonene*. Oslo: Unipub forlag.

Roen, Knut 1978. «Sarpsborg», i Nils E Øy (red.), *Østfold. Bygd og by i Norge*. 422-430. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Rue, Anders Kvåle og Ole Røsholdt 1997. *Norges konger fra Harald Hårfagre til Harald V*. Oslo: Gyldendal Tiden

Schia, Erik 1968-69. «Mære Kirke», i *Årbok: Trondhjems Turistforening 1968-69*.

Trondheim: Trondhjems turistforening 1968-1999

Schia, Erik 1991. *Oslo innerst i Viken: liv og virke i middelalderbyen*. Oslo: Aschehoug.

Sigurdsson, Jon Vidar 1999. *Norsk historie 800-1300: fra høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt*. Oslo: Samlaget.

Sigurdsson, Jon Vidar 2003. *Kristninga i Norden 750- 1200*. Oslo: Det Norske samlaget.

Sigurdsson, Jon Vidar 2010. *Den vennlige vikingen: vennskapets makt i Norge og på Island ca. 900 - 1300*. Oslo: Pax.

Sigurdsson, Jon Vidar 2012. *Håkon den gode*. Hafrsfjord: Saga bok Spartacus.

Smedberg, Gunnar 1973. *Nordens Första Kyrkor: En kyrkorättslig studie*. Lund: Gleerups Förlag.

Skaare, Kolbjørn 1976. *Coins and coinage in Viking-Age Norway: the establishment of a national coinage in Norway in the XL century, with a survey of the preceding currency history*. Oslo: Universitetsforlaget

Skre, Dagfinn 1995. «Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge», i Hans-Emil Lidén (red.) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. 170-233. Oslo: Universitetsforlaget.

Skre, Dagfinn 1988. *Gård og Kirke, Bygd og Sogn. Organiseringsmodeller og organiseringsenhet i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen*. I Riksantikvarens rapporter 16. Øvre Ervik: Alvheim og Eide Akademiske forlag (Magisteravhandling).

Skre, Dagfinn 1998. *Herredømmet: bosetning og besittelse på Romerike 2001350 e. Kr.* Oslo: Det historisk-filosofiske fakultet, Universitet i Oslo Universitetsforlag.

Solberg, Bergljot 2000. *Jernalderen i Norge. 500 før Kristus til 1030 etter Kristus*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Steinnes, Asgaut 1949-1951. *Alvheim*. Historisk Tidsskrift bd. 35: 353-404.

Steinnes, Asgaut 1955 *Husebyar*. Oslo: Den norske historiske forening.

Steinnes, Asgaut 1974. *Styrings- og rettskipnad i Sørvest-Noreg i mellomalderen: historisk-topografisk oversyn*. Oslo: Samlaget

Steinsland, Gro 1997. «Hulehelligdommen på Selja. På leting etter førkristne spor – en vandring i myter, makter og tegn», i Magnus Rindal (red.) *Selja-heilag stad i 1000 år. 11-33* Oslo: Universitetsforlag.

Steinsland, Gro 2005. *Norrøn religion. Myter, Riter, Samfunn*. Oslo: Pax Forlag.

Storm, Gustav 1873. *Snorre Sturlassöns historieskrivning. En kritisk undersøgelse*. København.

Taranger, Absalon 1890. *Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske*. Kristiania: den norske historiske forening.

Taranger, Absalon 1888. "Om betydningen af Herað og Heraðs-kirkja i de ældre kristenretter" i *Historisk Tidsskrift* 2 VI. 337-401. Kristiania: Grøndahl & Søn.

Ørstavik, Lars 1994. «Tru og kyrkje på Sunnmøre 1000-1536. Heiden og kristen», i Stein Uglevik Larsen og Jarle Sulebust (red.), *I balansepunktet*. 91-106. Ålesund: Sunnmørsposten Forlag.

Ødegaard, Svein – Erik 2006. *Under konge og kirke 1000-1660*. Stangeboka 2. Stange: Stange historielag.